

KARL NILSSONS VÄRLD

Om tidningsmannen Karl Nilsson

Man kan, som var och en nogsamt vet,
ej *lära* konsten att bli poet.
En medfödd gåva det fordras här,
och den för konsten ett villkor är.
Men Nilsson har just den gåvan fått,
ja, han har fått den i rikligt mått,
och därför klingar hans sång så skön.

Västergötlands Majblad 1920

*»Det finns ett inre hos människorna, och kan
man nå och förstå detta ser man dem som de är;
goda, litet olyckliga, ensamma, ganska arma,
trevande efter något som de blott anar och kanske
aldrig når, men alltid längtar efter.«*

KARL NILSSON

© Örjan Hill 2025

Fotografier: Jan Töve, Gunilla Boije af Gennäs,
Tomas Karlsson, Dan Elfving, Örjan Hill m.fl.

Karl Nilsson – 5

Karl Nilsson lämnar Örlid • Karl Nilsson och Hagalund • Om människan och diktaren Karl Nilsson • Karl Nilssons femtioårsdag • Minnesbilder

Karl Nilssons släkt – 25

Släkten Voigt kommer till Fänneslunda • Christian Voigt • Katrinas man Georg Voigt • Grågubben Georg Voigt • Mathias Voigt • Christian Voigt och hans två söner • Fem generationer på Örlid och Alvidas apel • Sven och Kersti flyttar till Olofstorp 1814 • Sven Larssons uppväxt • Sven och Kersti gifter sig 1805, Katrina föds 1808 • Oroliga tider och soldat Backe • Lyckefallet • Sven Larsson drar ut i »finska kriget« i Bohuslän 1808 • Sven och Kersti flyttar till Olofstorp 1814 • Tyska fälttåget 1813–1814 • Sven och Kersti i Olofstorp 1814–1821 • Sven och Kersti flyttar till Örlid cirka 1821 • Katrinas syster Greta Svensdotter

Karl Nilssons berättelser – 99

Berättelser under äppelträdet • Bartholdi – den onde godsherrn • Wilhelm Bartholdis tre söner • Dyrssen – den driftige godsherrn

Blommor och poesi – 213

Karl Nilsson och Heinrich Heine • Karl Nilsson och Nils Ferlin • Diktsamlingen Offermynt 1912 • Diktsamlingen Blommande syrener 1914 • Andra dikter

Olofstorp – en tillbakablick – 307

Gravrösen och odlingsrösen • Karl Nilssons värld • Mårten Sjöbeck och de röskastade skogarna • Svedjerök, romartid och stenhögar • Troll och jättar • Olofstorps tidiga historia • Måns Arvidsson i Olofstorp • En häxprocess • Olofstorp i slutet av 1600-talet • Anders Bengtsson i Olofstorp • Anders Bengtsson och svedjebruket • Svedjor, rydjor och ortnamnen • Olofstorp 1724 • Olofstorps åkrar • Olofstorps ängar • Det allmängiltiga i bondens landskap • Mårten Sjöbeck och naturvården • Olofstorps hage • Olofstorps utmarker • Biologisk mångfald i naturbetesmarker • Bysamhällets upplösning • Torpen växer fram och försvinner • Olofstorps sista år • Appendix

Karl Nilsson. Teckning av Manfred Flyckt.

Karl Nilsson

KARL FERDINAND NILSSON föddes som »oäkting« den 10 mars 1885 i backstugan Örlid intill gården Olofstorp under Fänneslundas säteri. Modern hette Hilda Svantesdotter, född oäkta på Örlid 1862, men vem Karls far var är inte klarlagt. Det har dock inte saknats rykten. Hilda var piga i Fristad när hon blev gravid och det har sagts att det var »herren på Lövås« som var fadern. Lövås innehades vid den tiden av änkan Carolina efter sågverksägaren Per Gustaf Andersson (Pege kallad, död 1883). Deras son August Andersson har nämnts som tänkbar kandidat som barnafader, men han var bara 17 år när Hilda blev gravid. Samtidigt var adelsmannen och kaptenen Nils Wästfelt hyresgäst och »herre« på Lövås, gift med en grevinna Taube. En torpare från Kärret i Fristad vid namn Alfred Hufvudsson har också nämnts.

Enligt kyrkoböckerna hade Hilda flyttat från Örlid till Asklanda Östergården i Fristad 1883 som piga. Tre år senare blev hon och »oäkta sonen« Karl skrivna på Lövås, men i husförhörlängden från 1890-talet står antecknat om Karl att han »vistas i Fänneslunda«. Karl skulle sedan hela tiden stå skriven i kyrkoböckerna som boende hos sin mor Hilda ända till hennes död 1935, men vi vet att han bodde på flera olika ställen.

Karl växte upp på Örlid hos sina morföräldrar, skomakaren Svante Nilsson och hans hustru Lotta Voigt, medan Hilda tjänade piga i Fristad. Det är okänt hur mycket Hilda vistades hos sin familj i Örlid under denna tid. Hon hade sex syskon varav ett, yngsta system, sömmerskan Alvida, född 1876, bodde kvar ända till 1906, då hon flyttade till Borås. Så familjen på Örlid bestod

sannolikt av Svante och Lotta och deras dotter Alvida samt Karl. Alvida torde ha blivit som en storasyster för Karl. Hon var fjorton år yngre än Karls mor Hilda och bara nio år äldre än Karl.

Alltsedan tidiga barndomsår besvärades Karl av ett handikapp. Han hade fallit ur sängen och skadat sig i höften. Detta rättades aldrig till och han blev vad man kallade det »låghalt«.

Karl Nilsson gick i skola i Fänneslunda. Han har själv berättat om sin lärare Karl Johan Johansson, som han beundrade mycket. Karl Johan var född 1869 i Murum och blev folkskollärare i Fänneslunda 1896. Han tycks ha haft denna tjänst till omkring 1930, då han flyttade till Ulricehamn med sin 28 år yngre hustru Anna Viktoria. De hade gift sig året dessförinnan. Karl berättade:

»Vår lärare var helt ung. Han är en av de mest sympatiska gestalterna i mina minnens bilderbok. I honom mötte man redan på 1890-talet en fullt modern lärare. Jag begrep det ej då, men lärde mig senare förstå det. Han var både kunnig och human. Den gamla metoden (praktiserad av hans företrädare August Ekeblad) att bibringa lärjungen vett och kunskaper med roting var honom främmande. Icke ens ohörsamhet och olydnad straffades med kroppsaga. I Fänneslunda folkskola var sålunda denna bestraffningsform bannlyst ett par, tre decennier innan den genom lag förbjöds. Han var en sällsynt lugn och behärskad man, som aldrig talade till sina lärjungar i skarpa ordalag, icke ens med skärpt tonfall. Men respekten led, så vitt jag kunnat förstå, icke på det, utan skolbarnen i Fänneslunda och Grovare var nog lika hyggliga som andra skolbarn. Denne lärare var en utmärkt undervisare. Med de små möjligheter en folkskola på landet på den tiden förfogade över, åstadkom han högst goda resultat. I det röda skolhuset konfronterades jag första gången med skönlitteraturen – dikter av Geijer, Tegner och Runeberg. Jag

minns att vi ganska ofta fick läsa de i skolboken förekommande dikterna, vilket beredde mig ett särskilt nöje. Ungefär samtidigt läste jag privat dikter av Heinrich Heine i översättning av Emil von Qvanten, vilka jag på något sätt lyckats komma över. Dessa underbara melodier lever sedan dess i mitt minne. En folkskola på landet på 1890-talet kunde ha mycket att ge – fast det vill väl nutidens människor knappast tro.«

Sandvik i Fristad sommaren 1896, Karl Nilsson längst till höger, 11 år gammal. Övre raden: Johan Olofsson i Sandvik (född 1829) hans son Klaes Johansson i Sandvik (född 1866, gift med Karl Nilssons moster Alma). Mellersta raden: Sofia (en kusin till Karl Nilsson), Lotta (Karl Nilssons mormor), Alma Svantesdotter (Lottas dotter, Karl Nilssons moster), Karl Nilsson. Nedersta raden: Klaes och Almas söner Gunnar (född 1895, död 1897 i en maginflammation), Karl (född 1892, drunknade 1910) och Sven (född 1894). Deras syster Elsa var mor till Ulla-Britt Andersson och Bror Johansson, som har berättat om sin släkt från Örlid. Lägg märke till att inte Karl Nilssons mor Hilda är med på bilden.

Karl Nilsson i 20-årsåldern.

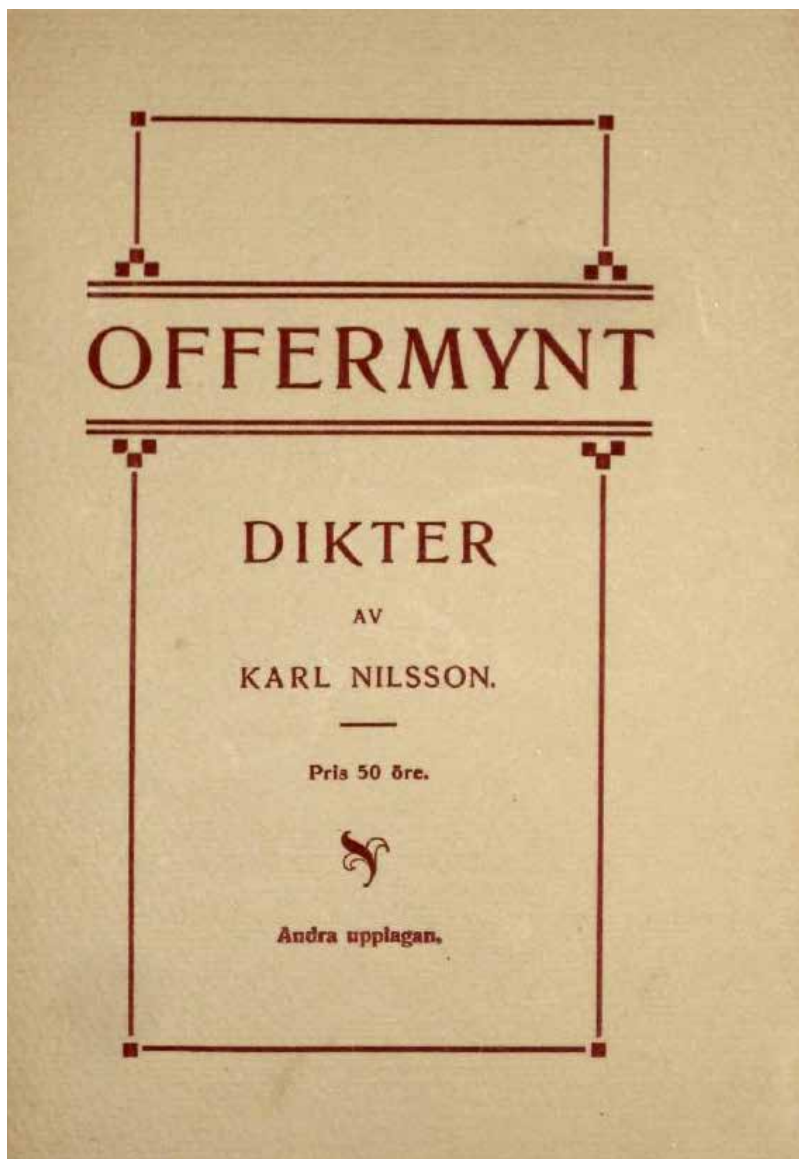

Karl Nilsson i 30-årsåldern.

Karl Nilsson lämnar Örlid

Karl Nilsson lämnade Örlid omkring sekelskiftet 1900 och flyttade till stadsdelen Norrby i Borås, där han först arbetade i affär och sedan på fabrik. Åren 1905–1907 hade han anställning i specerihandeln »Anderson & Larson«. På fritiden skrev han små dikter, signerade »Arbetets son«, som infördes i *Borås-Posten*, som ägdes och utgavs av den legendariske tidningsmannen Anders Brander, som också var den som gav Karl Nilsson en journalistisk utbildning.

Sin första diktsamling *Offermynt* utgav Karl Nilsson 1912. I vissa dikter finns påtagliga drag av Nils Ferlin. Det kan då vara intressant att notera att när *Offermynt* trycktes var Nils Ferlin en skolpojke på 14 år. Tidningen *Västra Dagbladet* skrev: »Karl Nilsson saknar de moderna rimsmedernas förkonstlade särdrag.

Offermynt – Karl Nilssons första diktsamling utgavs 1912.

Han skriver klassiskt enkelt och hans ordakonst är klar och påtaglig. Hans skönhetslängtan och frihetsträngtan äro lika äkta som frasfria och ett varmt hjärtas slag präglar varje hans ord.« Den socialdemokratiska tidningen *Ny Tid* skrev: »Där finns musik i stroferna samt så litet av högfärd och tillgjort ordplågeri.«

År 1913 utgav Karl Nilsson romanen *Försmådd* tillsammans med vännen Enoch Kihlström. Han publicerade också följetonger med bygdemotiv. Det har berättats om hur han på dagarna arbetade i fabriken och på kvällarna skrev ett nytt kapitel till nästa dags avsnitt. En sådan följetong var romanen *Brott (Hökerumsdramat)*, som infördes i *Borås-Posten* från och med 1 maj 1914. Samma år utgav han sin andra och sista diktsamling *Blommande syrener*.

Karl Nilssons båda diktsamlingar trycktes på *Västra Dagbladets* tryckeri, som ägdes av Anders Brander, Karl Nilssons läromästare.

Det dröjde inte länge innan Karl Nilsson knöts till boråspressen som fast medarbetare. Han verkade först i *Borås-Posten* och sedan på *Borås Dagblad*, som upphörde 1921. Året därpå övergick han till den nystartade tidningen *Borås Nyheter*, där han sedermera blev redaktionssekreterare.

På 1920- och 30-talen var det mycket populärt med årliga hembygdstidningar. Redan 1916 utgav Karl Nilsson och Ragnar Franzon en midsommartidning kallad *Hembygden*. Han publicerade sedan mängder av artiklar och dikter i flera andra liknande tidningar, till exempel *Borås-Julen*, *Hembygdens Jul*, *Västergötlands Julblad* och *Västergötlands Majblad*.

År 1934 startade Karl Nilsson tillsammans med sin vän, journalisten Gustaf Thulin i Fristad, den kända hembygdstidskriften *Sjubäradsbygdens Jul*, där han själv blev en flitig skribent.

En annan stor kulturskatt i bygden är det praktfulla verket *Sjubäradabygden* av författarinnan Ada Damm och konstnären Manfred Flyckt, påbörjad 1927 och utgiven 1932. På ett ställe långt bak i boken finns en liten anspråkslös notering om att »från och med sidan 87 har journalisten Karl Nilsson skrivit texten till denna bok«, vilket faktiskt innebär halva boken! Bakgrunden är den att Ada Damm blev oförmögen att fullfölja arbetet sedan hennes son, konstnären Axel Damm, hade tagit livet av sig. Istället fick Karl Nilsson förtroendet att göra färdigt boken.

Samarbetet med Manfred Flyckt var ingen tillfällighet. Karl Nilsson var mycket konstintresserad och en av Flyckts vänner. Han målade inte själv men var med i konstnärsgruppen »Klick-en« tillsammans med många kända boråskonstnärer, till exempel Manfred Flyckt, Hans Stridh, Helge Zandén, Axel Damm, John Hedaeus och Gösta Hallencreutz. Andra nära vänner som han hade var den kände folklivsforskaren och diktaren Klas Olofsson i Fristad, bygdeskribenten Axel Henriksson (»Jonas i Jonsbo«) i Seglora och kollegan Gustaf Thulin i Fristad.

Karl Nilsson skrev en dikt till sin vän Klas Olofsson (1861–1942) på dennes 60-årsdag 5 december 1921. Gustaf Thulin har berättat att Klas Olofsson var Karls faderlige vän som betydde mer än andra för honom:

Ännu lever han ibland oss,
mannen utav fortidsfolket,
älskaren av bragd och sång.

Ännu lever han ibland oss,
fortidssagans blide, vise
harpolekare och skald.

Ofta har jag suttit i Din stuga,
suttit vid din varma härd och lyssnat
drömmande till strängaklang och visa
uti söndagsstilla kvällar,
lyssnat ock till bygdens gamla sägner,
som på skaldens språk för mig du täljde:
»Silversläktens» saga, och de andra.
Stundom tog Du mig vid handen, förde
mig igenom flydda tiders dunkla
schakt, och bjöd en längesedan sjunken,
djupt i jorden sjunken, fornvärld stiga
upp för mina häpna ögon.

Tyst är vinterkvällen.
Snö på vägen.
Svarta skuggor under skogens tallar.
Åter sitter jag uti din boning,
älskad som ett hem av mig och många.
Högtidsljusen skina.
Det är fäst i kväll.

Jag vill tacka nu för alla sköna,
oförgätligt sköna minnesstunder,
som Du skänkt mig under flydda åren.

Under alla år använde Karl Nilsson ofta olika signaturer till sina artiklar. Den mest kända var »Svante Skrivare«. Vidare förekom »Arbetets son», »Kanis« och bara »N«. »Calle & Co« var en signatur i *Sjubäradabygdens Jul*, där »Co« stod för kollegan Gustaf Thulin.

Karl Nilsson och Hagalund

Karl Nilssons mor Hilda, som förblev ogift i sitt liv, hade flyttat till Hagalund nära Mölarp i Fristad 1895 tillsammans med sin husbonde på Lövås, August Andersson, och dennes mor Carolina. August avled 1919 och gjorde Hilda till ensam arvtagare, dock med en infekterad, långvarig arvstvist som följd, vilken slutade med att Karl Nilsson blev ägare av Hagalund efter Hildas död 1935.

Omkring år 1920, flyttade Hildas mor, Karls mormor Lotta Voigt, från Örlid till sin dotter i Hagalund. Hon blev Örlids sista invånare.

På 1920-talet bodde Karl Nilsson i stadsdelen Norrbygärde i Borås. Från 1930-talet bodde han i Fristad, först i Klockarehagen, som innehades av hans moster Alvida och hennes man Josef Blomgren, sedan hos sin mor Hilda på Hagalund, men hela tiden, ända sedan födseln, hade han varit skrivit hos henne. I kyrkoboken står också att han var »frikallad« från det militära.

Hilda avled den 11 oktober 1935, ett drygt halvår efter Karl Nilssons femtioårsdag, och året därpå den 23 december gifte sig Karl Nilsson med sömmerskan Annie Nilsson. Karl och Annie bodde sedan på det vackert belägna Hagalund, i ett hus som omgavs av en lummig trädgård med gamla aplar och doftande blommor.

Annie var född 1894 på torpet Lindås under Fänneslunda säteri. Familjen flyttade till torpet Långsvedjan i Fristad 1908 och blev arrendatorer i Sibbarp 1928. När Annie flyttade till Karl i Hagalund 1936 följde enligt kyrkoboken fadern och två bröder med, men det är osäkert var de bodde. I kyrkoboken står det att fadern dog på Hagalund den 15 april 1946.

Hagalund. Teckning Bertil Rydin.

Karl Nilsson slutade på *Borås Nybeter* efter nyåret 1946. Visserligen hade han under senare år haft perioder då nerverna krånglade, men i övrigt kände han sig fullt frisk. Han hade hoppats få möjlighet att ägna sig mer åt att skriva kulturhistoriska artiklar och publicerade också en del material under följande vår och sommar, men på eftersommaren 1946 blev hans hälsa sämre och han avled den 15 september 1946, saknad av många.

År 1943 hade Karl Nilsson skrivit dikten *Ensamhet*, publicerad i *Sjuhäradsbygdens Jul*:

Nu har mig nått den ensamhet,
som kommer till oss alla,
när dagen lider mot sitt slut
och skuggor börjar falla.

Nu är det tomt vid bordet
där jag förr bland vänner glammat.
Vid dörren nyss min siste vän
farväl för alltid stammat.

Ack, glädjens dagar, kraftens år,
som ljusa skyar voro;
de gladde mig en liten stund
och bort med vinden foro.

Dock denna ensamhet jag vill
ta mot med undergivet
och tacksamt sinne, ty hon är
min sista skänk av livet.

Karl Nilssons änka Annie Nilsson bodde kvar i Hagalund och dog 1981. Sommaren 1965 fick hon besök av en journalist från *Borås Tidning*, som i en artikel 25 juli det året skrev: »Av fru Annie Nilsson får vi en klar och vacker bild av det som mannen skapat. Ömsint vårdar hon det som en gång också var hans. I bokhyllan står de bokskatter som Karl Nilsson så högt älskade och på väggarna hänger utsökta konstverk av Oscar Hullgren, Jurgen von Konow, Flyckt och Stridh. Vacker natur, fåglar och blommor har man alltid kunnat fröjda sig åt utanför Hagalunds väggar, så man förstår att Karl Nilsson rörde sig i en stimulerande miljö. Men

aldrig sågs han bryta en blomma på sina strövtåg i mark och skog – ett blomster skulle man endast se och fröjdas åt.«

»Helst strövade min man omkring här nere i hagen«, berättade Annie. »Där kunde han slå sig ner på en sten och ge sig hän åt diktarens möda.«

Journalisten fortsatte: »När vi gick omkring i det hem och den omgivning, där Karl Nilsson fann en så trygg hamn, så förnam man något av den dikt- och tänkaranda som en gång verkat här och som hade både Fröding, Karlfeldt och Strindberg till läromästare.«

I en artikel i *Borås Nyheter* 13 juli 1940 beskrev Karl Nilsson blomsterängarna i hemsocknen Fänneslunda, men får väl sägas ha missuppfattat förutsättningarna för blommornas förekomst och förbisett betydelsen av hävd i ängen: »Här uppe på backarna är många underbara vildblomsknaltar. Sådana är numera ganska tunnsådda. Förr förekom de nästan överallt. Här är det fortfarande gott om dessa förtjusande företeelser, tack vare att vildängen lämnats i fred, att naturen fått vara orörd.«

I ängarna vid Hov växte den praktfulla storklockan som bildade praktfulla blå lister utmed vägkanter och åkerrenar. I Karstorps gärde fanns en ljus, nästan vit, storklocka. »Hur mycket poesi rymmer icke en gammal vildblomsäng!«

Om människan och diktaren Karl Nilsson

Medarbetaren och vännen Gustaf Thulin skrev många vackra ord om Karl Nilsson. Enligt honom hade den rikt begåvade Karl, eller Kalle som han kallade honom, en sällsynt fin och nobel personlighet, ett varmt hjärtelag och ett rikt känsloliv. Han var omtyckt och värderad av alla, alltid god och vänlig och sade aldrig

ett hårt ord, varken till eller om någon. Lika god var han mot djuren och blommorna. Han hade ett socialt patos och kände för de svaga och förtryckta.

Gustaf Thulin tyckte att Karl Nilsson var rikt begåvad. »Särskilt i diktningen kom hans talang till fullödiga uttryck, och sannolikt hade han nått långt som skald, om han fått mer tillfälle att fullkomna sin diktning. Som skald var han väl icke känd utöver västra Sverige, men det berodde till stor del på hans blygsamhet – reklam för sin person och sin konst var något som låg den för-synte och tillbakadragne Karl Nilsson fjärran.«

Liknande omdömen har yttrats av flera andra: Karl Nilsson var en enkel och anspråkslös människa och naturälskare, en för-synt och fin man. Han var »den blide och veke unge journalisten som aldrig kunde säga ett hårt ord till någon och som var lika god och ömsint mot allt annat skapat«.

Kanske kan man säga att Karl Nilsson hade stor människokännedom. Lena Ferling skrev om honom i en artikel i *Borås Tidning* 9 mars 1974. Hon träffade ofta Karl på *Borås Nybeters* redaktion, när hon kom dit för att lämna in artiklar och dikter för att få dem införda i tidningen. En gång hade Lena skrivit om en av hans vänner och Karl uttryckte sin glädje å vännens vägnar. »Du förstår antagligen vad människor annars har svårt att begripa. Det finns ett inre hos människorna, och kan man nå och förstå detta ser man dem som de är, goda, litet olyckliga, ensamma, ganska arma, trevande efter något som de blott anar och kanske aldrig når, men alltid längtar efter.«

Karl Nilsson var en drömmare och poet, mindes Lena. »Karl Nilssons dikter är en ständig längtan efter det ogripbara. Det som för de flesta människor är vardagsgrått och invariant var för

honom en skir dröm som aldrig gick i uppfyllelse.« Hon tyckte att *Vårdrömmar* var något av det bästa och vackraste han skapat.

I en artikel i *Borås-Julen* 1919 skrev William Lengertz om Karl Nilsson: »Karl Nilsson är en skaldebegåvning, som i sina bästa saker kan komma känslosträngarna att vibrera. Han är innerlig och varm, uppriktig och älskvärd, och hans dikter har alltid någonting av känsla och flykt över sig.«

»Det är skillnad att skriva vers och skriva poesi. Karl Nilsson kan skriva och har visat sig kunna skriva verkligt njutbar poesi, som fyller själen med känsla av lycka och storhet. Han är född till skald, och han är ärlig i sin konstnärssträvan. Hur enkelt men på samma gång sympatiskt verkar icke hans måleriska och innerliga hembygdsdikter!«

»Karl Nilsson har i sitt innersta sinne uppehållit tron på det goda och ljusa i livet.«

»I Karl Nilssons dikt talar en känslig poet och en själ, som lidit och tänkt sig till klarhet ett hjärtespråk utan all förkonstling. Det är kärleken till livet och till människorna där hemma, som fyller skalden med sjungande rytmer.«

»Det genomgående draget i hans diktning är ett socialt lynne, en längtan och ett hopp om ljusare tider och ljusare atmosfär än den, i vilken författaren åtminstone en tid levat. I dikten *Strofer i Blommande syrener* förstår man denna diktares längtan efter ljus och klarhet i stället för lögn och hycklad tillgivenhet.«

Karl Nilssons femtioårsdag

Karl Nilsson fyllde 50 år den 10 mars 1935. Det finns flera brev, dikter och telegram bevarade från denna högtidsdag. Vännen Ture Jansson skrev följande vers till »halvsekeljubilaren Karl Nilsson«. I den får vi veta att Karl Nilsson föddes på Örlid:

Vem var det, som sitt blåa öga uppslog
när marsanaren ven genom Öli skog?

Vem var det, som lekte bland skogens alla snår
och tyckte sig skåda både huldror och rår?

Vem var det, som flitigt i kyrkskolan gick
och läraktig var och berömmelse fick?

Vem var det, som lyddes till gammal folks tal
om vad fordomdags timat i hembygdens dal?

Vem var det, som hamnade bland stadens hus
och bak disken sålde socker, kaffe och snus?

Vem var det, som sågs bland maskiner och garn
son hjon i kung Grottes omättliga kvarn?

Vem var det, som här ibland buller och då
blev en skrivande man, en »Arbetets son«?

Vem var det, som nu kom till Anders Brander
och journalistiken lärde sig utan klander?

Vem är det, som skildrar väpnare och svenner,
bygden med dess folk, dess fränder och vänner?

Vem är det, som så innerligt, så vackert och vekt
sjunger om den gamla, som sommarvinden smekt,
om skogarna, om vidderna, om blomst och bär,
om hemmet, om ungersven och hans hjärtans kär?

Jo, det är vår gode vän, den ärlige man
om vilken endast allt vad gott är sägas kan
och han lystrar till namnet Nilsson, Karl,
välkänt runt bygderna kring Viskans dal.

Vännen, folkskolläraren och diktaren Anders Bratt i Åkerström skrev i en dikt i ett brev till Karl Nilsson 1935, tillägnad honom på femtioårsdagen:

Sedan dess, då din sångmö du möter,
i ditt inre det känns som vid fest,
och ditt kall såsom skald städs du sköter
med ett allvar, som vore du präst.

Skald och broder, låt tonerna svalla!
Om ock stundom du otack har rönt,
i din bygd är du älskad av alla,
som ha sinne för det, som är skönt.

Vännen Axel Henriksson (Jonas i Jonsbo, 1887–1977) skrev också ett brev till Karl Nilsson inför femtioårsdagen 10 mars 1935:

»Tack skall Du ha för mångårig, trofast vänskap, för din enkelhet och renhårighet, för Ditt glada ansikte och Dina godmodiga infall och ord! Det har alltid varit så roligt att träffa Dig – och det skall fortfarande vara roligt. Femtio år är egentligen ingen ålder, så vi pojkar ska nog ha många trevliga stunder tillsammans ännu. Lycka till det som finns på andra sidan ryggsåsen! Din tillgivne Jonas i Jonsbo.«

Gustaf Thulin skrev vid samma tillfälle en dikt, om den godhjärtade och fridsamme vännen Karl:

Det nynnär så svagt uti skogen,
där skalden i tankar går.
Och bugande blomstren på renen
se undrande i hans spår.

De viska och spörja varandra:
När sågs en människofot
så varliga bland oss vandra
att akta vår spröda rot?

Och vårvindar smekte hans lockar
och pannan, så hög och ren.
Han likte ej mänskor som bockar
till jorden i guldkalvs sken.

Han sjöng om det goda och rätta
i klassiska, enkla ord:
»Kommer en broder, så mätta
den hungrige vid ditt bord.«

Han älskade handen på plogen,
hårdnad i arbetets id.
Han lyddes till slagan på logen
och klockklang i helgmålstid.

Han älskade täppan och hagen
med doftande blomsterkrans.
Han tolkade hembygdens sagen
och drog för djuren sin lans.

Det nynnär så svagt uti hagen
där skalden i drömmar går,
och blomman av daggen tvagen
så strålande ödmjuk står.

Hon viskar och talar på språket,
som blott den gode förstår:
Jag älskar ej larmet och bråket,
blott friden i gudarnes spår.

Minnesbilder

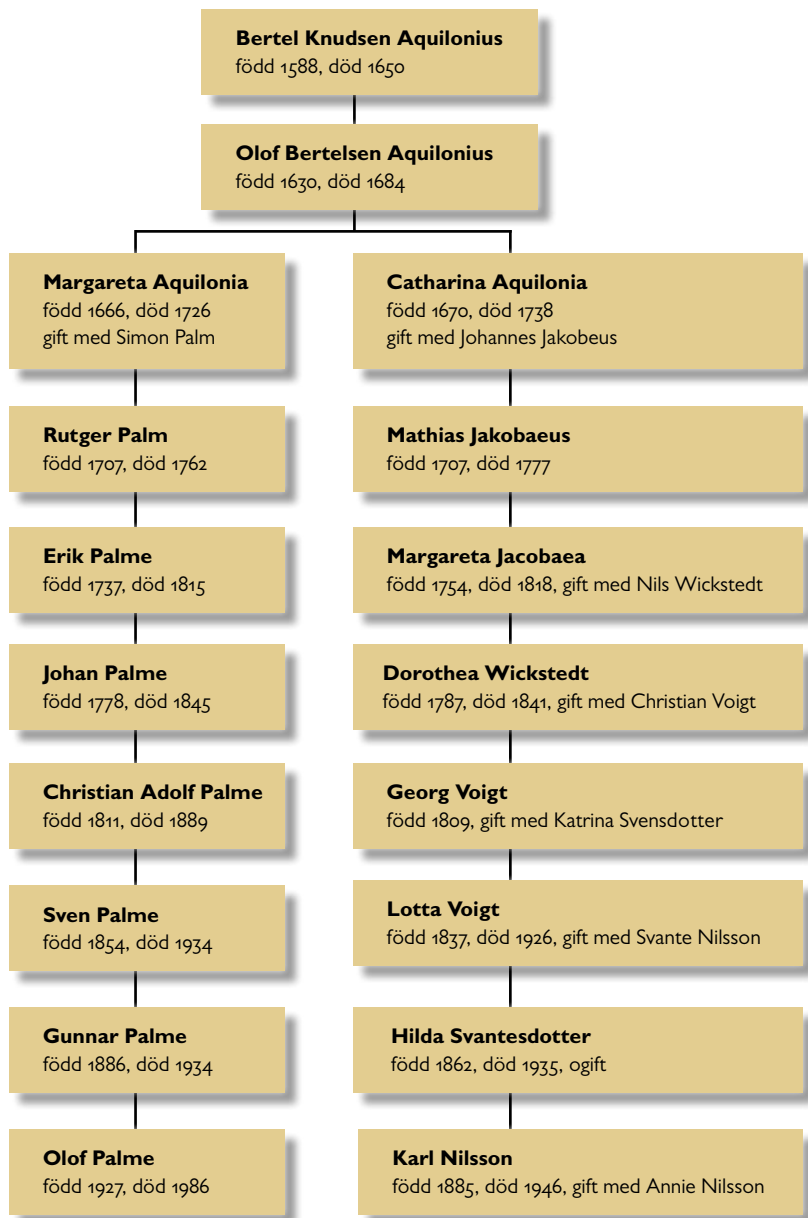
Bertil Rydin i Sparsör mindes hur han såg Karl Nilsson komma haltande vägen fram till Björksäter i Fristad för att hälsa på sin vän Klas Olofsson.

Stig Flyckt i Tärby, son till konstnären Manfred Flyckt, har berättat att Karl Nilsson ibland besökte dem på Vallen i Tärby. Stig mindes honom mycket väl, iförd hatt med stora brätten, rökande cigarr. Karl Nilsson kunde vara ute timtals med Manfred Flyckt och titta på fornminnen. Vid andra tillfällen besökte Karl familjen Flyckt tillsammans med Gustaf Thulin. De färdades då på Thulins motorcykel – med Karl på »bönpallen« i sin stora hatt.

I beskrivningarna av Karl Nilsson utkristalliseras tre personer som betydde mycket för honom i unga år, hans mormor Lotta, hans lärare Karl Johan Johansson och Klas Olofsson i Fristad som en faderlig gestalt. Förmodligen skall vi lägga till hans moster Alvida till den skaran. När det gäller diktare förstår vi att han var mycket inspirerad av Heinrich Heine med dennes dubbla budskap innehållande både socialism och romantik, men även August Strindberg tillhörde hans stora förebilder som skald.

Karl Nilsson på 60-årsdagen 1945.

Karl Nilssons släkt

KARL NILSSON VAR åttamänning med statsminister Olof Palme! Deras gemensamma anfader Bertel Knudsen Aquilonius var en känd rektor, präst och poet i Skåne i början av 1600-talet och utgivare av en stor mängd latinska dikter och brev.

Bertel Aquilonius föddes 1588 i Kongsted i Danmark som son till sockenprästen Knut Nielsen Nordrup (Örn). Han tog sig namnet Aquilonius efter fadern (örn=Aquila). En av hans lärare var Willich von Westhofen, en av tidens främste latindiktare, som gav Bertel intresse för latinet. Bertel blev student 1606, gav sig direkt ut på resor i bland annat Turkiet och de kaukasiska bergstrakterna och skrev ner sina reseupplevelser på latinsk vers. Sin första samling av latinska dikter utgav han i Rostock 1609 på hemväg från resan. Några år senare blev han rektor vid Malmö skola, sedan även slottspräst på Malmöhus, samtidigt som han utgav fler latinska dikter.

Bertel gifte sig 1614 med en fjortonårig borgardotter från Malmö, som dock avled ett år senare med ett litet barn. Han gifte om sig 1616 med fjortonåriga prästdottern Lisbeth Nielsdotter (1602–1663), »lika vacker som rik«.

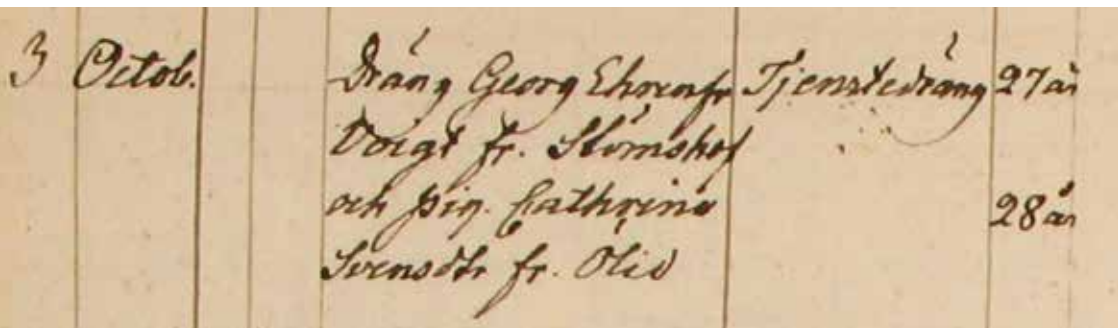
Det sägs att Bertel var en naturdyrkare och hade en vacker trädgård vid sin bostad i Malmö, där han bland annat odlade meloner. År 1619 blev han sockenpräst i Löderup i Skåne. Han dog där 1650 och ligger tillsammans med sin änka begravd i Löderups kyrka.

Släkten Voigt kommer till Fänneslunda

Släkten Voigt gjorde sitt inträde i Fänneslunda socken på 1830-talet. Karl Nilssons mormors mor *Katrina Svensdotter* i Örlid gifte sig 1836 med pappersmakargesällen *Georg Ehrenfried Voigt*, som två år tidigare hade flyttat till Strömshovs pappersbruk i Fänneslunda från Blekinge, där han var född och där han i flera år hade arbetat som gesäll på olika pappersbruk.

Katrinans föräldrar Sven Larsson och Kersti Andersdotter hade lämnat gården Olofstorp i Fänneslunda 1821 och bosatt sig på det nybyggda torpet Örlid några hundra meter från Olofstorp. Sven dog redan året därpå och lämnade Kersti ensam på Örlid med 14-åriga Katrina. Kersti och Katrina bodde sedan kvar hela sina liv i Örlid, som då blev en backstuga i stället för ett torp.

Georg Voigt var född den 6 oktober 1809 i Asarum i Blekinge, där hans far Christian Voigt var gesäll på Strömma pappersbruk. Georg föddes således in i yrket. Andranamnet Ehrenfried fick han efter sin farfar. Modern hette Dorothea Wickstedt, född 1784 i Sölvesborg och sondotters sondotters dotter till Bertel Aquilonius.

Vigselbok, Fänneslunda 1836. Pappersmakargesällen Georg Voigt i Strömshov gifte sig den 3 oktober med Katrina Svensdotter i Örlid.

Christian Voigt

Georgs far (Johan) Christian Voigt föddes 1778 i Köpenhamn, son till sergenteanten Ehrenfried Voigt (född 1748 i Tyskland, död 1797 i Köpenhamn) och Maria Christine Dittman (född 1757 i Berlin, död 1800 i Köpenhamn). Christian kom till Strömma som pappersmakargesäll omkring 1800. Han fick oäkta pojken Carl Gustaf med pigan Helena Carlsdotter 1803 och flyttade med henne och barnet till Köpenhamn förmodligen samma år. Där fick de ytterligare ett oäkta barn tillsammans, innan han övergav pigan och de två små barnen och återkom till Asarum från Köpenhamn 1804. Två år senare gifte han sig med Georgs mor Dorothea Wickstedt.

Christian och hans familj lämnade Asarum 1828 och flyttade till Holje pappersbruk i Jämshög i Blekinge. Att det var något som inte stod rätt till i familjen antyds i Asarums kyrkobok vid den tiden – Dorothea och äldsta dottern Charlotta stod 1828 skrivna för sig själva på ett annat ställe när flytten gick till Jämshög. Och året därpå den 30 september tog Christian livet av sig.

Dorothea avled utfattig vid Stensnäs i Mörrum 1841 och efterlämnade fem vuxna barn – *Georg*, dennes lillebror *Mathias* och deras systrar *Charlotta*, *Greta* och *Augusta*.

Katrinans man Georg Voigt

Georg biträdde sin far i pappersmakaryrket redan i barndomen och följde med familjen vid flytten från Asarum till Jämshög 1828. Han var då lärling, avancerade till gesäll efter ett par år och arbetade sedan på olika pappersbruk i Blekinge, exempelvis Holje, Mariefröjd och Mariefors, innan han flyttade till Strömhovs pappersbruk i Fänneslunda 1834 och gifte sig med Katrina i

Örlid den 3 oktober 1836. Nio månader senare, den 4 juli 1837, föddes deras dotter Lotta (Charlotta Albertina).

Av någon anledning övergav Georg snart sin hustru och dotter och begav sig från trakten. I husförhörlängden står det att han flyttade till »obestämd ort« 1840, men i annat källmaterial (fängelsearkiv) står det att han lämnade dem redan 1838. I Fänneslundas husförhörlängd står det också att han straffades för stöld 1840, men uppgiften är obekräftad. Det nämns inte i andra handlingar. I samma kyrkobok står att Katrina var »bräcklig och till arbete oförmögen«. I senare kyrkoböcker står det att hon var lam i högra sidan och därför befriad från skatt.

Det blir lite rörigt om man försöker följa Georg Voigt i kyrkoböckerna efter hans flykt från Örlid. Han tycks ha drivit omkring och arbetat tillfälligt på olika pappersbruk. Han kom enligt husförhörlängden till Broakulla pappersbruk i Algutsboda i Småland 1840. Där finns en anteckning att han »är gift och har barn, men de bo ej här« och att han flyttade till »obestämd ort« 1841. Därefter står han skriven 1841 vid ett pappersbruk i Ronneby, varifrån han flyttade till »obestämd ort« samma år.

Härnäst dyker han upp på Lingonbacka pappersbruk i Järlåsa i Uppland, dit han enligt kyrkoboken flyttade från Ronneby 1842. Det står att han sedan flyttade från Lingonbacka till »obestämd ort« men utan årtal. Han gick till nattvarden i Järlåsa den 21 juni 1844 och var tydligen skattskriven där då, men därefter går det inte att återfinna honom i några kyrkoböcker, däremot i annat källmaterial. År 1845 gick han till nattvarden i Torups församling i Halland utan att vara skriven där. Förmodligen arbetade han tillfälligt på Rydö pappersbruk i Torup då. Hans bror Mathias hade några år tidigare haft tjänst där.

Georg Voigts oroliga och kringflackande liv fortsatte. Nästa gång han syns i källmaterialet är den 10 juli 1846. Han fördes då till länsfängelset i Jönköping av stadsfiskalen Strömberg för tjuvnadsbrott och fylleri i staden. Han dömdes av kämmnersrätten den 14 juli till drygt 15 riksdaler i böter samt uppenbar kyrkoplikt för dessa brott, men han hade inga pengar till böterna, så han fick sitta sju dagar i fängelse vid vatten och bröd istället. Detta straff utstod han mellan den 25 juli och 1 augusti. Den 2 augusti undergick han kyrkoplikten i Jönköpings stadskyrka. Enligt protokollen var detta första gången han dömdes för stöld. Kyrkoplikt innebar att den dömda skulle stå på en särskild pliktball (skampall) under en gudstjänst i kyrkan och erkänna sin skuld inför kyrkobesökarna, betyga sin ånger, be om Guds och församlingens förlåtelse och lova bättring.

Om man inte var skattskriften någonstans och saknade laga försvar och årstjänst var man en så kallad »försvarslös« person, ofta tiggare eller lösdrivare. Man riskerade då att dömas till tvångsarbete. Konungens Befallningshavande i Jönköping (landshövdingeämbetet, motsvarande Länsstyrelsen) beslutade därför att Georg skulle föras till den ort där han senast hade varit skattskriften, nämligen Uppsala län, där dess Konungens Befallningshavande skulle besluta vidare om hans öde. Han avsändes dit den 9 augusti, kom till kronohäktet i Linköping dagen därpå och satt där i två dagar för vidare transport till Uppland. I kronohäktets fångrulla beskrevs Georg som liten till växten, med ovalt ansikte, brunt hår, blå ögon och trubbig näsa. Han var klädd i en gammal linneskjorta, blå väst och blå tröja, gulaktig halsduk, blå linnebyxor, läderstövlar och blå mössa.

Vad som hände i Uppland vet vi inte, men Georg sökte sig snart ner till Halland igen. Hans storasyster Charlotta bodde i Halmstad med sin man, sjötullvaktmästaren Henrik Friis, och brodern Mathias arbetade som verkmästare på Marbäcks pappersbruk i Snöstorp strax utanför Halmstad. Mathias var nybliven änkeman och nu ensamstående far till tre minderåriga barn. Sannolikt hade Georg kontakt med sina syskon i Halmstad vid den här tiden.

Den 5 december 1846 sattes Georg in i fängelset i Halmstad, anklagad för stöld och dömd till böter. I fängelsets kyrkobok antecknades: »Om sin hustru Catharina Svensdotter vet han ingenting särdeles att berätta och synes ett särdeles spänt förhållande ha rått mellan båda makarna«. Han frigavs från fängelset i Halmstad den 30 januari 1847. Vid samma tid övergav brodern Mathias sina små barn, lämnade dem i Snöstorp och flyttade till Strömshovs pappersbruk i Fänneslunda.

Georg återvände till Småland. Kanske hade han följe med sin bror en bit? Den 1 december 1847 fördes han ännu en gång till länsfängelset i Jönköping, denna gång för stöld vid Stigamo gästgivargård i Byarum. Han fördes sedan fram och tillbaka två gånger mellan fängelset och Östbo häradsrätt, som hade sin tingsplats i Värnamo, där han rannsakades och dömdes den 17 februari 1848 för »andra resan» (andra gången) stöld. Denna gång dömdes han till två riksdaler och 32 skilling banko i böter samt uppenbar kyrkoplikt. Han kom tillbaka till fängelset i Jönköping den 18:e, kunde inte betala böterna och insattes i stället på vatten och bröd den 26 februari, nu sex dagar till den 3 mars. Dagen därpå sändes han till Byarums kyrka, undergick kyrkoplikten där och återkom till Jönköping den 5:e.

Den 6 mars beslöt Konungens Befallningshavande vid kansliförhör i Jönköping att man skulle hämta in prästbevis rörande fången. Vid samma tillfälle beslutade man att han skulle återfå ullgarn, som han hade haft vid häktandet, för att vid behov av honom användas till strumpor. Vid ännu ett kansliförhör den 17 mars beslutades att Georg återigen som försvarslös skulle sändas till Konungens Befallningshavande i Uppsala län. Det antecknades att han kunde skriva, läste innantill försvarligt och utantill svagt samt att hans uppförande inom fängelset hade varit gott.

Georg avfördes från Jönköping den 24 mars 1848 till Uppsala via Linköping och Nyköping. Han kom till kronohäktet i Linköping den 25 mars och sändes vidare till Nyköping den 29:e.

Den 8 april ankom Georg till Uppsala länsfängelse såsom försvarslös. Man antecknade att han senast hade varit skattskriven som gesäll vid Lingonbacka pappersbruk i Järlåsa socken 1844. Vid förhör med Konungens Befallningshavande den 17 april beslutades att Georg skulle hållas kvar i häktet tills man hade fått nödvändiga upplysningar om honom. Vid ytterligare förhör inför landshövdingeämbetet den 13 juni 1848 bestämdes att han skulle ställas på fri fot för avgång till Kalmar län, där han uppgav sig kunna erhålla laga försvar och skattskrivning. Han lämnade fängelset samma dag.

Grågubben Georg Voigt

Georg lyckades emellertid inte att hitta någon arbetsgivare och fortsatte därmed att vara en försvarslös person, något han hade varit sedan skattskrivningen vid Lingonbacka upphörde 1844. Det var kanske inte så lätt för en lösdrivare att erhålla tjänst, när man dessutom hade straffats två gånger för stöld.

På den här tiden fanns ett tjänstetvång i Sverige. Fram till 1885 riskerade försvarslösa personer straffarbete vid den så kallade kronoarbetskåren (som hade bildats 1842 som en efterföljare till pionjärkåren), vilket innebar tvångsarbete vid till exempel Vaxholms, Rindö eller Karlsborgs fästningar. Organisatoriskt var dessa kronoarbetskarlar (eller »grågubbar« som de kallades, eftersom de gick omkring i grå vadmalskläder) ofta skrivna i Karlsborgs garnisonsförsamling, även om de arbetade vid Vaxholm eller Rindö. Försvarslösa kvinnor kunde skickas till spinnhus istället.

Enligt 1842 års reglemente stod kronoarbetskåren under krigslagarna och var en militär organisation. Före avsändandet dit skulle karlarna avlägga tjänsteed. Ordervägran och lydnadsbrott kunde bestraffas med arkebusering. Den 12 juli 1850 avrättades en kronoarbetskarl för sådant brott i närvaro av hela kronoarbetskåren vid Rindö. Exekutionen verkställdes av nio man ur Södermanlands regemente som vid tiden var satta att bevaka Vaxholms fästning, »vilka på en gång sköt honom i bröstet, på vilket en riktpunkt var anbragt mitt för hjärtat. Delinkventen uppgav andan utan att låta höra en enda klagan.«

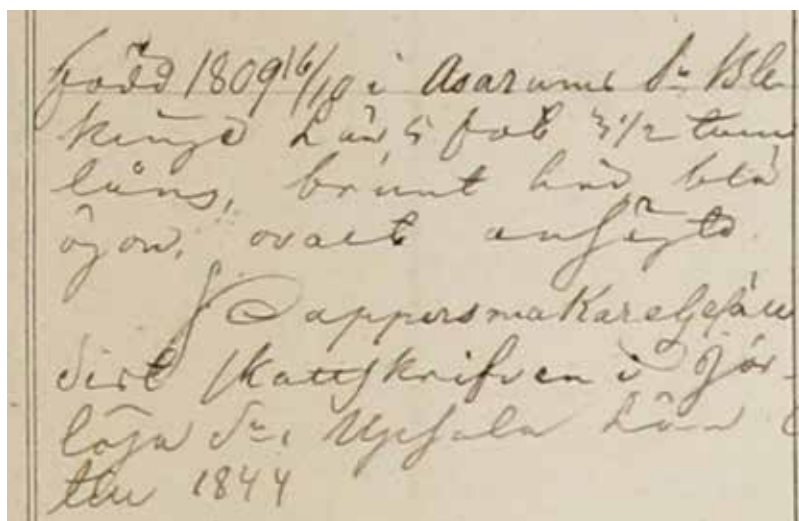
Manskapet skulle exerceras två timmar varje sön- och helgdag, dessutom undervisas minst fyra timmar efter gudstjänsten i salighetslära, läsning, skrivning och räkning. Vardagar fördelades de 24 timmarna på tolv timmar arbete, en timme till bön eller skolundervisning, sju till sömn, tre till måltider och vila och en timme till skötsel, rengöring och lagning av klädespersedlar.

Staten stod för mat och underhåll, men viss lön utbetalades och karlarna kunde för intjänade flitpengar förbättra sin kost och köpa tobak eller snus, dock inte starka drycker, som ansågs far-

liga för disciplinen. Det ålåg befälet att försöka ordna arbete åt avgående kronoarbetareskarlar, men det lyckades långt ifrån alltid.

Den utdömda straffarbetstiden förlängdes om de försvarslösa var dömda för stöld – två års arbete om de hade dömts en gång, tre år om de hade dömts två gånger och fyra år för tre eller fler tjuvnadsdomar. Om man hade förvärvat sig yrkeskunskaper, uppfört sig väl i minst sex månader och sparat åtminstone 50 riksdaler i flitpengar kunde man bli fri i förtid.

Genom tilläggsbestämmelser 1845 fick frivgivna kronoarbetareskarlar rätt att stanna vid kåren eller återkomma som frivilliga, något som inte sällan utnyttjades. På det sättet fick de i alla

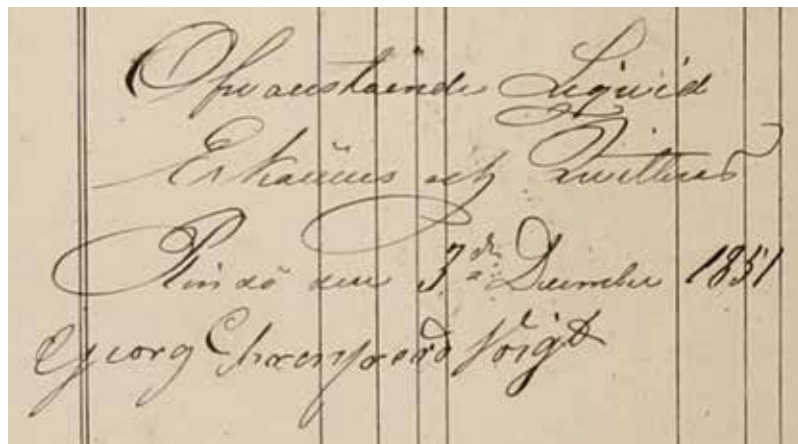

Kronoarbeitskårens arkiv 1849. Georg Voigt var »född 1809 6/10 i Asarums sn, Blekinge län, 5 fot 3 1/2 tum lång (cirka 160 cm), brunt hår, blå ögon, ovalt ansigte. Pappersmakaregesäll. Sist skattskrifven i Järlösa sn, Upsala län till 1844.«

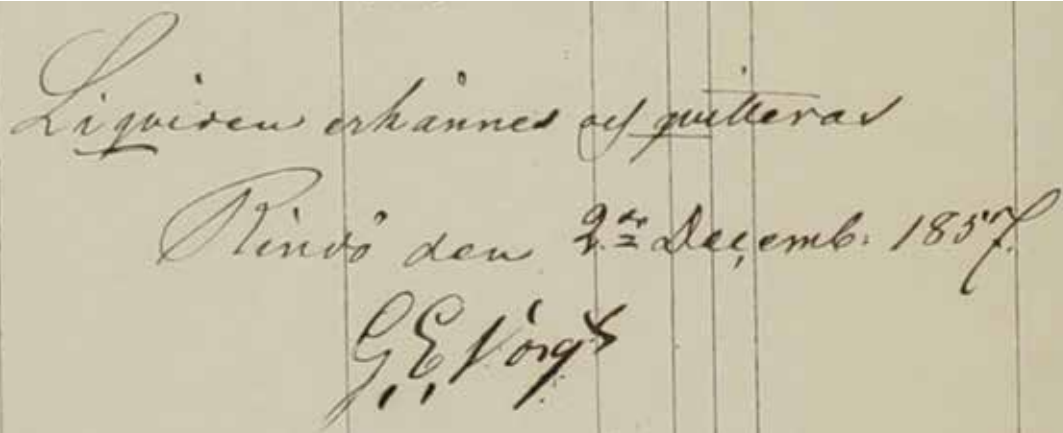
fall mat och någonstans att bo. Dessa människor hade inte alltid lätt att hitta någon som ville anställa dem. Det har till och med talats om socknar, som använde kronoarbetareskåren som ett slags fattighus, dit de i princip skickade sjuka och fattiga invånare genom att förvägra dem tjänst. Det blev ju billigare än att ge dem fattigvård i socknen, vilket de egentligen hade rätt till.

Georg Voigt dömdes den 30 november 1848 av Konungens Befallningshavande i Uppsala till tre års allmänt arbete vid kronoarbetareskåren, eftersom han hade straffats två gånger för stöld. Han kom först till Långholmen den 9 december och till Rindö den 16 januari 1849. Han avslutade straffarbetet den 3 december 1851 och förpassades till Uppsala län.

Georg Voigt förblev försvarslös men antogs sedan fyra gånger som frivillig ett år i sänder, första gången sannolikt i Karlsborg

Fångrilla, kronoarbetareskåren, tionde kompaniet, 1846–1851. Georg Voigt kvitterade ut knappt fem riksdaler, när han lämnade Rindö den 3 december 1851 efter tre års straffarbete, förpassad till Uppsala län.

Liquiden erkännes af kvitteras
Rindö den 2de Decemb. 1857.
G. E. Voigt

Fånggrulla, kronoarbetskåren, tionde kompaniet, 1858–1859. Georg Voigt kvitterade ut drygt sju riksdaler när han lämnade Rindö den 2 december 1857. Detta är det sista spåret efter Georg. Han förpassades till Järlåsa i Uppsala län, men har inte gått att återfinna i något källmaterial efter detta.

12 februari 1852–12 februari 1853, andra gången i Rindö 11 juni 1853–6 juni 1854, tredje gången i Rindö 19 oktober 1854–19 oktober 1855 och fjärde gången i Rindö 2 december 1856–2 december 1857. Han lämnade Rindö sista gången den 2 december 1857, kvitterade ut kläder och kontanter och förpassades till Järlåsa i Uppsala län, en kvarleva från hans sista skattskrivning 1844. Därefter försvinner han ur källmaterialet.

Det var kanske ingen tillfällighet att han sökte sig till kronoarbetskåren i oktober 1854 och december 1856 inför stundande vinterköld. Där fick han i varje fall mat och husrum i kylan.

Vad som hände med Georg Voigt efter att han lämnade Rindö den 2 december 1857 är okänt. Han försvinner helt ur källorna. Vi kan bara fantisera.

Samtidigt som Georg försvinner bodde hans bror *Mathias* på Söder i Stockholm.

Äldsta systemen *Charlotta*, född 1806, bodde vid den tiden i Halmstad med sin man, sjötullvaktmästaren Henrik Friis, och flera barn. Hon dog 1883.

Mellansystemen *Greta*, född 1807, hade avlidit ogift i Asarum 1853.

Lillasystemen *Augusta*, född 1816, bodde då som änka vid Strömma Mekaniska Verkstad i Asarum, där hennes man, smeden Nils Magnus Holmberg, hade arbetat, avliden 1852 i en bröstinflammation. I kyrkoboken noterades att Augusta fick fattighjälp till sina barn. Hon dog 1914.

Mathias Voigt

Georg Voigts bror Mathias (Ferdinand) var född i Asarum 1813. Hans andranamn Ferdinand var ju också Karl Nilssons andranamn (ett mycket passande namn för Karl, som nog hade känt viss samhörighet med Disneys godmodige tjur Ferdinand, som trivdes med att sitta under träden och lukta på blommorna).

Liksom Georg föddes Mathias in i pappersmakaryrket. Han blev tidigt lärling på Strömma pappersbruk och stannade kvar där, när övriga familjen flyttade till Jämshög 1828. Han avancerade till gesäll på bruket och gifte sig i december 1834 med pigan Elna Hörlin.

Enligt kyrkoböckerna så arbetade han något år på Marbäcks pappersbruk i Snöstorp strax utanför Halmstad 1837–1838 men kom sedan tillbaka till familjen i Strömma igen. År 1840 gick flyttlasset till Rydö pappersbruk i Torup i Halland efter att pappersbruket i Strömma hade lagts ned.

Två av familjens tre barn dog i Torup 1841 och våren därpå flyttade Mathias och Elna med femåriga dottern Sophia till Marbäcks pappersbruk i Snöstorp, där Elna födde ytterligare två barn. Samtidigt avancerade Mathias till verkmästare, men hans hustru Elna dog i lungsot 11 januari 1846 och lämnade Mathias ensam med tre barn – *Sophia*, född 1835, *Rudolf*, född 1842, och *Matilda*, född 1845.

Men Mathias lämnade sina barn och begav sig till Fänneslunda i januari 1847 utan dem. Han blev gesäll på Strömshovs pappersbruk och förlovade sig med pigan Matilda Settergren (född oäkta 1823). Hon hade flyttat till Strömshov samma år från Fänneslunda säteri och hade tidigare bott i socknens nybyggda fattigstuga med sin mor och syster.

Men Mathias lämnade även sin trolovade Matilda och begav sig till Röttle pappersbruk vid Gränna 1848 och därifrån samma år till Katrinefors pappersbruk i Mariestad, där han träffade pigan Maria Svensdotter, född 1819 i Odensåker. Han gifte sig med henne i februari 1850 och flyttade till Blombacka pappersbruk i Nyed i Värmland samma år 1850, därifrån till Bergviks pappersbruk i Söderala i Gävleborg 1852, där de fick sonen Ferdinand Ludvig 1852, som dog ung.

Enligt kyrkoboken flyttade Mathias och Maria till »utrikes ort« 1855, men resan tycks inte ha blivit av. En annan anteckning omtalar att de kom till Stockholm 1854. De båda står skrivna på Södermalm i Stockholm från åtminstone 1857 (1857–1862 i kvarteret Häckelfjäll i Katarina församling och 1863–1865 i kvarteret Suggan i Maria Magdalena församling). I 1857 års kyrkobok får vi veta att Mathias hade sadlat om från pappersmakaryrket till timmerman.

År 1865 inträffade en dramatisk händelse i makarna Voigts liv. Både Mathias och Maria dömdes till långa fängelsestraff för förfälskning. Med hjälp av samtida tidningsartiklar går det att få veta vad som hade hänt.

I mitten av februari 1865 blev det sträng vinter och det fattiga paret Voigt hade inte ens råd att köpa ved att värma sig med. Mathias fattade då det ödesdigra beslutet att tillverka ett tiotal falska femriksdalerssedlar, som Maria skulle försöka använda i staden. De bodde vid den tiden i hus nummer 22 på Gamla Prästgårdsgatan (nuvarande Maria Prästgårdsgata) på Söder i Stockholm.

Nya Dagligt Allehanda skrev fredagen den 10 mars: »Under de första dagarna i denna vecka avlämnades till polisbevakningen å Södermalm av flera personer falska Smålands Enskilda Banks sedlar, vilka de i följd av bristande uppmärksamhet kommit att mottaga vid likvid för erhållna varor, utan att genast märka deras oäkthet. Polisöverkonstapeln Hellman i Mariatrakten kom slutligen utprånglaren på spåren; och befanns det vara en hustru Maria Voigt, med sin man, snickeriarbetaren Mathias Ferdinand Voigt. Mannen är den som tillverkat sedlarna och hustrun har haft egentliga bestyret med deras utprånglande.«

Man visiterade deras bostad och påträffade då föremål som kunde ha använts vid sedeltillverkningen – ett gammalt cirkelbestick, en spetsad blybit, en stålpena, ett par penslar och några träbitar i form av linjaler.

Makarna Voigt häktades. Mathias nekade ihärdigt, trots att man fann två falska sedlar i hans portmonnä. Maria däremot berättade att hon hade prånglat ut nio sedlar som hennes man hade tillverkat.

== *Sedelförfälskning.* En pappersmakaregsäll vid namn Voigt och han hustru blefvo i förrgår häktade för förfälskning och utprångling af sedlar, som skulle föreställas vara efterapade Jönköpings Enskilda Banks å 5 rids valör. Mannen Voigt hade troligen för första gången försökt sig i textning och färgläggning och visade påtagligen ej minsta fallenhet för någondera delen, men det oaktadt hade hustrun lyckats i åtskilliga mjölmagasin och snusbodar utprångla några af dessa ytterst dåligt fabricerade sedlar. Mannen nekade att han gjort dem, men hustrun erkände både att så var förhållandet och att hon utprånglat dem. Hustrun sade att den stränga vintern i medlet af Februari förmått mannen att tillgripa denna utväg till anskaffande af ved m. m.

Post- och Inrikes
Tidningar 10 mars 1865.

Tidningen fortsatte: »Hon hade givit sig ut på aftnarna i skymningen, innan ännu ljus var tänt i bodarna, och på detta sätt hade hennes förehavande lyckats. De falska sedlarna är alla utan undantag så illa gjorda, att det är i högsta grad förvånande, att utprånglingen kunnat lyckas så som den gjort.»

»Voigt är en gammal hantverksarbetare om 50 år, som icke har ringaste begrepp om ritkonsten, varom hans alster i den vägen också bär nogsamt vittnesbörd; men ändock har det gått för sig att få en del sedlar ut i allmänna rörelsen.»

Post- och Inrikes Tidningar skrev samma dag den 10 mars:

»Mannen Voigt hade troligen för första gången försökt sig i textning och färgläggning och visade påtagligen ej minsta fallenhet för någondera delen, men det oaktadt hade hustrun lyckats i åtskilliga mjölmagasin och snusbodar utprångla några av dessa ytterst dåligt fabricerade sedlar. Mannen nekade att han gjort dem, men hustrun erkände både att så var förhållandet och att hon utprånglat dem.»

Det blev snart rättegång. Inledningsvis fortsatte Mathias att neka, men till slut erkände han, »sedan hans olyckliga hustru gråtande och i bevekande ordalag därtill uppmanat honom«.

Tidningen *Fäderneslandet* skrev den 1 april:

»Mannen Voigt, född den 12 januari 1813 i Asarums församling, erkände att han gjort tio a elva stycken falska sedlar och att han sökt utprångla två av dessa. Även hustrun vidgick att hon utprånglat sex a sju stycken av de falska femmorna.

– Hur länge höll ni på med att fabricera en sedel? sporde domaren vänd till mannen.

– Två a tre dagar, svarade denne.

– Vad hade ni för verktyg?

– En skrivpenna och en pensel.

– Förstod inte Voigt att det är brottsligt att fabricera sedlar?

– Jo, nog förstod jag det, men jag ämnade icke prångla bort dem.«

Domen avkunnades av rådhusrättens 3:e avdelning i Stockholm den 24 april. Båda dömdes till straffarbete, Mathias till sex år och Maria till fem år. Dessutom förklarades de »medborgerligt förtroende förlustiga under tio år vardera«. De skulle även ersätta dem som hade mottagit de falska sedlarna.

Fäderneslandet skrev den 26 april:

»Efter domens avkunnande föll hustru Voigt i en häftig gråt. mannen däremot syntes lugn, men frågade om det ej var möjligt att få straffet förmildrat, vartill ordföranden, rådman Öhnell, genmälde, att rättens dom var så lindrig, som med lag och omständigheterna i övrigt överensstämmer.

– Skall jag nu sitta häktad i fem år? snyftade hustrun.

– Ja, rättens dom kan nu icke ändras och jag betvivlar att de

högre domstolar, där ni får klaga, mildrar straffet, men det står er öppet att hos Kungl. Maj:t i nådeväg söka ändring. Kanhända att detta lyckas, ty jag tycker att det är synd om er, förklarade ordföranden, varpå makarna Voigt, som båda är omkring 50 år gamla, nedfördes i häktet.«

Dagens Nyheter beskrev ytterligare Marias reaktion:

– »O, du himmelens Gud, skall jag lida i fem år för det jag lydde min mans råd och bar ut de olyckliga sedlarna, utbrast hustru Voigt under högljudd gråt.

– Jag medger att ert straff är strängt, särdeles hustru Voigts, genmälte ordföranden, men det är det mildaste straff rätten har kunnat tillämpa på er.

– Jag olyckliga arma varelse, kan jag då inte få någon lindring? snyftade hustru Voigt.

– Ni äger rätt att klaga hos hovrätten inom 15 dagar, men jag tvivlar på att ni kan erhålla mildare straff på laglig väg. Det enda ni kan hoppas på är att söka nåd hos Kungl. Maj:t, tillade ordföranden, varefter de dömda åter nedfördes i häktet.«

Mathias togs in i fängelset på Långholmen den 27 april för att inleda sitt sex år långa straffarbete, men Maria tycks ha överklagat. Hennes dom fastställdes först den 30 maj, förmodligen av hovrätten, och hon anlände den 15 juni till Centralfängelset på Norrmalm, där hon sedan satt i fem år. I fängelsearkivets källor får vi veta att både Mathias och Maria kunde läsa försvarligt, men att Maria inte kunde skriva. Mathias dömdes till fyra dagars mörk cell den 30 juni 1869 för bristande tillsyn som förman. Han frigavs från Långholmen den 24 april 1871. Maria hade släppts ur Centralfängelset på Norrmalm den 12 juni 1870. Det antecknades att hon hade uppfört sig väl under åren i fängelset.

Mathias och Maria står sedan skrivna tillsammans i kvarteret Häckelfjäll i Katarina församling 1871–1873. Maria dog den 26 november 1875, varefter Mathias står skriven i kvarteret Sturen mindre i Katarina församling en tid.

I december 1877 dömdes Mathias till två månaders fängelse för att ha förfalskat ett arbetsbetyg. Med hjälp av detta intyg, undertecknat 1863 av en byggmästare Atterberg på Söder, hade han fått anställning på Södra Varvet i Stockholm, men man började misstänka att allt inte stod rätt till och tillkallade därför Atterberg, som bara kunde bekräfta att han aldrig hade undertecknat papperet.

En kamrat till Voigt berättade, att han hade sett när Mathais skrev betyget. Mathias hade doppat det i vatten, strött snus på, gnidit in snuset och låtit papperet torka för att det skulle se gammalt ut. Mathias avskedades redan efter ett par dagar och häktades som lösdrivare den 14 november det året och straffades alltså med två månaders fängelse.

Mathias emigrerade 1879 till USA, där han fick återse sina döttrar. Han hade ju 1847 övergivit sina tre barn från första äktenskapet efter hustrun Elnas död. Dessa barn fick sedan klara sig i världen så gott de kunde. Alla tre skulle så småningom lämna Sverige. Sonen *Rudolfs* slutliga öde är okänt. Han bortadopterades tidigt och vistades utrikes, enligt en kyrkobok i Breared från 1865–1866.

Mathias äldsta dotter *Sophia* bodde kvar i Halmstad, gifte sig med skepparen Henrik Larsson i staden och fick fem barn med honom. I husförhörlängden 1866–1869 står antecknat att Sophia var mormon och tre av barnen, fyra till tio år gamla, skickades till mormonerna i Utah 1868, förmodligen tillsammans med

Mathias Voigt och hans dotter Matilda i USA. De återförenades till slut.

Sophia Voigt i USA.

Sophias lillasyster Matilda. Tre år senare reste även Sophia med de två övriga barnen till Utah. Henrik stannade då kvar i Halmstad, men emigrerade själv till Utah 1874. Det är osäkert om familjen återförenades i USA, men Henrik dog i Utah 1876.

Sophia gifte om sig 1881 med mormonen Winthrop Farley. Hon blev hans femte hustru. Alla fruar levde samtidigt! Han lär ha haft ett trettiotal barn med dessa kvinnor, dock ingen med Sophia, som dog 1923 i Utah.

Mathias yngsta dotter *Matilda* hade det svårt och gick ofta hungrig efter att fadern hade lämnat dem. Det har berättats i släkten att Mathias flyttade från pappersbruk till pappersbruk på

jakt efter högre lön och att barnen på så sätt förlorade kontakten med honom. Det har sagts att Matilda inte kunde tigga, eftersom hennes mor var av kunglig härkomst. Hon träffade sin syster Sophia ett par gånger när hon var barn, men hon visste inte att hon hade en bror, förrän han hittade henne och besökte henne.

Matilda blev så småningom fotograflärling och jobbade i en butik i Halmstad. Hon träffade några mormoner och döptes till mormon 1864 vid 19 års ålder. Detta gjorde att hon blev hotad och förföljd och förlorade flera av sina bästa vänner. Man kastade sten på henne och hon blev till och med utsatt för mordförsök.

Sommaren 1868 emigrerade Matilda till Utah. Hon gifte sig i december samma år med en svensk man som också var mormon och som enligt uppgift hade rest med samma fartyg som hon – Karl Svensson (Charles Swenson) från Munka-Ljungby. De fick flera barn tillsammans. Matilda dog 1928 i Utah.

Mathias Voigt dog i Utah 1895.

Christian Voigt och hans två söner

Christian Voigt, pappersmakargesäll i Asarum, övergav sina två oäkta barn cirka 1803 och fick sedan sönerna Georg 1809 och Mathias 1813. Han tog livet av sig 1829.

Georg Voigt övergav hustrun Katrina och lilla dottern Lotta cirka 1838–1840.

Nyblivna änkemannen Mathias Voigt lämnade sina tre minderåriga barn i Snöstorp 1847 och flyttade till Strömshov, övergav där sin trolovade Matilda Settergren året därpå.

Bägge sönerna till Christian Voigt övergav alltså sina barn, precis som han en gång hade övergivit sina första barn. Hur mycket påverkade faderns självmord deras framtida liv? De var ju bata tonåringar när det hände.

Fem generationer på Örlid och Alvidas apel

Karl Nilsson hade lämnat Örlid cirka 1900 och flyttat till Borås. Det har sagts att han på söndagarna brukade ta sig till Fänneslunda och hälsa på sin mormor Lotta i Örlid. De satt då ofta på en bänk under ett äppelträd och samtalade om äldre tider. Detta träd kallades Alvidas apel. Förmodligen hade det planterats i samband med Alvidas födelse 1876 (en moster till Karl). Det finns ett foto från 1952 där Alvida står vid trädet tillsammans med två släktingar. Alvidas apel blåste ner i början av 2000-talet och ersattes av ett nytt av konung Carl XVI Gustaf vid dennes besök på Olofstorp 30 maj 2007.

Örlid hade varit hemvist för samma släkt i fem generationer under hundra år – *Karl Nilsson*, hans mor *Hilda Svantesdotter*, Hildas mor *Lotta Voigt*, Lottas mor *Katrina Svensdotter*, Katrinas mor *Kersti Andersdotter*, vars man *Sven Larsson* hade uppfört stället omkring 1821, sedan de hade lämnat brukandet av Olofstorp. Sista invånaren, Karls mormor Lotta, lämnade Örlid cirka 1920 och flyttade till Hagalund i Fristad.

Kerstis syster Katarina Andersdotter bodde med sin man, soldaten Harald Backe, på närliggande torp, först Lyckefallet och sist Backesås. Katrinas syster Greta Svensdotter fick tre oäkta barn med adelsmannen Carl von Hackwitz. Hennes dotter Lotta var döpt efter Katrinas dotter med samma namn.

I mitten av 1800-talet bodde tre generationer kvinnor samtidigt i Örlid – gamla *Kersti*, hennes dotter *Katrina* och lilla *Lotta*. Under några år på 1840-talet styrdes Fänneslunda av den illa berömda, tyske godsherren Bartholdi, vilket de fattiga invånarna i Örlid skulle få erfara. Både Kersti och Katrina diktade visor och hade, liksom Lotta, ett mycket stort intresse för blommor. Diktningen och blommorna lämnades som arv till Karl Nilsson.

Lämningar i skogen efter Örlid.

Från vänster Ulla-Britt Andersson, hennes mor Elsa (Karl Nilssons kusin) och Elsas (och Karls) moster Alvida framför Alvidas apel 1952.

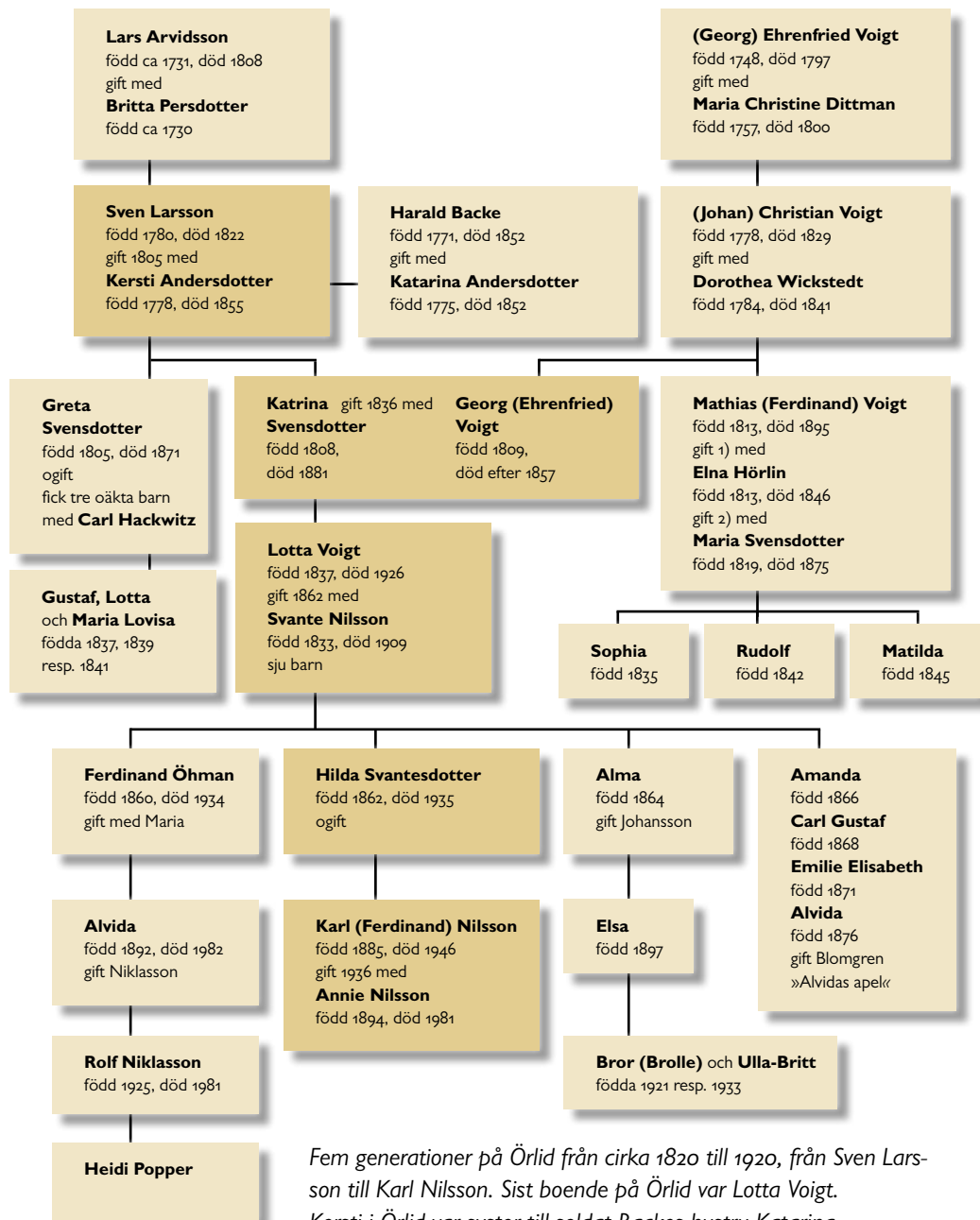
Konung Carl XVI Gustaf planterade ett nytt äppelträd på Örlid 2007 bredvid stubben efter Alvidas apel. På fotona syns även Örjan Hill, dåvarande landshövdingen Göte Bernhardsson och Sveaskogs ordförande och före LRF-ordföranden Bo Dockered.

Bilder från kungabesöket på Olofstorp och Örlid den 30 maj 2007.

Fem generationer på Örlid från cirka 1820 till 1920, från Sven Larsson till Karl Nilsson. Sist boende på Örlid var Lotta Voigt. Kersti i Örlid var syster till soldat Backes hustru Katarina.

Sven och Kersti flyttar till Olofstorp 1814

Sven Larsson och hans hustru Kersti Andersdotter flyttade från torpet Ålgårdskulle i Fänneslunda till frälsegården Olofstorp 1814 med sina två döttrar Greta, nio år, och Katrina, sex år, och blev landbor under Johan Sundler på Fänneslunda säteri. Det innebar att de fick bebo och bruka Olofstorp mot tre »karldagsverken« i veckan på herrgården samt bärplockning och spånad av lin.

Det fanns två bondstugor på Olofstorp. Den andra beboddes vid den här tiden av Sven Svensson och Katarina Andersdotter och deras barn. Familjerna kallades »gårdbor« i förhållande till varandra. Också Sven Svensson skulle göra tre dagsverken i veckan. Sven Svenssons släkt hade bott på gården ända sedan 1705 och han själv var född där 1787. Denna släkt skulle bo kvar på Olofstorp ända till 1852, då gårdens två brukningsenheter slogs ihop och blev en enda. Det året flyttade Carl Pettersson in med sin familj. Han hade varit gårdsrättare på Fänneslunda säteri och tycks ha varit en mycket driftig jordbrukare. Det var förmodligen han som utförde Olofstorps enda större nyodling på 1800-talet och anlade den stora stenvallen i kanten av nyodlingen, ett ar-

Ålgårdskulle Torp under Fänneslunda	
Sven Larsson	född 1780 W xxx A
Kersti Andersdotter	född 1778 W xxx A
Greta	född 1805 W
Katrina	född 1808 W

Husförhörlängd, Fänneslunda 1812–1828. Sven Larsson och hans familj lämnade torpet Ålgårdskulle 1814 och flyttade till frälsegården Olofstorp, som löd under Fänneslunda säteri.

*Lämningar efter ladugård och källare vid Olofstorp, som övergavs 1896.
Källaren byggdes omkring 1930 av torparen på det närliggande Vilandsås,
Gunnar Johansson, som brukade en del av Olofstorps åkrar och ängar då.*

Stenmur, hålväg och stensträng vid Olofstorps ödegård. Stenmuren är förmodligen byggd av gårdens bonde Carl Pettersson på 1850–1870-talen i samband med en stor nyodling i gårdens hage. Hålvägen var en del av den allmänna farvägen mellan Fänneslunda och Tärby och gick förbi Örlid och Olofstorp. Stensträngen utgjorde fundament till en trögärdesgård i äldre tider.

bete som säkert förenklades av det faktum att han nu var ensam brukare på gården. I augusti 1854 vann han en plöjningstävling med hästar vid ett lantbruksmöte i Borås, där även hans husbonde Peder Dyrssen var närvarande. Carls pris för bedriften blev två riksdaler. Familjen emigrerade till Amerika åren 1880–1881 och efterträddes på Olofstorp av Johan Andersson och hans hustru Emelie, vilka skulle bli gårdens sista invånare när de lämnade platsen med sina barn 1896.

Karta, Ås härad 1890–1897. Örlid låg ett par hundra meter öster om Olofstorp på ägorna till Fänneslunda säteri. Ålgårdskulle var rivet vid den här tiden, men hade legat en bit söder om Fänneslundasjön på Solbergas ägor, strax intill torpet Ålgården i Varnum. Den större nyodlingen som syns på kartan nedanför namnet Olofstorp utfördes sannolikt av Carl Pettersson, som bodde i Olofstorp 1852–1881.

Sven Larssons uppväxt

Sven Larsson hade bott på Olofstorp redan som barn. Han var född den 15 juli 1780 på torpet Hästhagen i Fänneslunda, men föräldrarna Lars Arvidsson och Britta Persdotter flyttade från Hästhagen till Olofstorp 1785, när Sven var fem år. Sven Larsson och Sven Svensson kände således varandra sedan barndomen.

Lars Arvidsson var instämd till tinget 1794 för att han hade upplåtit Olofstorp till så kallade »lektugor«, alltså sammankomster med dans och musik, trots att det enligt beslut på sockenstämma två år tidigare var förbjudet att ställa till med sådant på söndagar och helgdagar, »varigenom sabbaten ohelgas och ungdomen fördärvas«. Det bestämdes då att den som lämnade sitt hus till sådana lektugor skulle böta en riksdaler och den som deltog skulle böta 16 skilling. Rotemästarna skulle vid två riksdalers vite vara skyldiga att anmäla sådan verksamhet till pastor eller annan myndighet.

Lars Arvidsson försvarade sig med att julen 1793 hade han besökts av släktingar, då barnen dansade och roade sig, och då hade även någon ungdom från närliggande hemman kommit in och roat sig, men han hade inte ordnat någon lektuga. Detta hjälpte dock inte. Han dömdes till en riksdaler i böter, men rotemästaren Nils Larsson i Brestorp fick böta det dubbla för att han hade försummat att angiva saken.

År 1797 skärptes straffen. På en sockenstämma den 7 maj det året bestämdes, »till hämmande av utsvävningar och oordentligheter, var till ungdomen genom anställda lektugor, dels nattetid, dels ock å sön- och högtidsdagar«, att den som lämnade sitt hus till lektuga skulle plikta två riksdaler till kyrkan och dessutom skulle husbonden sitta en söndag i stocken.

Lars Arvidssons familj flyttade från Olofstorp till granngården Brestorp Storegården 1797, men året dessförinnan hade 17-årige Sven lämnat Olofstorp för att bli dräng i Tärby socken. Kanske träffades Sven och Kersti vid den här tiden. Kersti var nämligen född 1778 och uppvuxen på Tyskagården i Tärby. Hennes föräldrar hette Anders Håkansson och Maria Andersdotter.

Sven och Kersti gifter sig 1805, Katrina föds 1808

Sven var sedan dräng på olika gårdar i trakten till 1805, då han och Kersti gifte sig. Han var då dräng i Tärby Olofsgården.

De nygifta Sven Larsson och Kersti Andersdotter bosatte sig samma år 1805 på Hökabergs soldattorp i Grovare. Där föddes dottern Greta den 9 maj. De flyttade senare samma år till Härna Björnsgården och därifrån till Kärragårds Torp i Hällstad 1807. Där föddes dottern Katrina den 17 februari 1808.

Födelsebok, Hällstad 1808. Katrina föddes den 17 februari det året i Kärragårds Torp.

Oroliga tider och soldat Backe

När Katrina föddes den 17 februari 1808 var det en orolig tid. Napoleonkrigen pågick i Europa och redan hösten 1804 hade Gustav IV Adolf sänt svenska trupper, däribland en del av Älvsborgs regemente, till Pommern med anledning av det oroliga tillståndet på kontinenten. I november 1806 skickades Sven Larssons svåger Harald Backe dit.

Harald Backe var född 1771 på gården Sörbo i Brämhult, där fadern var gårdfarihandlare. Han tog värvning som soldat för Finnekumla Backgården i Rångedala 1792, då han också fick sitt efternamn. Knappt två år tidigare hade fredsavtalet med Ryssland undertecknats och det skulle dröja ända till 1806, innan Backe kommenderades ut i krig för första gången.

Backe förlovade sig snart med Ingeborg Andersdotter, som bodde hos honom som piga. Ingeborg dog den 28 augusti 1794, men redan den 10 januari 1795 gifte han sig med sin nya piga, Kerstis syster Katarina.

Mellan tjänstgöringarna så extraknäckte Backe som knalle. Bland annat köpte han fjäder av »fjäderknallarna« i Härna för att sedan sälja den i Halland och andra ställen. Mitt under en handelsresa i Nolbygden hösten 1806 nåddes han av krigsbudet från hemorten. Han fick skynda sig hem och lämna tillbaka varor som han aldrig hann sälja. I november skedde utbyte av manskap i Pommern och ett 80-tal nya soldater skickades dit, bland annat Harald Backe.

Napoleon skickade in en fransk styrka i slutet av januari 1807 och Backe fick sedan vara med om flera strider, bland annat en allvarlig drabbning vid Kettenhagen den 14 mars. En av Fänneslundas soldater, Fred för Rya rote, sårades i halsen den dagen, vilket senare skulle ge honom en medalj för tapperhet.

Den 16 april 1807 anföll fransmännen de svenska förposterna. Ett fyrtiotal soldater från Älvsborgs regemente tillfångatogs och förblev i fångenskap i tre år. En av dessa var Olofstorps soldat Per Sjöberg.

I juni 1807 var Backe med vid en generalmönstring i Stralsund. Under sommaren drog sig regementet tillbaka inom Stralsunds fästningsmurar, men när fästningen slutligen kapitulerade den 20 augusti 1807, hade svenskarna nätterna dessförinnan förts över till Rügen. I september skickades regementet till Karlskrona och den 14 oktober 1807 anlände man till Svenljunga. Backe kom hem igen efter nästan ett år i Pommern.

Under vintern hade Backes hustru Katarina hemma i Rångedala fött en son, Per. Sedan tidigare hade de två söner, Johannes och Andreas. En dotter Greta hade avlidit 1803, ett år gammal.

Och den 17 februari 1808 föddes Svens och Kerstis dotter Katrina i Hällstad.

Lyckefallet

Lyckefallet var namnet på tre torpställen intill varandra några hundra meter från Olofstorp och Örlid. Två av dem var soldatorp. Det tredje var ett vanligt torp eller backstuga under Fänneslunda säteri, ibland kallat Lilla Lyckefallet.

Det ena soldattorpet tillhörde Olofstorps rote (nr 517). Mellan 1786 och 1797 hette soldaten *Anders Sjöberg* (född 1764). Han hade deltagit i Gustav III:s finska krig 1788–1790 och bland annat varit med på lägret vid Lovisa stad 1790. Efter avskedet 1797 (han hade skadat högra ögat under en kommendering i Trollhättan, i samband med byggandet av slussen) flyttade han till Olofstorp, där han bodde till 1802. Från och med 1831 bodde han och hans hustru Ellika som fattighjon i Nollhagen, som låg strax

Karta över södra delen av Fänneslunda socken med några av torpen. De tre torpen på Lyckefallet låg på rad strax norr om Olofstorp och Örlid, från vänster Olofstorps soldattorp, Brestorps soldattorp och Lilla Lyckefallet.

söder om Vilandsås. Ellika dog 1841, 84 år gammal. Sjöberg fick fattighjälp av socknen 1838–1842. Sedan nämns han inte i sockenstämmorna förrän 1846, då han skulle flytta till fattigstugan och »vårdas av där boende kvinnspersoner«. Han dog vid 83 års ålder 1847 av ålderdomskrämpor.

Efter Anders Sjöberg blev *Per Sjöberg* soldat för Olofstorp. Han blev krigsfånge i Pommern 1807, men släpptes fri 1810 och antogs då som soldat i Rångedala.

Näste soldat för Olofstorp hette *Johan Lind*, antagen den 7 mars 1808. Hans hustru Annika kallades »Lindesa«. Lind fick avsked 1827 och byggde då torpet Långholmen ute i skogen.

Ställets siste soldat *Oskar Molin* flyttade 1903.

Ruinen efter Olofstorps soldattorp på Lyckefallet. Här bodde soldaten Johan Lind 1808–1827.

Ruinen efter Brestorps soldattorp på Lyckefallet. Här bodde soldaten Harald Backe 1810–1822.

Ruinen efter Lilla Lyckefallet.

Det andra soldattorpet på Lyckefallet tillhörde Brestorps rote (nr 518). Där antogs *Petter Stolt* som soldat 1806. Han sårades intill vänstra ögat vid Berby 1808, tog avsked 1809 och flyttade till Fristad 1810.

Stolts efterträdare var *Harald Backe*, som var soldat i roten 1810–1822 och därefter torpare i Backesås.

Siste soldaten *Johan Edvard Lindstrand* lämnade stället 1905. Stugan beboddes sedan några år av statare, innan den revs cirka 1908. Lindstrand och hans hustru fick nio barn. När det nionde föddes 1895 bodde alla de övriga hemma, enligt husförhörlängden. Familjen bestod då av elva personer, som fick samsas i den lilla stugan.

Sven Larsson drar ut i »finska kriget« i Bohuslän 1808

Ryssarna gick in i Finland i februari 1808 och den 14 mars förklarade även Danmark krig med Sverige. Napoleon hade förbundit sig att hjälpa danskarna med infall i Skåne och även norrmännen, som skulle attackera Bohuslän. För att hindra eller möta dessa anfall samlades två arméer – södra armén i Skåne och västra armén vid norska gränsen i Bohuslän. Den västra arméns styrka, som Älvsborgs regemente tillhörde, uppgick till ungefär 14 500 man.

Den 9 mars 1808 kom kungens befallning (av den 2 mars) att regementet skulle föras till Göteborg. Ås kompani undergick en besiktnings- och kassationsmönstring i Ulricehamn den 11 mars. Bland de närvarande var *Harald Backe* samt Lyckefallets soldater, som då hette *Johan Lind* (som hade ersatt den tillfångatagne Sjöberg bara några dagar dessförinnan, den 7 mars) och *Petter Stolt* samt deras granne på Vilandas soldattorp *Magnus Wilander*.

Kompaniet inklusive Backe och fänneslundasoldaterna ankom till Göteborg den 17 mars. Den närmaste tiden splittrades regementet och kompaniet. En förpostkedja sändes mot norra Bohuslän den 19 mars och den 25 mars kommenderades en del av manskapet till Carlstens och Varbergs fästningar.

Större delen av Ås kompani stannade emellertid kvar i Göteborg några veckor (till exempel Backe, Lind, Stolt och Wilander). Denna kvarvarande del av regementet uppbröt från Göteborg den 11 april och färdades dels med vanlig marsch och dels med marsche forcée över Kungälv och Rabbalshede till Vik i norra Bohuslän, dit ankomsten skedde den 14 april.

Även denna styrka splittrades. Backe tillhörde en avdelning på hundra man, som tillsammans med en kapten gick till Svinesund.

Natten mellan den 22 och 23 april överraskades Backe och hans sidokamrater från havet av norrmännen. Den norske kommandören landsatte trupper, som lyckades tillfångata en korpral och 18 soldater från Ås kompani vid Nordby (gården Hustyft i Skee socken). *En av de gripna var Harald Backe!*

Striderna fortsatte. Och i krigstid utökades skyldigheterna. Förutom de ordinarie soldaterna kunde bönderna då åläggas att uppställa fördubblingsmanskap, så kallade *vargeringskarlar*. Denna funktion trädde i funktion under 1808–1809 års krig. Dessutom gjorde man ett försök att tillämpa den allmänna värnpliktens idé. En del av den vapenföra befolkningen i åldrarna 19–25 år uppbådades till så kallat lantvärn.

I slutet av juni 1808 ankom den nyligen mobiliserade vargeringsbataljonen med cirka 440 man till norra Bohuslän, däribland *Sven Larsson Stång*, som hade tvingats lämna familjen, inklusive lilla Katrina, hemma i Kärragärds Torp. Han antecknades som vargeringskarl för Sassarp Laggaregårdens soldattorp nr 539 (beläget ett par kilometer från Kärragärde).

Den 23 juni förlades regementet i ett barackläger på Dansaremon vid Hästeskede öster om Strömstad. Sven Stång var med och godkändes som vargeringssoldat vid en besiktningsmönstring i lägret den 20 juli 1808. Den tillfångatagne Backe hade då ersatts av en annan soldat.

Tjänstgöringen vid Hästeskede bestod i bevakande av södra delen av Iddefjorden samt ofta återkommande rekognoseringar under sommaren och hösten för att driva bort norska avdelningar som ofta gick över Iddefjorden. Den mest betydande av dessa rekognoseringar ägde rum den 12 september vid Berby, där man lyckades ta en metallkanon och 23 norska soldater, men

flera svenskar skadades, bland andra Brestorps soldat Petter Stolt i Lyckefallet. Tio dagar senare nämns Sven Stång som närvarande vid en besiktningsmönstring. Samtidigt blev hälsotillståndet bland manskapet allt sämre. Fler och fler insjuknade och mot slutet av året blev även dödligheten stor.

Efter stillestånd med prins Kristian August mot slutet av året upplöstes trupperna och i december började hemmarschen, men en generalorder av den 6 december tvingade regementet att hålla sig stridsfärdiga hela vintern. Under tiden satt Harald Backe fången i Norge.

Den 12 mars 1809 fick regementet ny order att avgå till Göteborg, dit de anlände den 15–20 mars. Regimentets marschfärdiga styrka utgjordes då, med vargeringen, över tusen man, men mer än 300 soldater var fortfarande sjuka, dels hemma på roten och dels på lasarett.

Vid en mönstring i Göteborg den 19 april 1809 var Johan Lind närvarande, medan hans granne Petter Stolt rapporterades vara sjuk hemma i Lyckefallet. Vilandas soldat Wilander var också med vid mönstringen, men Sven Stång låg nu på lasarett. Inga strider förekom sedan under sommaren, men sjukligheten och dödligheten fortsatte att vara stor.

Den 25 september fick större delen av regementet hemmarschera och när freden med Danmark-Norge slutits den 10 december 1809 fick snart hela regementet återvända till rotarna. Vargeringen började hemmarschen på nyårsafton och den återstående delen av fältbataljonen den 15 januari 1810. Sven Larsson Stång fick nu återse sin hustru Kersti och sina två små döttrar, femåriga Greta och Katrina, som nu hade hunnit fylla två år. Men Backe satt fortfarande som krigsfånge i Norge.

Vid en mönstring i Borås den 6 december 1809 fanns fänneslundasoldaterna Wilander och Stolt med, varav Stolt fick avsked. Johan Lind var ännu kvar i Göteborg. I samband med en mönstring där den 18 december antecknades att han var sjuk i kvarteret och när de kvarvarande i Göteborg skulle avmönstras den 14 januari 1810 låg Lind fortfarande sjuk på lasarett i Göteborg.

Under kriget 1808–1809 hade regementet förlorat ungefär 175 man, men endast fyra för fiendens kulor. De tillfångatagna släpptes fria i mars 1810. *Backe kom hem igen!* Men under hans fångenskap hade yngste sonen Per avlidit i bröstfeber 1809. Backes soldattorp i Rångedala hade fått en annan soldat under fångenskapen, men han fick nu, den 8 mars 1810, en ny tjänst som soldat för Brestorps rote i Lyckefallet och blev därmed granne med Johan Lind.

Under åren 1810 och 1811 var stora delar av regementet tidvis förlagda till Carlsten, Göteborg och Varberg. Den 20 januari 1812 mönstrades i Ulricehamn bland andra fänneslundasoldaterna Lind, Backe och Wilander.

Sommaren 1812 övades regementet och samlades sedan den 25 augusti på Fristads hed, där man stannade ett par veckor. Den 15–19 september förlades regementet i Borås och marscherade den 20–22 till Göteborg för att slutligen komma hem igen under oktober månad.

Harald Backe fortsatte med sin gårdfarihandel efter fångenskapen. Samma år var han och kollegan Johannes Persson i Halland för att sälja fjäder för härnabon Petter Jönssons räkning. De sålde för 95 riksdaler och for sedan till Kungsbacka och köpte brännvin för pengarna!

Sägner om finska kriget 1808–1809

Bygdeforskaren Karl Janson från Rångedala (1881–1966) skrev att finska kriget 1808–1809 fortlevde i folks minne. Bland annat hade soldaten och träskomakaren Rydberg i Dollebo varit med i det kriget. Rydberg skulle ha omtalat att han och hans stridskamrater ibland kunde komma in i en övergiven stuga där ett spädbarn låg gråtande i vaggan. Soldaterna tog då barnen i fötterna och slog deras huvuden mot spismuren. De ansåg detta barmhärtigare än att de skulle ligga och svälta ihjäl.

Karl Janson berättade också att när soldaterna fick bud om att dra ut i krig »lånade« de ben från kyrkogården och sydde in dessa i en läderpung som de bar på sig. Om de återkom med livet skulle lånet nedläggas på samma plats. En skyddsängel vakade över det lånta benet och tillät inte dess bärare att bli borta, så att lånet inte kunde återställas.

Karl Nilssons vän Klas Olofsson från Fristad har berättat att när våra svenska knektar kom tillbaka från finska kriget 1808–1809 kunde de förtälja mycket om finnarnas onaturliga konster. Flera förde med sig trollkonsterna hem till sjuhäradsbygden. Soldat Vallentin Vall kunde till exempel efter finska kriget »begränsa eld«. När bönderna brände sina svedjeland kallade man på Vall, som kunde markera gränsen kring svedjan och dit, men aldrig över, mäktade elden att gå. Även soldaten Eric Abborre hade många onaturliga konster med sig hem från finska kriget, berättar Klas Olofsson. Bland annat kunde han »kvarsätta orrar«, vilket betyder att han kunde se

till att orren aldrig flög för skytten. Han lärde också sin hustru att göra mjölkharar.

Folklivsforskaren Linnar Linnarsson har omtalat att under en eller kanske ett par vintrar, som följde närmast på finska kriget 1808–1809, var det ovanligt mycket vargar i bygderna. De många vargarna kom från Finland, men det var inga vanliga vargar. Trollkunniga finnar hade förvandlat svenska soldater till varulvar. Från flera ställen berättades att man hittade knappar eller kläder under skinnet på vargar som sköts vid den tiden. Då förstod man att det var män som blivit förtrollade.

Soldaterna Rydberg, Vall och Abborre deltog i finska kriget 1808–1809, men de var aldrig i Finland – Älvsborgs regemente ingick i västra armén i Bohuslän och Norge. Där emot var regementet i Finland under Gustav III:s krig 1788–1790. Kanske finns kornet av sanning där?

Sven och Kersti flyttar till Olofstorp 1814

Våren 1810, strax efter att Sven Larsson kom tillbaka från kriget, flyttade han enligt kyrkoboken med familjen till torpet Ålgårdskulle under Solberga i Fänneslunda och därifrån våren 1814 till Olofstorp. Möjligen hade Kersti och flickorna lämnat Kärragärds Torp tidigare.

Samtidigt våren 1814 var deras nya grannar i Lyckefallet, soldaterna Harald Backe och Johan Lind, på väg från Tyskland mot Norge med regementet.

Tyska fältttåget 1813–1814

När Sven och Kersti kom till Olofstorp våren 1814 var soldaterna i Lyckefallet, Harald Backe och Johan Lind, inte hemma. De var på väg från Tyskland upp mot Norge. Det hade kommit ett nytt krigsbud våren 1813.

Sverige hade förlorat Finland i finska kriget. Många svenskar och finnar trodde och önskade nog att Sveriges nye tronföljare, Karl Johan (Jean-Baptiste Bernadotte från Frankrike), skulle liera sig med Napoleon för att kunna återerövra Finland från Ryssland, men Karl Johan sneglade västerut istället och började planera att erövra Norge från Danmark. Ett förenat Sverige-Norge skulle vara en naturlig geografisk lösning med nästan samma språk och historiska rötter. Med Norge kunde Sverige också få kust mot Atlanten, men Norge var nu en dansk provins och lierat med Frankrike och Napoleon.

Karl Johan slöt då ett förbund med ryske tsaren Alexander vid ett möte i Åbo i augusti 1812. Som villkor för förbundet krävde Karl Johan hjälp från Ryssland att inta Norge. Tsaren lovade att sända trupper för att hjälpa Sverige, men då måste Karl Johan först gå med i den allians som höll på att bildas mot Napoleon och Frankrike. Karl Johan accepterade och utnämndes till befälhavare över den stora nordarmén med över 100 000 allierade soldater av vilka 30 000 var svenskar, många veteraner från finska kriget 1808–1809, bland andra *Harald Backe* och *Johan Lind*, båda numera soldater och grannar på Lyckefallet nära Olofstorp.

Den 12 april 1813 kom krigsordern. Sverige, Ryssland, England, Preussen och Österrike hade slutit förbund mot Napoleon. Älvsborgs regemente befalldes att avmarschera till Göteborg. Den 28 april förenades hela regementet där. Den 1 maj 1813

mönstrades manskapet i Göteborg. Bland de uppräknade soldaterna var fänneslundasoldaterna Harald Backe, Johan Lind och Magnus Wilander.

På eftermiddagen samma dag paraderade regementet för kronprinsen Karl Johan. Den 7 maj avseglade regementet på fem engelska skepp. Ås kompani bordade båtarna Grant och Queen. Vid passagen genom Öresund befalldes att 30 man på varje fartyg ständigt skulle uppehålla sig på däck med skarpladdade gevär.

Den 23 maj nådde skeppen Rügen i närheten av Philipshagen. Soldaterna gick i land och förlades sedan på Ganschewitz hed, där det exercerades varje dag. Den 3 juni bröt regementet upp och marscherade påföljande dag över Stralsund till trakten av Rostock, dit ankomsten skedde två dagar senare. Här kvarlåg man till 27 juli och under tiden övades flitigt inför det stora förestående fälttåget. Den 17 juli hade Älvsborgs regemente deltagit i en uppvisning för Karl Johan.

Mellan den 27 juli och 7 augusti var regementet förlagt vid Güstrow. Därefter uppbröt regementet och påbörjade ett fälttåg som skulle vara under nästan ett års tid. De förenade makternas härar ryckte från tre sidor mot Napoleon, som med sin här stod i Sachsen. Karl Johan anförde nordarmén, som bestod av svenskar, ryssar och preussare.

På eftermiddagen den 6 september kom regementet fram till Rohrbeck efter att den dagen ha marscherat fem mil. Tidigare samma dag hade preussarna slagit fransmännen vid Dennewitz och älvsborgarna fick bevittna det franska nederlaget.

Fälttåget fortsatte och den 14 september 1813 nåddes Rosslau. Här stannade man till början av oktober. Den 28 och 29 september blev regementet indraget i ganska hårda strider vid Rosslau.

Den 4 oktober gick hela regementet över Elbe till Dessau. Tre dagar senare nåddes Radegast. Samma dagar som det stora slaget mot Napoleon stod vid Leipzig den 16–19 oktober, marscherade regementet först till »fältet vid Taucha« och sedan till »fältet vid Sellehausen«. »Folkslaktningen vid Leipzig«, som det har kallats, slutade med Napoleons nederlag och flykt.

En soldat Österberg från Tärby, som tillhörde en avdelning som kom till Leipzig dagen efter den stora drabbningen med Napoleon, har senare berättat att floden då var så full med döda människor och hästar att soldaterna kunde gå över floden på dessa.

Under tiden (3 september) hade Danmark förklarat krig mot Sverige. Efter framkomsten till Uder den 30 oktober lämnade Karl Johan de allierade dagen därpå och bröt av mot norr för att driva bort fransmännen från norra Tyskland och för att tvinga Danmark till fred. Den 6 december anlände man till Lübeck. Därifrån fortsattes marschen mot Danmark, som nu led flera nederlag som ledde till freden i Kiel den 15 januari 1814, vilken blev inledningen på den svensk-norska unionen 1814–1905.

Kort härefter tågade regementet tillbaka söderut och till Frankrike. Man avmarscherade den 25 januari och kom till Aachen den 6 april. Sedan freden med Frankrike blivit sluten våren 1814, bröt svenskarna upp i slutet av april och började marschera hemåt. Älvsborgs regemente avgick från S:t Trond den 24 april och kom till Rostock den 5 juni. Två dagar senare gick regementet ombord på linjeskeppet Fäderneslandet och nådde Ystad den 12 juni. I debarkeringsrullan från Ystad den 13 juni 1814 nämndes både Lind och Backe, men inte Wilander, som hade fått bråck under fälttåget och skickats hem i förväg.

Härefter gick regementet genom Skåne och Halland till Göteborg, dit man nådde på kvällen den 25 juni. Efter 14 månaders bortovaro var nu regementet åter hemma i landet. I striderna som hade utkämpats mot Napoleon hade svenskarna inte deltagit så mycket, men man hade ändå fått möta fälttågets ansträngningar. Under 180 marschdagar hade man gått 360 mil. Dagsmarscherna utgjorde således vanligen ett par mil, men ibland längre och någon gång fem mil. Men varken sjuklighet eller dödlighet var inte så stor som man skulle kunna tro. Under tyska fälttåget 1813–1814 förlorade regementet »enbart« 54 man av sjukdomar.

Kielfreden den 15 januari 1814 innebar bland annat att Norge skulle bilda ett konungarike under svenska kungens ägande och suveränitet, men norrmännen gjorde anspråk på självständighet och antog den 17 maj den norska grundlagen i Eidsvoll. Samtidigt valde man en dansk prins Kristian Fredrik till norsk kung. Svenskarna krävde emellertid att Kieltraktaten skulle uppfyllas och mobiliserade till ett fälttåg i Norge. Den 18 juli bröt man upp från Göteborg och började marschera mot norra Bohuslän. Den 25 juli nådde man Hästeskede, inte så långt från den plats där Backe hade blivit tillfångatagen sex år tidigare. Samma dag utfärdades en generalorder om att svenska armén skulle verkställa inmarschen i Norge den 30 juli.

Älvsborgs regemente hann till Berby den dagen och Idde-slätt påföljande dag efter en svår vandring. Den svenska armén var numerärt överlägsen, bättre utrustad och tränad. Den 1 och 3 augusti förekom strider med fienden, men inga ytterligare krigshändelser ägde rum innan en vapenvila och fredsavtal slöts i Moss den 14 augusti 1814. Därmed var det korta fälttåget mot Norge över och Sverige och Norge skulle bilda en union, som varade ända till 1905.

Den 7 november 1814 hemmarscherade hälften av regementet. Den andra hälften stannade kvar på Fredrikshalls fästning till den 15 januari 1815.

Den 20–22 mars 1815 mönstrades manskapet i Ulricehamn och Borås. Där meddelades till exempel att soldat Krans från Varum hade rymt den 4 maj 1814 och en annan varnumssoldat Asp hade blivit kvarlämnad sjuk i Tyskland. Men närvarande var Harald Backe och Johan Lind. Wilander hade fått bräck under tyska fälttåget och erhöll avsked med betyget »tjänat väl». Han fick lämna soldattorpet vid Vilanda, men började uppodla torpet Vilandsås 1816. Han dog där 1833 av »förstopning». Hans änka Anna Arvidsdotter bodde kvar hos sonen Petter Magnusson, som dog 1843 i bröstfeber, 27 år gammal. Anna flyttade samma år till Lyckefallet. Petter Magnusson visade vid tinget 1841 upp skinnnet efter en varg, som han hade skjutit i Fänneslunda skog den 24 juli samma år. Syftet med tingsbesöket var att få ut skottpengar.

Johan Lind fick avsked som soldat 1827 och flyttade då till torpet Långholmen i Fänneslunda med sin hustru Annika Andersdotter, »Lindesa» kallad, och fem barn. Både Johan och Annika var födda i Od 1786 och de dog nästan samtidigt på Långholmen, båda av »ålderdom» den 16 respektive 18 maj 1864.

Sven och Kersti i Olofstorp 1814–1821

Sven och Kersti flyttade till Olofstorp våren 1814 medan Lyckefallets soldater Harald Backe och Johan Lind var på fälttåg i Tyskland och snart på väg upp mot Norge. De blev nu gårdbor med Sven Svensson och efterträdde ett par som hette Andreas Gustafsson och Cathrina Persdotter, vilka hade bott på Olofstorp 1811–1814 och tidigare i Varum.

Sven Larsson i skådespel på Olofstorp (Yngve Boring).

Kersti Andersdotter i skådespel på Olofstorp (Marie Arturén).

Andreas och Cathrina levde i oenighet och hade flera gånger varnats av prästen. Sockenborna stod på Andreas sida och intygade att Cathrina var »av mindre väl känd frejd, ägde ett het-sigt temperament och var över måttan otidig«. År 1809 angavs Cathrina inför sockenstämman i Varnum för att hon fortfarande betedde sig ovärdigt mot sin man och sina två små döttrar. Det beslutades då att hon »utan vidare undersökning när ett slikt oskick förspörjes, söndagen därpå, henne otillspord, genast med stockstraff beläggas«. När de flyttade från Varnum till Olofstorp 1811 protesterade sockenborna över deras inflyttning i socknen, men godsherren Sundler försäkrade att han helt och hållet fritog socknens ledamöter från all framtida tunga av nämnda hushålls försörjning.

Cathrina avled 7 mars 1814. Kort därefter flyttade Sven och Kersti in i deras stuga. Även Sven och Kersti skulle komma att varnas av prästen! Redan under slåttern under sommaren samma vår 1814 hörde gårdborna att Kersti skällde på Sven och beskylldes honom för att vara otrogen med soldat Linds hustru Annika, »*Lindesa*« kallad. Lind var ju ute på fälttåg och Sven var ofta väldigt sent hemma efter sina dagsverken på Fänneslunda säteri. Kersti misstänkte att Sven passade på att gå in till Lindesa på hemvägen från herrgården.

Lind och Backe kunde väl knappast ana vad som började hända hemma på Lyckefallet. Däremot kände de flesta i grannskapet till det hela. Kersti höll inte sina misstankar hemliga. Hon berättade för åtskilliga grannar om sin man Svens täta och långa besök hos Lindesa.

Lind och Backe kom hem igen vintern 1814/15, men Sven fortsatte ändå att besöka Lyckefallet. Och Kersti fortsatte att

sprida ut rykten. Sven och Lindesa riskerade hårda straff, om de verkligen hade ett förhållande över äktenskapsgränserna. Före 1779 var straffet för dubbelt äktenskapsbrott, där båda var gifta på var sitt håll, döden genom halshuggning, enligt 1734 års lag, men 1779 mildrades det till »högsta kroppsplikt«, vilket för mannen innebar 40 par spö, tre slag av paret. Det gick till så, att man band ihop 80 spön två och två till 40 par. Sedan slog man tre gånger med varje par över den nakna ryggen, alltså sammanlagt 120 rapp, ett ohyggligt straff. En beskrivning omtalar att man väntade en minut mellan varje slag. För kvinnan gällde ris i stället för spö och »bara« 30 par, allt enligt Missgärningsbalkens 56:e kapitel, 1§ om »tvefalt hor«.

Kersti och Sven grälar på varandra (från skådespel på Olofstorp med Marie Arturén och Yngve Boring i rollerna).

Det ansågs emellertid som ett lika grovt brott att sprida ut rykten om grova brott, som att begå grova brott. Och det blev också Kersti som till slut drogs inför rätta. Expeditions-kronobefallningsmannen Carl Adam Lundgren stämde henne till Ås häradsrätts sommaring den 18 juni 1816 för att »antingen bevisa eller och ansvara för det hon beskyllat sin man Sven Larsson och soldaten Johan Linds hustru Annika Andersdotter i torpet Lyckefallet att med varandra ha plägat olovlig beblandelse eller dubbelt hor, varförutan även påstås ansvar för det hon om förenämnde personer diktat och sjungit en förklenlig visa«.

Heder och ära var viktiga begrepp. Mängder av rättegångsprotokoll handlar om det. Om man »av arghet« angav en person för ett brott som var belagt med dödsstraff utan att kunna bevi-

Länsmannen (Jan Fransson) förhör Sven och Kersti (Yngve Boring och Marie Arturén) om deras oenighet i äktenskapet.

sa det, skulle man dömas till samma straff, alltså döden! Skedde det inte »av arghet« utan mer av obetänksamhet, blev straffet mildare. Missgärningsbalkens 60:e kapitel »om den som ljuger å annan och om okvädinsord« reder ut detaljerna:

1§: Gifwer man någon an in för Rätten, eller Konungens Befalningshafwande, för then sak, som går å lif, eller ära hans, och wil honom thertil binda, men gitter thet ej, och pröfwat, at han thet falskeliga och af argt upsåt giordt; stånde samma straff, som then angifne bordt undergå, om han brotslig warit. Bär någor falskt witne i thy mål; ware lag samma.

2§: Nu hafwer han thet ej af arghet giordt; böte tjugu daler, eller mera, efter omständigheterna, och afbedje sitt brott offentlig inför Rätten; gælde ock allan skada.

3§: Hafwer han halfwa bewis å sin sido; ware fri för tilmålet.

4§: Liuger någor å annan lönlige, och går thet å lif, eller ära; eller sprider sådant rychte ut om honom, af argt upsåt: Ware ärelös, och plichte thertil med spö, eller ris, fängelse wid watn och bröd, eller landsflycht, som saken och personen är til; giöre ock offentlig afbön. Sker thet hos Konungens, eller Rikets Ständer wid theras almänna sammankomst; ware twegildt.

5§: Skrifwer och sprider någor ut sådan smädeskrift, som rör en eller fleras, heder och ära, goda namn och rychte; ware lag, som i 4§ stadgadt är; och ware smädeskriften af skarprättaren offentlig upbränd. Går then ej å heder och ära, men är eljest skymfelig och förklenlig; straffas med fängelse, eller böter, efter omständigheterna, och giöre thertil offentlig afbön. Ut-sprider någor annar sådana skrifter i ondt upsåt, at them ryctbara giöra; straffes lika som hade han sielf them skrifwit.

6§: Kallar någor annan okwäds ord i wredes mode, som å heder och ära går, och thet antingen genast, eller in för Domaren, rättar och återkallar; böte sex marck. För andra ohöfviska och förachtelige ord, eller åthäfwor, bötes en daler. Sker thet i stort samqwem, eller å allmän gato, ther mycket folk är; ligge i tweböte.

Även Harald Backe var instämd på samma gång »för det han kallat soldat Linds hustru hora och Lind horjägare«. Backe och Lind kom dock inte till tinget, eftersom de var på regementsmöte på Fristad hed. Sven och Kersti och flera andra som var inkallade som vittnen kom, men fick vända hem igen, eftersom åklagaren Lundgren hade blivit »hastigt och mycket häftigt sjuk«.

Rättegången uppsköts och målet togs upp igen under hösttinget den 19 november 1816. Alla inblandade var närvarande. Kersti berättade att hon i flera år hade misstänkt att maken var otrogen med Lindesa, och att hon hade anklagat honom för detta, men hon nekade till att ha offentliggjort sina beskyllningar.

Sven och Lindesa menade att Kerstis misstankar var helt grundlösa. Häradsskrivaren antecknade:

»Sven Larsson och Annika Andersdotter förklarar gemen- samt, det svarande hustrun icke allenast för ett sådant avskyvärt levnadssätt dem beskyllt, utan även dem därför vida utryktat, sägande därjemte, att med varandra ej haft något förtroligare umgänge, än vanligtvis grannar och närboende sinsemellan pläga, och yrka de således för en så smärtande och ogrundad beskyllning en mot brottets grovhet svarande upprättelse.«

Soldat Lind fick också komma till tals och han hade aldrig förstått att Annika och Sven hade övat någon otukt. Om någon sådan brottslighet hade bedrivits i hans hus, sade han, så hade han nog märkt det »såsom hufvader«. Sven Larsson hade precis som andra grannar besökt hans hus, men utan några »elaka avsikter«.

Kersti tillfrågades sedan om hon ville »rätta och återkalla« sin brottslighet, men hon hävdade bestämt att hon var oskyldig. Hon hade inte spridit ut något rykte och den påstådda visan hade hon inte hittat på själv, utan lärt sig av kringvandrande barn.

Vittnen inkallades och med hjälp av deras berättelser kan vi utveckla historien. Bland dem som kunde berätta mest var förstås Svens och Kerstis grannar och gårdbor Sven Svensson och Katarina Andersdotter i Olofstorp.

Sommaren 1814 var Olofstorps-borna tillsammans och slog hö (>samslått<). Katarina märkte hur Kersti hela tiden gick och gnatade på Sven för att han besökte Lindesa och för att de hade olovligt umgänge. Sven, ledsen och förargad över ett sådant gräl, sade till slut att han skulle gå till Lindesa och hålla utav henne, eftersom hon var nöjd med honom som han var. Därefter, berättade Katarina, hade det ständigt varit missämja mellan Sven och Kersti.

Sven Svensson kom ihåg ett tillfälle hösten 1814, då Kersti kom in i Linds soldattorp, där både Sven Svensson och Sven Larsson, liksom Peter i Krökesås, då befann sig. Sven Larsson hade då sagt:

– Det var ledsamt att du just skulle träffa mig i detta horhus.

Katarina berättade vidare om en händelse under gudstjänsten i Fänneslunda kyrka Kristi himmelfärdsdagen 1815. Kersti och Lindesa satt i samma bänk. När gudstjänsten var avslutad, men fortfarande med prästen i predikostolen, reste sig Kersti och gick förbi Lindesa och spottade två gånger på henne med orden:

– Tvi dig!

Sven Svensson berättade om ett tillfälle sommaren 1815, då Olofstorp fick besök av hovpredikanten Lundén i Härna, som då hade varnat Sven och Kersti, liksom Lindesa, för deras oanständiga leverne.

– Ni får aldrig gå tillsammans mer, sade prästen till Sven och Lindesa.

Sven och Kersti fortsatte att gräla på varandra.

Men varningen hade ingen verkan. Efter det att prästen hade gått sin väg, sade Sven Larsson:

– Nu skall jag leva, så att ingen jävel i helvete kan leva värre!

På kvällen tredjedags jul 1815 kom Kersti in i gårdbons hus och visade för Katarina Andersdotter märken hon hade i huvudet och på knäet, sedan hon hade blivit slagen och illa hanterad av Sven. Kersti försvann sedan från Olofstorp och kom inte tillbaka förrän på nyårsdags morgon. Hon sade då till sin man:

– Nu skola vi bli sams, bara du vill vara ifrån den där konan eller Lindesa.

Och så lade hon sin hand i mannens, men Sven ryckte tillbaka handen med orden:

– Jag hjälper henne när jag vill och i vad jag kan.

Katarina hade många gånger hört Kersti kalla Lindesa för »hora, sköka och fångta« och hon hade även hört henne sjunga en visa, som handlade om Sven och Lindesa. Även Kerstis små döttrar kunde denna visa, som vimlade av oanständigheter, men om något »oärbart förhållande« hade ägt rum mellan bonden i Olofstorp och soldathustrun på Lyckefallet, det visste inte Katarina. Inte heller Sven Svensson var säker på sanningshalten i ryktena. Han hade ju sett Sven Larsson och Lindesa vara mycket tillsammans, men något intimare hade han aldrig märkt.

Tyvärr redovisades inte visan i sin helhet, men några strofer här och där bevarades för eftervärlden i rättegångsprotokollen:

»Agnabingen rullar och skinnfällan gick, men ändå skall du tro att fångta fick stick.«

»Har ni hört på påska dommen, fångta destillerar brännavin på ommen, sedan ran det uppåt grufva, och sedan opp i fälle lufva.«

»Uti den stora krösehagen, der körde han innen på bare magen.«

Soldaterna Linds och Backes närmaste grannstuga var Lilla Lyckefallet. Där bodde vid den här tiden torparen Peter Svensson och hans hustru Britta Danielsdotter. De hade också ofta hört Kersti beskylla sin man för hor med Lindesa, samt hört henne sjunga visan, som »var full av otäcka meningar« och i vilken Svens och Lindesas namn var nämnda. De hade också sett att Sven och Lindesa hade pratat mycket med varandra.

Peter Svensson hade en gång sommaren 1815 hört Kersti säga till Lindesa:

– Du drar ifrån mitt fattiga hus allt vad jag äger och har.

En annan gång samma sommar hade Lindesa berättat för Peter Svensson, att Sven Larsson hade tagit med henne i skogen för att visa henne ett lingonställe.

Vid nyåret 1816 var Britta Danielsdotter inne hos soldat Lind och Annika, när Sven Larsson var där på besök. Sven och Lind hade då suttit i sängen och småskrattat, ätit stekt potatis och varma ärter och haft bakegreslan (brödspaden) som bord.

Någon månad senare, vid kyndelsmässotiden 1816, var Britta åter hos Lind, när Kersti plötsligt kom in genom dörren och fick se Lind i sängen och sin man Sven Larsson liggande på en soffa.

– Nå, ligger du här! sade hon till sin man och fortsatte med orden riktade till Lindesa:

– Nu har väl du fått nog i hålet, som har haft två kampa (hingstar) i natt!

– Kära Kersti, tigo! ropade Sven.

– Han må väl ligga, tyckte Lindesa, han har intet ont gjort. Hon fattade tag i Kersti och ville häva ut henne ur stugan, men lyckades inte med det.

Även grannarna i de närliggande gårdarna Brestorp hade saker att berätta. Bonden Johannes Andersson i Storegården hade sommaren 1815 varit på hemresa från Göteborg tillsammans med Sven Larsson, som då sade till honom:

– Jag kan aldrig övergiva Linds hustru, ty de kunna aldrig bevisa, att jag går på några oärliga vägar.

Bengt Larssons hustru Elin Jonsdotter i Brestorp Lillegården hade en gång vintern 1815/16 gått till Olofstorp och på vägen dit fick hon syn på Kersti, som stod och grät på vägen. Kersti snyftade fram att Sven hade slagit henne igen, »för den där konans skull«.

– Jag vet ingen annan tillflykt, än att antingen hänga eller dränka mig.

– Gud bevare dig från sådant, sade Elin, och uppmanade henne istället att ange mannens uppförande för prästerna.

Något sådant vågade inte Kersti, eftersom hon trodde att Sven skulle slå ihjäl henne.

Elin gick då till Linds hus och bad Lindesa sluta träffa Sven, men Lindesa sade bara:

– Jag förbjuder varken honom eller andra att gå, ty han tar sig intet ont till.

Vid ett annat tillfälle hade Elin och Berggrens hustru försökt att tala med Lindesa, som bara hade sagt:

– Jag och Sven uppför oss så, Backesa och Svens hustru till förtret.

Backesa (Harald Backes hustru Katarina) och Svens hustru Kersti var ju systrar.

Flera andra vittnen, till exempel förre soldaten Anders Bom i Sågbacken och torparen Magnus Danielsson på Intorp, hade hört Kersti både kalla Lindesa för hora, sköka och fångta och hört henne sjunga visan. Några tyckte att det fanns fog för miss-tanken om horsbrott, men ingen kunde säga något säkert.

Efter alla dessa vittnesberättelser kunde inte Kersti längre neka till att ha spridit ut budskapet om sin makes otrohet. Hon förklarade att hon var villig att rätta och återkalla sina beskyllningar, sedan hon hade »sett sitt hopp slå fel, att med vittnen kunna övertyga sin man och Lindesa om horsbrottet«, men Sven och Lindesa ville ha upprättelse.

Sista ordet fick Sven Larsson, som sade att han »hade märkt att den förtrolighet och kärlek, som makar emellan bör råda,

Länsmannen griper Kersti för sina beskyllningar mot Sven och Lindesa.

mellan honom och dess hustru är upplöst och försvunnen samt att en längre sammanlevnad blott blir frön till nya uppträden«. Han önskade att bli skiljd från Kersti, vilket hustrun instämde i.

Den 9 december 1816 kom häradsrättens utslag. Nämndemännen tyckte att Kersti hade haft skäl till sina misstankar mot Sven och Lindesa, men hon hade ändå begått flera brottsligheter. Kersti dömdes för till tjugo daler silvermynt i böter för att ha beskyllt Sven och Lindesa bedriva hor med varandra (Missgärningsbalken 60:2), tio daler silvermynt i böter för att flera gånger ha sjungit en förklenlig visa (Missgärningsbalken 60:5), tre daler silvermynt i böter för att ha kallat Lindesa »sköka, fångta och hora« (Missgärningsbalken 60:6), tjugo daler i böter för

två sabbatsbrott (hon hade sjungit visan på en söndag och hon hade spottat på Lindesa i kyrkan under gudstjänsten). Det var ju värre att bryta mot lagen en söndag (Missgärningsbalken om svordom och sabbatsbrott 3:6, 6§: »Then som begår något brott på söndagar eller högtidsdagar, emellan klockan fyra om morgonen, och nijo om aftonen; böte tijo daler för sabbatsbrott, och för gierningen särskilt.«)

Bötessumman blev sammanlagt 53 daler silvermynt (17 riksdaler 32 skilling). Kunde Kersti inte betala dessa böter, vilket hon förmodligen inte kunde, skulle hon sitta 16 dagar i fängelse vid vatten och bröd. Dessutom dömdes hon att göra Sven och Lindesa offentlig avbön nästa ting.

Parets ansökan om skillnad i äktenskapet togs inte upp. Det var inte helt lätt att skilja sig vid den tiden, även om bestämmelserna nyligen hade ändrats. Före 1810 krävdes att den ena parten hade övergivits av den andra eller varit otrogen för att få skilsmässa, dock med möjlighet att få kunglig dispens, men den 27 februari 1810 hade det utfärdats en ny skilsmäsoförfordning, som innebar att domstolarna även kunde utdöma upplösning av äktenskapet om någon av makarna levde slösaktigt, söp, var våldsam eller om makarna levde i ständig oenighet eller som det hette, »när ena parten beträdes med slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag, och när en sådan stridighet i lynne och tänkesätt hos bägge makar sig yppar, som under beständiga tillfällen till utbrott, slutligen övergår till avsky och hat«.

Innan fallet gick till rättsväsendet skulle prästen tillsammans med hemförsamlingens kyrkoråd göra ett försök att få paret att bli sams och fortsätta giftermålet. Lyckades inte kyrkan tog domstolen vid.

I bondesamhället vid den här tiden var det en självklarhet att folk gifte sig för att leva tillsammans livet ut i ett äktenskap som var instiftat av Gud och som även var grunden för hushållet, när det gällde ekonomi, ordning, uppfostran, omvårdnad, arbete och försörjning.

Under hela 1800-talet beviljades omkring 15 000 skilsmässor i Sverige, vilket är betydligt mindre än under ett år i vår tid. Idag slutar ungefär vartannat äktenskap i skilsmässa. Under 1800-talets första decennier var det inte fler än ett hundratal äktenskap om året som upplöstes och Svens och Kerstis önskemål togs som sagt inte ens upp av domstolen, förmodligen eftersom Kersti inte kunde bevisa Svens otrohet. Men man kan ju tycka att oenigheten dem emellan kunde ha legat till grund för skilsmässa, enligt den nya förordningen.

Den 4 februari 1817, vintertingets första dag, gjorde Kersti, i närvaro av åklagaren Lundgren och soldat Lind, sin avbön för sin man Sven Larsson och Annika Andersdotter, som hon hade beskyllt för dubbelt horsbrott men »inte kunnat med halvt skäl är saken lända«.

Förutom Kersti hade ju även soldat Harald Backe kallat soldat Linds hustru för hora och dessutom Lind för horjägare. Den 19 november 1816 behandlades ärendet. Backe erkände genast och återkallade sina ord. Han vädjade om Linds och dess hustrus överseende med hans obetänksamhet och oöverlagda felaktighet och de lämnade honom förlåtelse. Utslaget kom den 6 december och resultatet blev att Backe dömdes till en riksdaler banko i böter för att han hade »kastat skugga å Lind och hans hustrus goda namn och rykte«. Om han saknade tillgång till böterna skulle han sitta fyra dagar i fängelse vid vatten och bröd.

Även Harald Backes hustru, Kerstis syster Katarina Andersdotter, »Backesa«, hamnade inför tinget för att anklagat Lindesa för otrohet. När Ås häradsrätt samlades den 6 mars under vinter-tinget 1817 erkände hon direkt inför målsägaren soldat Lind, att hon hade sagt att »det barn som Lindesa födde åtta dagar efter midsommar 1816 (dottern Caisa föddes 2 juli) knappast hade soldat Lind som far«. Hon medgav alltså sina ord men sade att hon hade fällt dem »av obetänksamhet och överilning«. Hon återkallade sina ord och bad soldat Lind om förlåtelse.

Lind yrkade inte mer ansvar än böter åt Backesa för sitt obetänksamma utlåtande. Enligt utslaget den 10 mars 1817 dömdes Backesa till 24 skilling i böter eller fyra dagar i fängelse vid vatten och bröd.

Sven och Kersti försonades och flyttade till Örlid cirka 1821.

Sven Larsson och Kersti Andersdotter fortsatte sitt äktenskap. Kyrkoböckerna avslöjar att Sven och Kersti fick ett barn 1820 på Olofstorp. Kanske förlät de i alla fall varandra?

Men Kersti i Olofstorp fortsatte att sprida rykten om Lindesa, men den här gången var det inte hennes man som påstods ha haft med henne att göra, utan bruksskrivaren Peter Larsson på Fänneslunda säteri. Under hösttinget den 7 november 1818 blev hon instämnd till tinget för att hon hade påstått att Peter Larsson hade »plägat köttsligt umgänge« med Lindesa.

Sven Svensson och Katarina Andersdotter i Olofstorp inkallades ännu en gång som vittnen, liksom torparhustrun Anna Arvidsdotter i Vilandsås. Katarina och Anna kom till tinget, men inte Sven, som dock hade skäl till uteblivandet. Han hade skickats iväg av godsherren Johan Sundler »med förnödenheter till mina söner vid Skara skola«.

Katarina och Anna berättade att Kersti under slåttern sommaren 1818 hade sagt, att Peter Larsson hade givit Lindesa en skäppa havre för att han hade fått öva köttsligt umgänge. Vid andra tillfällen hade Kersti sagt till Katarina att Lindesa fick pengar av Peter Larsson av samma orsak och att Lindesa kunde gå till Peter och ta vad hon behövde.

En dag sade Kersti till sina gårdbor Sven och Katarina, att Peter Larsson »alldeles knullat ut sig på Lindesa«. Grannparet varnade Kersti för att säga så, men Kersti tyckte inte det var så farligt, eftersom Peter Larsson inte kunde stämma henne, »helst det skulle vara sanning vad hon nämnt«.

Kersti ville fria sig med edgång (svära sig fri vid domstolen med »hand å bok«, alltså bibeln), men eftersom det fanns två vittnen, så fälldes hon och dömdes att böta 6 riksdaler 32 skilling enligt Missgärningsbalkens 60:e kapitel samt att avbedja sitt

brott offentligen vid nästa ting. Slutligen varnades Kersti »att hädanefter vid bedömandet av sina medmänniskors förhållande nyttja försiktighet och styra sin tunga«. Dessutom skulle hon betala rättegångskostnaderna med 3 riksdaler 16 skilling.

Vid samma ting dömdes även Peter Svensson i Baggelunda, instämnd av Peter Larsson för att ha spridit ut förklenligt rykte om Peter Larsson. Peter Svensson erkände att han vid något tillfälle sagt att bruksskrivaren mot en skäppa havre fått njuta av soldat Linds hustrus behagligheter till så hög grad att köttsligt umgänge ägt rum. Han ville rätta och återkalla och bad Peter Larsson att »sitt felsteg förlåta«. Eftersom Peter Svensson hade rättat och återkallat sina ord, dömdes han enbart att böta två riksdaler (Missgärningsbalkens 60:6) samt att betala rättegångskostnader med 3 riksdaler 16 skilling.

Men Kersti skulle infinna sig vid vintertinget den 18 januari 1819, för att göra sin avbön. Hon uteblev emellertid och det bestämdes att Kersti skulle hämtas av en kronorättare till tredje rättegångsdagen nästa ting. Och den 8 maj 1819 inställdes Kersti genom kronorättaren Jonas Olofsson vid tinget. I närvaro av Peter Larssons ombud, nämndemannen Benjamin Larsson i Tåbol, fullgjorde hon sin avbön.

Ännu 1836 gick svallvågor efter otrohetsaffärer bland dessa människor. Harald Backe instämde då änkan Cajsa Ericsson på Landmark till tinget. Hon hade utspridit ett rykte att Backes hustru Katarina Andersdotter under äktenskapet med honom och »under Backes fångenskap i Norge«, begått horsbrott och fått barn med en annan man. Cajsa medgav att hon hade talat om detta, men menade att det var ett allmänt rykte i orten. Hon dömdes till 24 skilling i böter för sitt ryktesspridande.

Enligt kyrkoboken födde inte Backes hustru något barn under Backes tid som krigsfånge. Yngste sonen Per föddes förmodligen våren 1807 (födelsebok saknas det året). Han dog den 1 juni 1809, två år gammal av bröstfeber. Om ryktet stämde så måste Backesa ha dolt sitt havandeskap, fått ett dödfött barn eller lämnat bort eller dödat det, vilket sannolikt inte var fallet.

De gamla odlingsrösena ligger fortfarande kvar i skogen vid Olofstorp.

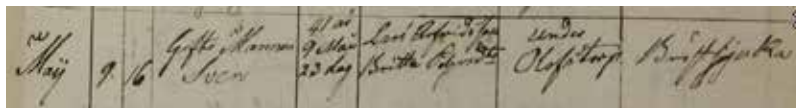
Sven och Kersti flyttar till Örlid cirka 1821

Sven Larsson och Kersti Andersdotter tycks ha försonats, eller fortsatte i varje fall att leva tillsammans som gifta. De fick en son Andreas den 27 december 1820 på Olofstorp, men han dog av »trånsjuka« på Olofstorp den 3 juni 1821.

Vid den tiden flyttade Sven och Kersti med 13-åriga dottern Katrina till ett nybyggt torp i utkanten av Olofstorps gårde, inte så långt från Lyckefallet. Stället döptes till Örlid. Äldre kartor omtalar »örjord« (grusig jord) där och stugan låg vid en backe (lid), invid den gamla farvägen mellan Fänneslunda och Tärby (som gick förbi Olofstorp och Kastryd).

Sven Larsson dog den 9 maj 1822 (på dottern Gretas 17-årsdag) av bröstsjuka, endast 41 år gammal. Av hans bouppteckning ser vi att en kviga var det värdefullaste han ägde.

Kersti och Katrina bodde kvar i Örlid, som sedan kallades backstuga i stället för torp. Skillnaden mellan ett torp och en backstuga var att det inte hörde någon odlingsbar jord till en backstuga. Dess invånare, backstugusittaren och backstugusiterskan, fick försörja sig genom tillfälliga arbeten eller genom hantverk. Gränsen mellan torp och backstuga var dock flytande och en backstuga kunde ibland ha en liten åkerlott.

Dödbok Fänneslunda 1822. Gifte mannen Sven »under Olofstorp« avled av bröstsjuka.

Sven Larssons bouppteckning 1822

År 1822 den 24 maj blev på begäran bouppteckning förrättad efter Sven Larsson på Örlid vid Olofs-torp i Fänneslunda socken som med döden avlidit och efter sig lämnat änkan Kersti Andersdotter jämte två döttrar omyndiga, för vilka föreslogs till förmyndare Andreas Andersson i Tärby Tyskagården. Änkan uppgav boet som följer:

Järnsaker:	Rd	Sk
1 gammal gryta	0	4
1 huggyxa	0	16
1 handyxa	0	16
1 järnstör	0	24
1 bandkniv	0	4
1 gammal spade	0	1
Hammare och tång	0	3
Summa	1	20

Träsaker:	Rd	Sk
1 gammal låda	0	2
2 styrtolar	0	3
1 kar	0	16
1 st lockspann	0	1
1 gammalt så	0	1
2 gamla ämbar	0	2
2 gamla lockbyttor	0	6
1 bytta	0	1
1 halvskäppa	0	4
1 väggur med fodral	2	16
1 soffa	0	32
Summa	3	36

Mans gångkläder:	Rd	Sk
1 mörkgrå rock	1	16
1 gammal mörkblå kapprock	0	12
1 gammal grå rock	0	8
1 par skinnbyxor	0	24
1 par gamla dito	0	3
1 par gamla vadmals dito	0	1
1 vitrandigt livstykke	0	16
1 mörkblått dito	0	6
2 gamla randiga dito	0	2
1 par ljusblå strumpor	0	12
1 par gamla snösockar	0	1
1 gammal hatt	0	8
1 par gamla stövlar	0	12
3 gamla skjortor	0	22
3 gamla halskragar	0	6
1 gammal vit näsduk	0	1
Summa	4	6

Kreatur:	Rd	Sk	Rst
1 kviga	4		

Sängkläder:	Rd	Sk
1 gammalt bolster	0	16
1 gammal puta	0	8
1 gammalt hårtäcke	0	4
Summa	0	28

Diverse saker:	Rd	Sk
2 djupa lerfat	0	2
2 gamla flata dito	0	1
2 gamla söndriga lertallrikar	0	2
3 gamla söndriga träfat	0	1
1 vit flaska	0	6
1 kannbutelj	0	6
Summa	0	18

Summa inventarier	14	12
--------------------------	-----------	-----------

Skulder:	Rd	Sk	Rst
Till Nils Hansson i Varnum Bosgården	20	18	8
Till Nils Larsson ibm	1	16	
Till dottern Greta	1	10	8
Till dottern Catharina	0	42	8
För likkistan	1	16	
För likpredikan	0	26	8
Begravningskostnad	2	10	8

Summa skuld	27	45	4
--------------------	-----------	-----------	----------

Rätteligen uppgivit betygar
under edelig förbindelse
Kersti Andersdotter, änka

Bouppteckningen och värderingen är förrättad av
Lars Andersson i Mellomgården

De fattigas andel är betald med 1 sk banko
Vilanda den 16 oktober 1822
Sven Olofsson, kyrkvård

Katrinass syster Greta Svensdotter

Svens och Kerstis äldsta dotter *Greta Svensdotter* flyttade inte med till Örlid. Hon lämnade Olofstorp vid 16 års ålder 1821 för att bli piga på Strömshovs hammare i Fänneslunda. Hon tjänade sedan på en rad gårdar i trakten (i tur och ordning Esstorp, Solberga, Farstorp, Kastryd, Varnum Stommen och Kvarnagården) till 1833, då hon blev piga hos kaptenen och änkemannen Carl Gustaf von Hackwitz på kaptensbostället Härna Östergården. Där träffade hon kaptenens son, blivande fanjunkaren *Carl von Hackwitz*, född 1811.

Greta och Carl von Hackwitz fattade tycke för varandra och när den adliga familjen von Hackwitz flyttade från Östergården till Tissås i Härna 1836 följde Greta med. Våren 1837 var båda systrarna Svensdotter – Katrina och Greta – gravida. Katrina fick dottern Lotta med Georg Voigt i Örlid den 4 juli. Greta fick oäkta sonen *Gustaf* den 11 april med sergeanten Carl von Hackwitz som barnafader. En vecka senare befordrades Carl till fanjunkare.

Greta flyttade enligt husförhörlängden till Länghem 1837 och Carl von Hackwitz till Marks härad 1839, men bodde sannolikt tillsammans som ogifta. De fick ytterligare två oäkta barn – *Lotta* 1839 och *Maria Lovisa* 1841, förmodligen bägge födda i Kattunga socken, men tyvärr förstördes kyrkoarkivet i Surteby-Kattunga vid en brand 1857. Carl, Greta och de oäkta barnen påträffas sedan i kyrkoböckerna först i Kattungas husförhörlängd 1855–1859, där Carl och Greta samt Lotta och Maria Lovisa står som inhyses i torpet Rottebo vid Backa med anteckningen »vistas i Staxered i Berghem« och Gustaf som dräng i Kattunga Kronogården.

Lotta i Örlid hade således tre halvadliga kusiner! Lotta Hackwitz var säkert döpt efter den två år äldre Lotta i Örlid! Lotta Hackwitz fick själv en oäkta son Carl Svensson 1866 och bodde i början av 1900-talet utfattig och inhyses vid Hulatorp i Berg-
hem.

Gustaf Hackwitz flyttade till Berghem 1858, gifte sig 1872 med torpardottern Anna Britta Carlsdotter i Bryneslätt i Berghem och bosatte sig där. Hustrun dog 1905. Gustaf flyttade till en son i Guntorp i Berghem året därpå och står i kyrkoboken som fattig.

Maria Lovisa Hackwitz vidare öden är okända.

Fanjunkaren Carl von Hackwitz erhöU avsked ur det militära 1852, tilltalades för stölder 1855 och 1857 och avled 1865, då fortfarande skriven tillsammans med Greta i Rottebo vid Backa i Kattunga, men det är osäkert om han bodde där eller i Staxered. Både Katrinas och Gretas män var alltså inblandade i stölder.

Greta Svensdotter dog som inhyses fattighjon vid Kattunga Backa den 12 mars 1871. I husförhörlängden antecknade prästen: »Fött tre oäkta barn.«

Ink Jd. Johnson	C. Gm. Kirkville	1811	$\frac{29}{25}$	Wigles & Howard St. Burlington 50
Jug. Foster	Lancaster			
and Sol. Lollar	Kirkville		$\frac{39}{44}$	E. Kautzky Burlington
J. H. Lewis	Lancaster			E. Howard St.

Husförhörlängd, Surteby-Kattunga 1855–1859, Rottebo vid Backa. Inhyses f.d. fanjunkaren C. G. von Hackwitz, pigan Greta Svensdotter och de oäkta döttrarna Lotta och Maria Lovisa.

Örlids spismursröse. Den sist boende här var Lotta Voigt, som flyttade cirka 1920. Hennes barnbarn Karl Nilsson besökte henne många gånger. De satt då gärna på en bänk under »Alvidas apel«, äppelträdet på Örlid, och samtalade om äldre tider. Ofta handlade samtalen om Lottas mor Katrina och mormor Kersti som bodde där i mitten av 1800-talet. Och ofta handlade samtalen om förhållandet mellan de tyska godsherrarna Bartholdi och Dyrssen på Fänneslunda och deras fattigfolk på torpen och i backstugorna. Lotta berättade även gärna om deras släkting, soldat Backe, som hade varit krigsfånge.

Karl Nilssons berättelser

EFTER SVEN LARSSONS död på Örlid 1822 bodde hans änka Kersti och dottern Katrina kvar i torpet, som nu degraderades till backstuga i kyrkböckerna. År 1836 gifte sig Katrina med pappersmakargesällen Georg Voigt från Strömshovs pappersbruk. Året därpå föddes deras dotter Lotta (Charlotta Albertina). Georg övergav snart sin familj och kvar i stugan blev Kersti, Katrina och Lotta, som levde tillsammans i Örlid i nästan tjugo år till Kerstis död av »ålderdomsbräcklighet« 3 oktober 1855.

Katrina skrev en visa om en Petter som hade övergivit sin trolovade. Visan skulle kunna handla om Georg och Katrina:

Min Petter han var nu så ståtelig,
som den lind uppå blomstrande äng.
Och dertill så trogen och hiertelig,
och på köpet så dugtiger dräng,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Jag aldrig förglömmar den sommarqväll
då så munter på renen jag gick
och Petter på tåna sig smög så snäll,
och så qvickt han om livet mig fick,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Hvad vill du då Petter jag ropade vred,
men min vrede den var intet stor.
Hvad vill du, låt bli mig, låt mig gå i frid,
annars klagar jag på dig för mor,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Han sträckte sin arm omkring min hals
och jag törs inte tänka derpå.
Den här världen är fuller med flärd och falskhet
och mina sorger kan ingen förstå,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Och mormor hon sade, du flicka from,
slå den kärleken bort ur din håg.
Den gossen blir aldrig din egendom,
men för ömt han om hiertat mig låg
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Men gossen han sade, du flicka söt,
och mig tryckte till lågande kind,
men de eder han svor och de tårar han göt,
de har farit för väder och vind,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Fast han nu ägde båd gård och grund,
stod hans håg på den villande sjön,
han skulle befara båd haf och sund,
derför var ingen bot eller bön,
men mormor hon spådde båd si å så, hå hå.

Jag kommer så präktig och rik igen
till min allra käraste ros.
Ja väl kom han, väl for han och kom igen
men hans kärlek den var då sin kos.
men mormor hon spådde att så skulle gå, hå hå.

Katrinans dotter Lotta växte upp på Örlid. Hon fick två oäkta barn, Ferdinand 1860 och Hilda 1862, innan hon gifte sig på nyårsafton 1862 med torparsonen och skomakaren Svante Nilsson (född 1833 i Vist). Svante och Lotta fick sedan ytterligare fem barn, Alma 1864, Amanda 1866, Carl Gustaf 1868, Emilie Elisabeth 1871 och Alvida som ett litet sladdbarn 1876. Det var Alvida som gav äppelträdet på Örlid dess namn – Alvidas apel – och som blev som en storasyster för Karl. Även Ferdinand såg mycket upp till Alvida, trots att hon en gång försökte förstöra för Ferdinand, när hans blivande hustru Maria var på besök i Örlid, genom att hela tiden följa efter dem, har det berättats. Hur som helst så döptes Ferdinands dotter Alvida efter henne.

Karl Nilsson lämnade Örlid vid sekelskiftet 1900. Sist boende på stället blev hans mormor Lotta, som flyttade till Hagalund i Fristad cirka 1920.

Olofstorp, Örlid, Lyckefallet, Backesås och Strömshovs bruk, liksom de flesta gårdar och torp i socknen, löd under den stora egendomen Fänneslunda säteri. Invånarna var hänvisade till godsägarens eventuella goda vilja och rättvisa, men det kunde vara si och så med den saken. Mellan 1842 och 1855 ägdes Fänneslunda av två tyskar – först den illa beryktade *Wilhelm Bartholdi* och sedan den driftige men krävande och stränge *Peder Dyrssen*. En senare godsherre däremot – *Casper Odqvist* – har med sin hustru Johanna levt kvar i minnet som mycket godhjärtad.

Lotta Voigt, förmodligen cirka 1821–1826 på Hagalund i Fristad. På baksidan på ett av foton har Lotta skrivit en hälsning till sitt barnbarns barn Brolle (Bror Johansson).

mine	cyfan
fel hwylio	manaf
	munuon

Solbergar Roten. På Olofstorps ägor

Hemvist Namn.	Födelse.		Kristend. konf.				Inflyttad.		Uttlyttad.	
	Ort.	År.	Utanfästing.	Utanfästing.	Utanfästing.	Utanfästing.	Från	År	Till	År
<i>Örild Backstugan</i>										
<i>Katrina Svensdotter</i>		1808	X	X	X	X				
<i>Lotta Albertina</i>		1837	X	X	X	X				
<i>Kersti</i>		1778	X	X	X	X				

Familjen i backstugan Örild på Olofstorps ägor i husförhörlängden 1846–1857. Överst står bräckliga hustrun Katrina Svensdotter, född 1808 (fortfarande gift med den bortrymde maken Georg Voigt). Under henne står dottern Lotta Albertina, född 1837. Längst ner står Katrinas moder, änkan Kersti, född 1778, död 1855. Längst upp har prästen skrivit: »Cathrina lærer alltid varit befriad, men infördes vid skrifningen 56 i skatt; är lam i högra sidan och yrkar befrielse.»

Berättelser under äppelträdet

Karl Nilssons mormor Lotta växte upp med sin mor Katrina och mormor Kersti på Örlid. Lotta berättade ofta om sina minnen från den tiden för den unge Karl, när han kom på söndagsbesök till Örlid i början av 1900-talet. De satt då under äppelträdet, det som kallades Alvidas apel:

Kerstis och Katrinas stuga låg vid skog och äng på en torr backe, mindes Lotta. I ängen mellan kartbjörkarna växte liljekonvalj, nattviol och allehanda andra ängsblommor.

Lottas mor Katrina var en ovanlig kvinna, mörkögd, klok, gudfruktig och mångkunnig som en präst. Hon kunde läsa och skriva bättre än de flesta i trakten – ingen läste ur bibeln som hon och hon hjälpte många både fästmän och fästmör att skriva kärleksbrev. Hon kunde måla träd och blommor och dikta visor, som var så fromma att de skulle kunna sjungas i kyrkan. Om man frågade henne vem som hade varit hennes läromästare, svarade hon, att det lilla hon kunde var från Honom, som hade skapat blommor, träd och allt. Dock hade hon lärt mycket genom att iaktta det som levde och myllrade vid hennes vägar. Hon var blomstrens, trädens och allt växandes flitiga lärjunge.

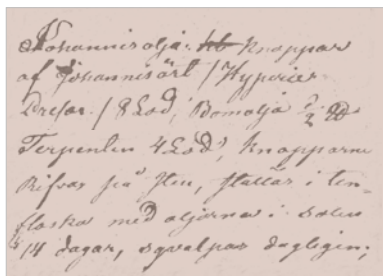
Katrina hade även lärt sig känna vissa örters läkande kraft. I konsten att av örter bereda läkemedel hade modern Kersti gett henne god handledning, ty hon ägde gamla, från döda släktled ärvda kunskaper på detta område. Många gick den branta stig, som ledde till Kerstis och Katrinas stuga för sin hälsas skull. »Doktorsskåpet« i stugans ena hörn gömde både örtadroger och hemlighetsfulla ting.

På Örlid växer idag bland annat johannesört, en av det äldre bondesamhällets vanligaste läkeväxter. Sannolikt hade den sin plats i Kerstis och Katrinas doktorsskåp. Enligt signaturläran användes den framför allt som »johannesolja« mot olika sorters hudåkommor – sår, utslag, rodnader, blåmärken, torr hud, frost- och brännskador – eftersom den har »blödande

blommor och genomstungna blad«, men den har även använts mot olika slags sjukdomar. Blommorna och blomknopparna innehåller ett rött färgämne, hypericin, som gör att fingrarna färgas röda om man gnuggar blommorna (och som sades vara Johannes Döparens blod). Bladen har förutom rostfärgade fläckar också oljekörtlar, som ser ut som genomskinliga prickar, när man håller bladen mot ljuset.

I äldre tider användes johannesört också som trollväxt mot skadlig magi. Carl von Linné kallade den för »Sanchte Johannis Baptistae ört« och förklarade att när Johannes Döparen önskade driva ut onda andar vid sina dopritualer, så använde han johannesört. Folklivsforskaren Gunnar Olof Hyltén-Cavallius skrev på 1860-talet, att allmogem i Småland kallade johannesörten för Satans flykt eller Fans flykt. Om man tog den med blad och rötter tillsammans med nattviol och pluggade in detta i borrhål i fähuströskeln eller fähusväggen, »så har icke ens den starkaste trollpacka makt att förgöra boskapen«.

Ur grevinnan Mariana Helena Ehrencronas bok om sjukdomsbot på Torpa gård i Länghem, recept från början av 1800-talet: Johannesolja. Knoppar av johannesört 8 lod, bomolja 1/2 lod, terpentin 4 lod, knopparna rivs på sten, ställs i tennflaska med oljorna i solen 14 dagar, skvalpas dagligen.

Lottas far hette Georg Voigt, en pappersgesäll som hade vandrat i avlägsna land under sina gesäll år och lärt sig pappersmakaryrket i Böhmen, berättade Lotta. Enligt Karl Nilsson så var Georg Voigt barndomskamrat med godsets ägare på 1840-talet Wilhelm Bartholdi, bägge födda i Tyskland, och flera av hans berättelser går ut på att de levde i fruktan och hat för varandra sida vid sida, som tvingade dem att åtföljas i livet, även i Fänneslunda, men detta kan inte vara sant, för Georg Voigt var född i Blekinge och han hade lämnat Fänneslunda flera år innan Bartholdi flyttade dit. Men det finns en annan person som stämmer bättre in i sammanhanget, nämligen Bartholdis ladufogde Christian Rodhe. Båda var födda i Pommern 1809 respektive 1808 och kom tillsammans till Fänneslunda från samma gård i Halland. De hade också flyttat till Sverige ungefär samtidigt omkring 1840.

Katrina hade fattat tycke för en främling i bygden, pappersmakargesällen Georg Voigt. Hon lyssnade till och rycktes med av hans berättelser. Han hade upplevt så mycket. Under en midsommarvaka hade de pratat om att mötas nedanför liden, när Katrina gick dit för att hämta vatten i en källa. Georg kom och fyllde ämbaret med vatten och började bära upp det mot Örlid. Kersti väntade på dottern men möttes av Georg och undrade:

– Vad vill du min dotter? Ämnar du göra oss olyckliga, henne och mig? Tös, hur har du kunnat låta den främmande herren bära ämbaret upp för liden.

Till slut gav Kersti med sig, men ändå tvivlande och missnöjstänksam mot främlingen:

– Släpp honom in. I Guds namn må det ske. Är det Herrens vilja, båtär det till intet att jag, enfaldiga människa, ställer mig i vägen.

Sommaren 1836 gick Katrina och Georg till marknaden i Borås tillsammans. De började promenaden i soluppgången. Drygt fyra timmar tog det och lika lång tid hem med många vilopausar. Den vandringen var för Katrina en lustvandring och hon glömde den aldrig. På marknaden hade Georg köpt en evangeliebok och en psalmbok hos bokbindare Broman-der i Borås. Dessa gav han som begåvningsböcker till Katrina. De var vackert inbundna i bruna läderpärmar och med en gyllene lyra mitt på pärmerna. På äldre dagar höll hon gärna dem i sina händer.

Katrina och Georg gifte sig i oktober 1836. Året därpå föddes Lotta. Men inte långt efteråt blev den lilla stugan Örlid i Fänneslunda för trång för Georg. Han följde gesällblodets röst och drog iväg av oro och längtan.

Sedan levde Kersti, Katrina och Lotta ensamma i stugan på Örlid. De var fattiga, men det fanns ändå alltid bröd i huset. Det hette i grannskapet, att Kerstis och Katrinas brödspett aldrig var tomt, trots att de gav bort många brödstycken till sina fattiga och hungriga grannar. Soldat Ahl på Lyckefallet hade nog minst hundra gånger kommit och bett att få »låna» en brödkaka. Han lovade alltid att ge tillbaka, men än hade inte hänt att han hållit ord. Visst ville han göra rätt för sig och han menade det, men han mäktade aldrig med det. Han var en slarver, men en snäll sådan. Sällan hade han mat i huset, alltid var han halvsvulten, men gott humör och förnöjsamhet

Katrina (Alice Frick) och Kersti (Åse Eliason Bjurström) i skådespel på Örlid.

hörde till hans dygder och de är förträffliga följeslagare. Nu hade han gått runt i grannskapet hela vinterdagen utan att en enda brödbit fastnat på kroken. Det var brödnöd i varenda koja. Bröden var fulla med giftiga mjöldrygor och folket såg konstiga saker. Predikosjuka flickor varnade för att yttersta domen var nära!

Kersti och Katrina såg på varandra med det givmilda sinnelagets ögon. Sedan reste sig Kersti från stolen, tog en kaka från spettet och gav till den hungriga gästen, som tackade med en tårfuktig blick.

Ibland fick kvinnorna på Örlid hjälp av gesällerna på pappersbruket, som visserligen var stora spektakelmakare och fyllesvin, men på samma gång hjälpsamma och godgivna. Lilla Lotta brukade få slantar av dem, när de på väg till Tärby gästgivargård gick förbi Örlid på söndagseftermiddagarna.

En lördagsnatt hade några gesäller burit in allt höet i ladan åt Kersti och Katrina, medan fruntimren låg och sov. På morgonen hittade Kersti tre snarkande gesäller i det doftande höet. Det var tur att kofodret kom under tak på natten, för fram på dagen föll regn och sedan var hela höanden våt.

Kersti var i mitten av 1800-talet en av de sista i Fänneslunda som bar den gamla högtidsdräkten under gudstjänsterna. Lotta beskrev dräkten så här:

Först var det en bländvit kofta, »körkesärken« kallad. Utanpå detta plagg sattes ett illrött livstykke. Så var det ett halskläde, framtill hopfäst med ett spänne, i allmänhet av silver. Kjolen var randig – stora röda och gröna ränder.

På huvudet satt en framtill lätt kluven mössa med brokad och en silkesrosett baktill. Vita vantar, som räckte nästan till armbågarna, vita strumpor och svarta rosettskor fullbordade dräkten. I handen bar hon en »kåst körkeroser« – en kyrkvast med lavendel, salvia och åbrodd.

Det har funnits båda goda och onda herremän och godsfruar i Fänneslunda genom seklerna och Lotta berättade om flera av dem – den ondsinte skaparen av godset på 1680-talet, landshövdingen *Henrik von Vicken* och hans godhjärtade fru *Anna Posse*, herrarna *Sundler* då det rådde en god vilja på godset, särskilt under *Johan Sundlers* tid på 1810- och 1820-talen, den vildsinte och oberäknelige tysken, patron *Wilhelm Bartholdi*, den driftige och krävande tysken, patron *Peder Dyrssen* och det vänliga paret *Odqvist* på 1870- och 1880-talen.

Lotta såg Bartholdi i sin barndom och beskrev honom som en lång, ståtlig svartklädd karl, som oftast satt på hästryggen. Han sågs ofta på ridturer på sin vita eller svarta häst, alltid åtföljd av fem, sex svarta folkilskna hundar. Kommen från ett främmande land hade han med sig nya seder och bruk med ett tungomål som var svårt att tyda.

Bartholdi tvingade sitt folk att arbeta omänskligt hårt. Om de någon gång sviktade under sina lass, befallde han dem till gården. Där mottog han dem i ett stort rum och pryglade dem – både män och kvinnor – med en enkäpp. Det sades att den alltid var fläckad med blod och att skinnbitar var klubbade vid det fördömda verktyget.

Unga kvinnor fick bråttom att gömma sig, när de såg Bartholdi komma ridande, för mot dem var han svår. Han ofredade dem så fort han kom åt, om det så vore på själva kyrkvägen.

En sommardag, berättade Lotta, kom Bartholdi ridande med hundflocken efter sig längs vägen som ledde till kvinnorna på Örlid. Den här dagen var det den vackra Katrina som var den främsta anledningen till Bartholdis besök. Han stannade till vid den lilla stugan utan att stiga ned från hästryggen, sparkade på dörren med sin stövelklädda fot. Gamla Kersti öppnade dörren.

– Icke gjorde jag mig omak för att få se dig, gamla troll. Jag kom för den unga kvinnans skull, sade Bartholdi. Må hon stiga ut.

Först tänkte Kersti ljuga och säga att Katrina inte var hemma, men hon vågade inte fara med osanning, inte så mycket för att misshaga den stränge herren utan mer för att inte förtörna Gud.

– Min dotter, sade hon, är icke för patron.

Bartholdi ryckte på axlarna och sade kort och bestämt:

– Hon må komma ut. Genast. Jag vill tala med henne. Jag, er husbonde.

Kersti sade:

– Katrina är gammal nog att själv bestämma vad hon skall göra och inte göra. Vill hon icke komma ut är inget annat råd än låta henne stanna inne.

Wilhelm Bartholdi (Christer Grandin) i skådespel på Olofstorp.

Det var ett dristigt tal av en underlydande. Mannen på hästryggen slog ridspöet mot stövelskaftet så det small och befalldes Kersti att komma till herrgården nästa morgon för att pryglas. Kersti sade saktmodigt, att hon var redo att infinna sig på herrgården.

Inne i stugan hörde Katrina vad som stod på. Hon gick fram till dörren och sade, att det inte fick ske, att modern var för gammal och för redlig att bli piskad gul och blå. Katrina erbjöd sig istället att själv ta moderns straff, men Bartholdi log bistert och sade:

– Vackra Katrina, ditt skinn är för ungt och lent för att piskas, men det kanske finns ett annat sätt, varigenom du kan lösa den gamla häxan från hennes straff. Ett annat sätt!

– Aldrig! utropade Katrina och stirrade ryttaren i ögonen. Aldrig, så sant jag lever.

– Aldrig, eftersade Kersti som ett eko.

– Då blir det som jag sagt. Käringen skall piskas!

Bartholdi tittade hastigt på Katrina och red sedan bort från stugan ned för liden, gnolande på en visa på sitt hemlands språk.

Kersti infann sig på herrgården morgonen därpå. Godsets tjänstefolk, magra och trasiga män och kvinnor, som inte hunnit bli fullsövda under sommarnattens få vilotimmar, såg på henne med sorgsna, hjälplösa ögon. Några av de yngre männen knöt händerna i vanmäktig vrede. En mumlade lågt, så att endast närmaste man hörde det:

– Det blir väl en svart natt i höst. Då...

Kersti vinkade en hälsning med handen åt de fattiga människorna, steg lugnt upp för trappan och in genom dörren till det stora rummet där bestraffningarna brukade ske. Godsherrens husföreståndarinna tog emot henne men sade överraskande:

– Patron låter hälsa och säga, att du genast packar dig ut. Han har annat att göra idag än att prygla uppkäftiga käringar!

– Sade patron när jag skall komma igen?

– Han sade, att han helst önskar slippa se dig mer, Kersti, och det lär du väl inte sörja ihjäl dig för heller.

Kersti kunde gå hemåt i julimorgonens ljuvlighet. Hon var glad, tackade Gud i sitt hjärta och sjöng en psalm medan hon gick med en ljudlig röst, så det hördes vida. Och i stapeln ringde klockan till morgonbön. Kersti stannade upp och neg på samma gång och sjöng i kapp med klockklängen.

I backen upp mot Örlid mötte Katrina sin mor och frågade hur det hade gått.

– Gud har varit god mot mig ringa människa. Min rygg är lika hel, som den var, när jag gick hemifrån.

Då sade Katrina, rodnande och glad:

– Måne vi inte ha honom på bruket att tacka för detta. En Guds lycka att han kom i vår väg.

Katrina syftade på Georg Voigt, som hade lovat Katrina att han skulle förhindra Kerstis bestraffning och på något sätt tycktes han ha lyckats med det. »Vår husbonde är en ond karl«, hade han sagt. »Han gläder sig åt att se andra människors olycka, därför är han en ond man och från en ond man

kommer ont. Vi är födda i samma by och har följts åt sedan barndomen. Vår fruktan och vårt hat har gjort oss oskiljaktiga. Gärna skulle han vilja tysta min mun för alltid, om tillfälle gavs. Och jag önskar lika ivrigt hans ofärd, hans död. Den mannen vill oss ont, vi må därför vara vaksamma.»

Voigt hade börjat uppvakta Katrina. På hösten stod deras bröllop. De gifte sig i kyrkan och folk sade att det var ett vackert brudpar. Kyrkan var full av människor, folk från fyra socknar. Alla fick inte plats inne i kyrkan. Resten blev kvar på kyrkbacken. De började samtala. Aldrig förr hade en utländsk man gift in sig i socknen. Den kloka, mångkunniga, ärbara Katrina hade brutit mot den gamla sedvänjan »icke gå över ån efter vatten«. Nu hade hon sagt sitt ja framme vid altaret och nu var hon tyskens hustru. »Vi får se om ett år eller två«, sade man.

Brudföljet skred ut på kyrkbacken. Först gick spelmännen – en fiolspelarare och en klarinettblåsare. Sedan kom brudparet. Katrina var blek och allvarig, men hennes mörka ögon såg frimodigt, kanske även litet trotsigt, på den skådelystna skaran. Hon bar sitt med krona och krans smyckade huvud högt. Bakom brudparet gick Kersti och prästen. I följet var även Harald Backe och hans hustru, Kerstis syster Katarina.

Brudföljet skred fram mellan åkrarna. I brudens hem var bordet rätt med bröd, smör, ost och öl, ty det fanns litet av varje i Kerstis stuga. Kersti och Katrina hade varit flitiga och omtänksamma, därtill godgivna. Och Gud hade välsignat dessa deras dygder, så att kakorna på deras brödspett var mer mångfaldiga än kakorna i många bondgårdar. Pengar fanns även i huset – silver- och kopparmynt, rester av den

stora penninghög Harald Backe för många år sedan fått för sitt ryska guldmynt och vilken han skiftade så att han själv och Sven fått lika stora delar. Först hade dock Backe givit en slant, större eller mindre, till varje torpare på godset.

Alla i bröllopsföljet fröjdade sig åt det väntande kalasbordet. Musiken klang skönt och man skred fram under lustigt samtal. Då dök han upp – en svart ryttare på en svart häst med sex svarta hundar hack i häl! Den stränge godsherren Bartholdi sprängde fram i galopp rakt mot brudföljet. Sådan var han – fann nöje i att vålla folk obehag. Idag var han inte på söndagshumör.

Fiolen tystnade. Klarinetten tystnade. Några stannade och började fly. Då dundrade prästen:

– Spela, spelmän! Framåt, gott folk! Inte må många låta sig skrämmas av en, om han än vore själva, ja själve hin onde!

Bartholdi tycktes rida omkull både brudfolk, präst och allihop. Då trädde Harald Backe fram ur klungan, gråhårig, men modig och tilltagsen. Han var den ende nu levande i socknen som varit i krig. Som en sköld för prästen, brudparet och alla de andra, ropade han:

– Stopp! Stanna! För Guds skull!

Och så fick han ett fast grepp om betslet just i samma ögonblick ryttaren var på väg att spränga in i det lilla följet på vägen och lyckades på det viset förhindra den galne människoplågårens avsikt att rida omkull folket.

Bartholdi straffade Backe, men inte genom att prygla honom, utan genom att rida fram till bruden och inför Backe och alla de andras åsyn, piska henne rakt i ansiktet med ridspöet, så en blodröd strimma glödde över hennes kind.

Bartholdi gav upp ett hånskratt och red därifrån. Enligt uppgift tappade Harald Backe allt sitt mod och sin lust efter denna händelse och lät sitt torp Backesås förfalla.

Bröllopet mellan Katrina och Georg Voigt stod i Fänneslunda i oktober 1836 och Bartholdi kom inte till Fänneslunda förrän 1842, så historien kan inte stämma. Däremot skulle det kunna handla om den tyske ladufogden Christian Rodhes bröllop med Hanna i Fänneslunda i december 1842!

Den dåraktige Bartholdi uppträdde allt mer tyranniskt. Han förstod inte sitt folk och folket förstod inte honom. Det blev till slut han själv som genom sitt uppträdande förläste gårdssfolkets hat. De förtvivlade fänneslundaborna ingick en regelrätt sammansvärjning. Man beslöt sig för att försöka mörda sin husbonde!

Det gillrades dödsfällor på stigar där Bartholdi brukade rida, men han lyckades undkomma varje gång. Hur han räddades ur alla faror var hans egen hemlighet, men det troddes att själve Satan hjälpte honom. Man misstänkte att Bartholdi stod i förbund med djävulen.

Vid ett tillfälle placerades en lie mellan två träd, som stod på var sin sida om vägen, där den hatade gårdsherren väntades komma ridande sent en kväll, berusad efter en fest. Eggen var vänd åt det håll, varifrån Bartholdi skulle komma och fastsatt i jämnhöjd med ryttarens hals, men som vanligt undkom han oskadd. Det har sagts att han räddades genom att han var så berusad, att han låg med huvudet tryckt mot hästen.

En kväll låg några torpare gömda bakom en stängd grind, där Bartholdi skulle komma fram. Meningen var att de skulle överfalla honom, när han tvingades stanna för att öppna grinden, men han upptäckte faran i tid och vek tvärt åt sidan.

Det mest omtalade mordförsöket skedde en mörk höstnatt på gårdsplanen till säteriet. Någon avlossade ett gevärsskott mot Bartholdis sovrumsfönster, men han klarade sig, eftersom han hade sjunkit så djupt ned i sina sängkläder, att kulan inte nådde honom.

Andra dagen efter skottnatten kom länsman Ehrenqvist till Fänneslunda för att göra undersökning. Han drog upp ett par handbojor ur rockfickan och sade till Bartholdi:

– Jag hoppas bror kan säga mig vem som förtjänar bära de här fina armbanden.

– Tyvärr har uslingen inte behagat ge sig tillkänna och jag kan inte peka ut någon särskild. Jag har så många fiender. Men en god skytt var karlen, som höll i bössan.

– En god skytt, se där har vi kanske lösningen på gåtan. Finns det bland de underlydande en skicklig skytt?

– Vid pappersbruket är en mästerskytt. En tysk... Men jag menar icke därmed att han velat lönnmörda sin husbonde. Det finns inte en bland mina underlydande som inte i sitt hjärta önskar min ofärd. Inte lätt att vara husbonde för sådana människor.

Besöket slutade med att Ehrenqvist gav Bartholdi en utskällning för dennes sätt att sköta godset och tyckte att Bartholdi hade sig själv att skylla.

– I herrar Sundler tid rådde endräkt och god vilja på Fänneslunda herrgård, men du har tyngt dina underlydandes ok. Männen har du piskat, kvinnorna desslikes och dem har du också ofredat var helst du mött dem. Slikt är kanske brukligt i ditt hemland, men här föder det ovilja och hat, vilket du mer än en gång fått röna. Själv är du inte utan skuld till det som skedde nyss.

– Länsman Ehrenqvist, i detta hus är jag herre. Där är dörren. Gå!

Bartholdi körde ut länsmannen och sade att han själv skulle skipa rättvisa i denna sak. Han erbjöd femtio riksdaler till den som avslöjade skytten, men sammanhållningen bland ortsborna var stark och gärningsmannen förblev okänd. Efter dådet sov Bartholdi alltid i husets andra våning.

Wilhelm Bartholdi sålde Fänneslunda kort därpå. Dels vågade han kanske inte bo kvar på grund av mordförsöken, dels var han ruinerad. Han hade levt över sina tillgångar länge med hjälp av lånade pengar.

Det gick sedan rykten i Fänneslunda, att Bartholdi hade blivit utfattig och försörjde sig som hamnarbetare i Göteborg. Han skall ha gått i träskor och burit säckar i skeppstraporna.

Lättnaden var stor bland fänneslundaborna den dagen då deras plågoande Wilhelm Bartholdi begav sig från säteriet. En tid efter att hans flyttlass drog bort stod herrgården tom och öde. Vem som då ville kunde gå in och se hur skottet mot Bartholdi hade träffat tapeten strax ovanför sänggaveln.

I Karl Nilssons berättelser var det i samband med att Bartholdi lämnade Fänneslunda som hans ärkefiende från Tyskland, Georg Voigt, övergav familjen i Örlid och drog vidare i Bartholdis fotspår. Detta kan dock inte stämma. Voigt stack iväg omkring 1838–1840. Bartholdi sålde godset 1845.

Men berättelsen under äppelträdet fortsatte:

Det knackade på dörren en vinterkväll. Kersti öppnade dörren och där stod den fattige soldat Ahl från Lyckefallet. Hon visste att han var svulten, så hon tog en kaka från brödspettet i taket, bröt den mitt itu, gav honom den ena halvan jämte en mugg att skölja ned det torra brödet med. »Tack för gudslånet«, mumlade han. Sedan började han berätta sin nyhet. Husbonden skulle flytta:

– Nu får vi aldrig se folkplågarn på herrgården mer. Ajöss med honom. Nu slipper torparna smaka käppen och nu får fruntimren vara ifred. Jag såg själv flyttningen i kvällningen nyss. Tre par hästlass flyttsaker. I fjärde släden åkte frun hans. Adjö, sade hon, nu får ni snart en ny patron. Han själv red och ni må tro att han var svart i synen. Inte gav han mig så mycket som ett ögonkast. Efteråt smet jag in i huset och såg hur hagelsvärmen hade tagit. Tapeten ovanför sängen liknar ett såll. Tro mig, om inte det skottet avlossats, hade den fähunden icke varit på flyttväg i kväll.

Då reste Georg på sig från stolen med ett spänt, oroligt uttryck i ansiktet och och började gå omkring på golvet som en varg som fallit i varggropen. Kersti lade mer ved på brasan och sade åt Georg att sätta sig vid spisen, vilket han gjorde.

– Se på Katrina och din dotter, Georg, sade Kersti. Du tillhör dem, de dig. Och glöm de galna tankar som värker i ditt huvud.

Svärmodern hade läst hans innersta tankar och det hade säkert också Katrina, så det var lika bra att sjunga ut:

– Jag tänker ibland att vi skulle resa hem till mitt land, sade Georg och vände sig mot Katrina. Det är så länge sedan jag var där och jag längtar dit. Jag står inte ut här längre. När kan vi bryta upp, Katrina?

Katrina lade sin hand över makens för att lugna honom.

– Du reser dit, varest du hör hemma, men jag och dotter vår stannar här, ty här är vi födda och har våra rötter.

– Jag kommer tillbaka, försäkrade han utan övertygelse. Även om det dröjer ett år eller två.

– Det tror du nu, men du kommer aldrig tillbaka, när du en gång lämnat oss, sade Katrina utan förebråelse i tonfallet.

Katrina visste att folk skulle både ömka henne och skratta åt henne för att hon hade gift sig med en utlänning. Nu ville han bara bort till vägarna och städerna. Och det får han. Man skall inte stänga dörren för katt som tränger att komma ut, ty stängs han inne gör han bara ohägn.

– Jag kan inte binda honom, som man binder en ox vid en gärdsgård, sade Katrina. Han har sin fria vilja att göra som han vill.

– Trösta dig, Katrina, sade Kersti. Vi lär kunna leva honom utan. Bröd på spettet fanns det innan han kom i huset och bröd kommer det att finnas även sedan han gått – med Guds hjälp. Det räcker också till dotter din, om Herren välsignar

kakan, så som han gjort i flydda år. Jag säger bara: Skam över den som löper från sin hustru, även om han gör det i tankarna allenast. Han likar det inte hos oss. Jag visste det skulle gå på stoll, ty korpen har ofta suttit på taket sedan Georg kom.

Men som sagt – Georg Voigt lämnade Fänneslunda flera år innan Bartholdi kom dit, så Bartholdi kan inte ha varit anledningen till Georgs flykt.

Inte långt efter gårdsförsäljningen kom beskedet, att även den nye ägaren var tysk. Folket befarade det värsta och det första intrycket besannade farhågorna.

Den nye tysken hette Peder Dyrssen. Bland det första han gjorde denna vår, var att besöka varenda torp inne i skogarna, hur litet det än var. Den kortvuxne men kraftigt byggde patron Dyrssen synade stugväggarna och gick runt åkerlapparna. En och annan teg var osådd, beroende på att torpets innehavare saknade utsäde. Det hade använts till bröd och gröt under senvintern, då svälten var svår.

Herremannen blev vred över hur illa torpen var skötta och skällde ut de stackars fattiga människorna. Han lovade att det skulle bli en annan ordning på Fänneslunda gods i framtiden, men hur det skulle ske, kunde folket bara gissa sig till.

Dyrssen var en ordningsman ut i fingerspetsarna. Han tålde inte att hans fattiga torpare förbrukade all sin säd under vintern, så att de inte hade något att beså sina åkerlappar med om våren. Torparna befalldes en efter en till herrgården, precis som på Bartholdis tid. Men istället för prygel med käppen fick de överraskade torparna några skäppor utsäde var.

Den oväntade gåvan utdelades med villkoret, att torparna hädanefter varje höst skulle lämna en del av sin bärgade säd till herrgårdens magasin. Där skulle den ligga bakom lås och bom till nästa vår, då den skulle hämtas tillbaka av torparna och användas till utsäde.

Men om det var någon torpare som av nöden var tvungen att ta ut sin deponerade spannmål i förskott, skulle det visa sig att Dyrssen släppte till utsäde från sina egna välförsedda spannmålsbingar.

Så långt var allt väl, men godsets underhavande fick så småningom erfara, att Dyrssen var både mycket fordrande och sträng. Hans valspråk var »Vi följer solen«. De underlydande skulle arbeta så länge solen var uppe, vilket innebar 18 arbetstimmar per dygn om sommaren. Han krävde mycket av sitt folk och kunde brusa upp för småsaker. Besträffningar i form av örflar var vanliga och käppen kom till användning även under Dyrssens tid.

En gång tog sig några fänneslundatorpare en fem minuters paus under höbärgningen. De lade sig i höet och satte en av sina kamrater att hålla utkik efter sin stränge patron eller gårdsrättaren. Kamraten var en dålig vakthållare. Dyrssen tog de vilande torparna på bar gärning. Det blev prygel med käppen, men inte för dem som hade vilat sina trötta kroppar i höet några minuter, utan för den dålige vakthållaren!

»En slarver till torpare«, Lasse på Vilandsås, »hötte åt Dyrssen« vid ett tillfälle. Patron tog då med sig torparen in i förstugan och pryglade honom med käppen, som var blodig efteråt. Det hade till och med fastnat hår på den. »Då grät fru Dyrssen.«

Men Dyrssen var också en hjälpsam husbonde. Samme Lasse på Vilandsås fick vid ett annat tillfälle hämta en halvskäppa spannmål på herrgården, då han var i nöd.

Någon gång hände det att den stränge husbonden rönte mothugg. När han en gång slog hatten av sin landbo Carl Pettersson i Olofstorp, befallde den styvsinte bonden sin herre:

– Ta upp min hatt!

Och hatten fick ligga där han låg, tills Dyrssen tog upp den.

Såväl torparkvinnorna som Dyrssens egna barn agades med käppen, om de inte uppförde sig väl, men bestraffningarna var inte lika nyckfulla och omotiverade som Bartholdis vildsinta tortyr, varför han i motsats till Bartholdi lyckades hålla respekten uppe. Dessutom såg han ju till att ingen av godsets folk behövde svälta.

Peder Dyrssen gifte sig 1848. En söndag i maj det året hade ovanligt mycket folk samlats vid Fänneslunda kyrka. Det hade nämligen ryktats, att godsherrens nyblivna hustru idag för första gången skulle visa sig i kyrkan. På kyrkbacken talades det den dagen inte om annat än om den nya gårdsfrun.

Katrina och Lotta var där. På kyrkvallen träffade Katrina sin svåger, Mathias Voigt, som hade arbetat som gesäll på Strömshovs pappersbruk en tid. Han berättade att han skulle flytta.

– Käre svåger, sade Katrina, skall också du gå ifrån oss och aldrig mer komma tillbaka? Om så skulle vara, att du under dina vandringar möter Georg, må du hälsa honom från hans hustru och dotter och säga, att vi med Guds hjälp har det drägligt.

– Kan du då tänka på honom, som gjort dig så illa, utan bitterhet. Jag skulle inte kunna det, så min köttslige bror han är. Nej, jag skall visa honom åter till hustru och dotter om jag träffar honom.

– Jag är inte bittersint längre, men jag önskar ej att han kommer igen. Säg honom blott att allt gått oss tämligen väl i handom.

– Du är god, Katrina, det må jag säga honom.

Så kom herrskapet. Patron höll sin fru under armen. Människorna bugade och neg. Frun var ung och vacker och föreföll lycklig. Lotta i Örlid, då en liten mörkhårig och brunögd flicka i tolvårsåldern, sprang fram och gav den vackra frun en bukett blommor, som hon hade plockat i ängarna intill. Lottas tankar var hos alla blomster, som klädde marken vid hennes fötter. Hon undvek att trampa på en enda. Den lilla flickans blomsterkärlek varade sedan genom ett nittio år långt liv.

En dag kort efteråt hälsade fru Dyrssen på i den lilla stugan Örlid. Hon möttes av en frisk doft av björklöv och blommor, som Lotta hade smyckat den rena och nystädade stugan med. Den vänliga herrgårdsfrun imponerades av den lilla flickans företagsamhet och renligheten i torpet och lät Lotta bli barnpiga på herrgården.

En sommardag i början av 1900-talet anlände en herre och en dam till Fänneslunda i en gästgiverskjuts från Fristad. Mannen presenterade sig som landshövdingen i Värmlands län. Det var Gerhard Dyrssen, född 1854 på Fänneslunda säteri, som kom för att återse sin födelsegård.

Landshövding Dyrssen sade sig vilja träffa någon som mindes hans föräldrar. Man sände bud till gamla Lotta i Örlid, som kom så fort hon kunde. Hon mindes sannerligen patron Dyrssen, hon hade ju till och med varit barnflicka åt gossen Gerhard. Lotta hade följt Gerhards livsöden i tidningarna och visste mycket väl att han nu var landshövding.

Gerhard Dyrssen och Lotta gick arm i arm och gjorde en rundvandring på gården. Lotta berättade för landshövdingen om livet i Fänneslunda förr i tiden – om att landshövdingens fader hade varit sträng mot sina underlydande men rättvis och att hans moder hade varit så snäll och grann.

Man besökte ett numera nedrivet lusthus, som hade varit en kär tillflyktsort för familjen Dyrssen och deras vänner under somrarna. Innan landshövdingen for sin väg igen tryckte han en tiokronorssedel i den gamla gummans hand. De var sedan brevvänner i många år.

Ett par årtionden efter Dyrssen var Casper och Johanna Odqvist ägare av Fänneslunda. Det var ett välsignat husbondefolk. Både patron och hans hustru var mycket godgivna, men mest prisasdes Johannas givmildhet, som har beskrivits som makalös. Hennes anspråkslöshet och godhet levde länge i minnet bland de underhavande.

Johanna Odqvist klädde sig aldrig i hatt, vilket hennes stånd berättigade henne till, utan bar huvudduken med ära, så som allmogens kvinnor gjort sedan urminnes tid. Inte heller anlade hon frutiteln, utan lät kalla sig »kära mor«.

Till Fänneslunda egendom hörde förr ett stort antal torpställen. Fattigdomen var stor i många av dessa skogstorp. Hur

de kunde livnära sig på den karga, steniga jorden är svårt att förstå, men på Odqvists tid behövde inte godsets invånare lida nöd. Om det fattades kläder, mat eller pengar, så var det bara att gå fram till herrgården, så fick man hjälp.

Om torparmor, då hon sände sina barn till skolan, saknade mat att skicka med dem, kunde de små i förbifarten hälsa på i herrgårdens kök. Där fick de först äta sig mätta på stället och sedan en bit mat med sig till skolan. Vid juletid fick alla torparbarn hämta »julahög« på herrgården.

När barnen ibland i stora hopar flockades vid herrgårdens köksdörr, kom pigorna ut för att schasa bort dem. Detta föll inte »kära mor« i smaken. Hon läxade upp pigorna och menade att de borde begripa, att ungarna inte samlades utanför herrgårdsköket för nöjes skull utan för nöds skull.

– Ge barnen var sin smörgås istället för att banna dem, manade den varmhjärtade godsägarfrun.

Även de äldre lär ha fått många mål mat på Fänneslundas säteri på Odqvists tid. Om någon av godsets fattigare torpare blev sjuk och behövde mer stärkande mat än vad som kunde erbjudas i hemmet, kunde man gå till herrgården och hämta sådan. I regel besökte Casper Odqvist själv den sjuke för att se till till honom. Om det behövdes läkare eller medicin skaffade Odqvist båda delarna.

– Nå, hur har ni det med pengarna? kunde patron fråga.

Svaret blev oftast, att man inte hade några pengar och då avhjälppte patron den bristen med ett grepp i sin plånbok.

Det sades om Casper Odqvist att han var så rik, att han ägde flera tunnor guld. Men det gick utför med honom, lik-

som många andra gårdsägare i trakten, i samband med den stora sjösänkningen och kanalgrävningen i varnumstrakten på 1870- och 1880-talen. Åtgärden blev för kostsam och ruinerade många. Makarna Odqvist gjorde konkurs och tvingades lämna Fänneslunda säteri och senare bodde de i Fristad. Det hände ibland att de fick besök av en och annan av deras förra underhavande från Fänneslunda. Mest var det någon gammal torpargumma, som gått den nära ett par mil långa vägen för att få en pratstund med sin forna »kära mor«. Var det i bärtiden besöket gjordes, kunde man vara viss om att gumman bar en korg i ena handen och korgen innehöll hallon, blåbär eller lingon. Bären var givetvis avsedda som gåva till »kära mor«.

På kyrkogården framför Fänneslunda kyrkoruin finns ett ensamt stenkors, som det har berättats är ett fragment av ett magnifikt gravmonument efter den unga godsfrun Emelie Hallin, som dog i lungsot 1838, endast 20 år gammal. Hon hade varit gift med säteriets siste adlige ägare Martin Carl Kjerrulff von Wolffen.

Det sägs att godsherrens gränslösa sorg delades av alla som levde på säteriet. Begravningen skall ha varit mycket ståtlig. Under en hel veckas tid hade godsets underhavande och andra tillfälle att skåda liket. Den döda var iklädd sin bruddräkt och hon bar alla sina smycken. Hon begravdes med bruddräkten på och »allt sitt guld fick hon med sig i jorden«. Änkemannen von Wolffen bodde sedan kvar några år som hyresgäst på säteriet, innan han flyttade till Sotared 1843 med en ny fru.

De gamla torparna i Fänneslunda kunde också berätta för Karl Nilsson om föregångaren till Fänneslunda säteri. Den skulle ha legat uppe vid Strömshov eller Hov, sade man, och pekade ut några stora stenrösen (där man också hade påträffat en spjut- eller pilspets av järn) och en grund efter en större byggnad. Detta stämmer överens med annat källmaterial. Landshövdingen Henrik von Vicken byggde Fänneslunda säteri cirka 1682, men några år dessförinnan hade hans blivande fru Anna Posse bildat ett annat säteri i socknen med namnet Strömshov nära gården Hov genom sammanslagning av de två gårdarna Hov och Baglungen (Baggelunda), som hon hade fått i gåva 1675 av sin släkting Katarina Bielke på Sämsholm.

Strömshovs säteri finns beskrivet i Ås härads dombok 1680, då det intygades att Anna Posse nästan var klar med uppförandet av en manbyggnad, som var över 20 alnar lång (12 meter) och uppemot 12 alnar bred (7 meter) med sal och två framkammare, kök och farstu, med stomme av ek och syllar av grantimmer. Under huset var en tämligen stor källare grävd. Stall och andra byggnader som krävdes för att bevilja säterifrihet skulle uppföras, enligt protokollet.

Nära Hov, vid en åker som förr kallades Trädgårdsåker, finns idag en fyrkantig stenlämning med dessa ungefärliga mått. Platsen överensstämmer även med äldre kartor.

Von Vicken gifte sig med Anna Posse 1682 och bosatte sig i Fänneslunda, men uppenbarligen tyckte han att kyrkbyn nere vid sjön var ett lämpligare läge för ett herresäte. Han köpte hela byn (Storegården, Bregården och Stommen) av Katarina Bielke och sammanlade dem till Fänneslunda säteri.

Lotta berättade också om krigsåren i början av 1800-talet. Soldat Johan Lind och Harald Backe, liksom Sven Larsson, hade ju alla varit med i finska kriget 1808–1809, Lind som soldat på Lyckefallet i Fänneslunda, Backe som soldat för Finnekumla Backgården i Rångedala och Sven Larsson som vargeringskarl med namnet Stång, boendes i Hällstad. Både Lind och Backe var sedan med i det tyska fälttåget mot Napoleon 1813–1814, då som soldater på Lyckefallet. Sven Larsson stannade hemma och flyttade vid den tiden till Olofstorp.

När Lotta berättade var det Harald Backe och Sven Larsson Stång som bodde grannar på Lyckefallet och som stred tillsammans i finska kriget 1808–1809. En solig vårdag 1808 fick Backe och Stång beskedet av en korpral i Varum, att de skulle dra ut i krig i Finland mot ryssarna.

Ett par dagar senare, tidigt på morgonen, samlades Backe och Stång, deras kvinnor, systrarna Katarina och Kersti, samt ännu en soldat från Fänneslunda i Backes stuga. Innan soldaterna lämnade stugan för att marschera iväg läste Kersti *Fader Vår* och *Välsignelsen*. När de kom ut i solskenet och den friska luften, började Stång sjunga psalmen *Vår Gud är oss en väldig borg*. Snart stämde fler och fler grannar in i psalmen och till sist steg sången från hela grannelaget mot den höga vårrymden. En sjöng vackrare än de andra – det var häradshövdingen på herrgården Johan Sundler. När psalmen var slutsjungen kom Sundler fram ur snårskogen som hade dolt honom, tryckte soldaternas händer och lade en blank silverdaler i varje näve till reskassa.

Backe och Stång tågade iväg till Tärby gästgivargård och därifrån vidare och deltog sedan i striderna i Finland. Nä-

ta år, när kriget var slut och soldaterna kom hem, saknades Backe. Ingen kände till hans öde, inte ens hans sidokamrater. Alla trodde att Backe hade stupat i det främmande landet, men ingen hade sett honom bland de fallna.

Katarina skulle ha fått giftermålserbjudande av den nya soldaten på roten, men hon avböjde. Istället bosatte hon sig hos sin syster Kersti och hennes man Sven Stång.

En julafton tio år senare blev Katarina upphunnen av en främmande man under en promenad i Fänneslunda. Främmlingen var väderbiten och skäggig, men han vände bort ansiktet när han talade. Han undrade om han kunde få tak över huvudet över natten. Katarina svarade att hon själv bodde under andras tak, men att hennes syster Kersti nog inte skulle stänga sin dörr för en vandrande gesäll på självaste julafton.

Katarina märkte att mannen hade farit ganska illa. Han såg trött och eländig ut. Skorna var lappade och rocken var trasig. Väl framme vid torpet vände han sig för första gången mot kvinnan, så att hon kunde se ansiktet och ögonen. Främmlingen var Harald Backe, hennes man!

Med några få ord berättade Harald för sin hustru om sina öden under de år han hade varit borta. Han hade fallit i rysarnas händer och blivit förd långt in i deras stora land, så långt att man inte visste var han fanns den dag krigsfångarna sändes hem. Backe var glömd. Åren gick, men till slut vände han hemåt på egen risk, men med sin ryske husbondes vilja. Vid snösmältningen våren dessförinnan hade han börjat hundramilavandringen.

När Backe kom hem hade en annan soldat tagit hans plats, både i soldattorpet och i kyrkan. Det var julotta och Backe hade nu ingen sittplats i helgedomen, utan fick stå upp i gången bredvid knektstolen, men innan prästen hade gått till altaret erbjöd efterträdaren sin plats till Backe.

– Du satt här före mig, viskade han, därför må du sitta här idag också.

Harald avböjde och fortsatte att stå upp. Då reste alla soldater på sig och gick ut i gången. Där stod de alla så länge gudstjänsten varade. Ingen ville ha det förmånligare än den andre.

Berättelsen stämmer inte i detaljerna, men kornen av sanning kan anas. Varken Backe eller Sven Larsson Stång bodde på Lyckefallet 1808 (Backe bodde då i Rångedala och Sven i Hällstad), men vid krigsutbrottet våren 1813 var Backe och Lind soldater i Lyckefallet och Sven hade flyttat till Ålgårdskulle i Fänneslunda. Kanske var det då psalmen sjöngs? Och Backe satt inte tio år som krigsfånge i Ryssland, men väl två år i Norge 1808–1810!

Harald Backe fick avsked som soldat 1822 efter 30 års tjänstgöring. Det antecknades att han hade »tjänat med beröm och bevistat fem års fälttåg». Han lämnade då Lyckefallet och påbörjade ett uppodlingsarbete någon kilometer västerut. Det nya torpet döptes till Backesås.

Lotta kunde berätta hur det gick till när Backe byggde sin nya boplat. Den röda tråden i berättelsen är hjälpsamheten på de fattiga torpen, som låg överallt på backarna runt

omkring dalen med kyrkan och herrgården. När den ene torparen saknade bröd, gav den bättrade lottade grannen en kaka från sitt eget förråd, även om det inte var så stort. Man gav med öppen hand av det lilla som fanns. Utan denna hjälpsamhet, vars rot var urgammal, skulle många gått under i nödåren. Den var en av hörnstenarna för fattigfolkets möjlighet att vara till, skrev Karl Nilsson.

Stugan skulle ligga uppe på åsen. Där var ett stycke kalmark sedan man härom året hade fällt skog för kolbränning. I skogsmyllan hackade Backe upp nyjord där säden skulle växa. Åsens ena sida vette mot söder och där högg och brände han en rågsvedja. Nedanför slänten fanns kärrängar med starrgräs. En del av sankmarken skulle dikas för att ge plats för ett par havretegar. Inom räckhåll fanns också björk och asp till lövtäkt.

Runt om den steniga boplatsen var det illmark. Hit hade aldrig drottning Hackas rike sträckt sig. Annars var det tal, att på drottning Hackas tid var hela jorden odlad och bar säd. På den tiden rådde inte brödbrist, som nu ofta hände.

Det hände ganska ofta att folk, som gick med bössa i skogen för att skjuta fågel och annat vilt, mitt i illmarken träffade på små stenrösen, sjunkna i jorden, gömda under en tjock fäll av grå mossor. Då hette det att rösena härrörde från drottning Hackas tid, att hennes rike sträckt sig dit. Och alla nämnde med vördnad drottning Hacka, ty i hennes tid bröts nya tegar med all flit. Äringen var god och välstånd rådde i hemmen. Men här uppe på åsen hade aldrig den goda drottningen satt sina fötter. Här var marken orörd sedan heden tid.

På våren stod stugan färdig. Backe hade själv fällt de gamla furorna som blev byggnadsvirke och passat stock intill stock. Och själv hade han murat valvspiseln och täckt stugan med björknäver och torvor.

När Backe gick ned till herrgården för att göra dagsverke för det nya torpet, såsom var överenskommet, gick den godhjärtade gårdsägaren Johan Sundler mot honom, sägandes att han på fläcken skulle packa sig upp till nyodlingen i skogen, ty där behövdes hans arbete bättre än på herrgården.

– När du sett första kakan av din egen skörd, må du komma igen, sade han.

Då åkrarna runt Backesås för första gången stod beredda att ta emot de första utsädeskornen, kom fattiga torpare och soldater upp till Backe. Alla hade med sig litet säd på botten i en trätina och trots att många inte själva hade tillräckligt med säd till sina åkrar, lämnade de över gåvan och sade:

– Bara en näve säd att slänga i dina tegar. Give Gud god äring!

Backe funderade på hur han skulle kunna gottgöra de fattiga människorna. Så tog han fram en guldpenning, som han hade fått i gåva av sin välvillige ryske husbonde under fångenskapen. Han gick till Johan Sundler på herrgården och fick hjälp av denne att växla guldmyntet.

Sedan gick Backe sin stuggång. Han besökte alla som hade varit godgivna mot honom och hans hustru och det hade varenda en i grannelaget. I varje stuga lade han ett par kopparslantar eller ett silvermynt på bordet, innan han fortsatte sin vandring.

När Backe hade lämnat den sista stugan fanns ännu en del pengar kvar i börsen. Han delade pengarna i två parter. Den ena behöll han själv. Den andra gav han till sina släktingar i Örlid – Kersti och Katrina.

På själva midsommarafton kunde familjen Backe flytta in i stugan. Kvällen och natten dessförinnan hade de burit sitt torftiga husgeråd upp för den nytrampade stigen. Sist hade Backe lett Rölla, kon som fått sin första kalv när han var i krig. Katarina följde efter med fåren. Senare under sommaren hade grannarnas gåvor grott och vuxit upp. Rågen stod mustig på svedjelandet. Havren sken av välmåga på tegarna och sänkorna hade famnen full av gräs.

Harald Backe och Katarina bodde sedan i Backesås i många år. Harald avled den 15 mars 1852. Katarina dog fyra månader senare.

I slutet av 1850-talet flyttade Anders Andersson och hans hustru Kajsa Danielsdotter till Backesås från Boarp i Varnum. Anders avled 1871. Den utfattiga änkan Kajsa dog den 24 april året därpå av ålderdomssvaghet.

Kajsa hade en mycket berömd bror, nämligen bonderiksdagsmannen Anders Danielsson, sjuhäradsbygdens kanske störste folkledare och politiske visionär genom alla tider.

Bouppteckningen efter Kajsa Danielsdotter visar hennes fattigdom. Allt hon ägde var två kjortlar, en kofta, fem lintyg, ett par strumpor, ett par skor, tre snippekläden (trekantiga halskläden), ett par glasögon och två böcker, sammanlagt värt 14 riksdaler.

Backesås finns fortfarande kvar som sommarstuga.

Bartholdi – den onde godsherren

Wilhelm Bartholdi köpte Fänneslunda säteri med Strömshovs bruk och underlydande gårdar och torp 1842 för 30 000 riksdaler banko av Carl Larsson, som hade varit ägare i fem år. Bartholdi var född 29 september 1809 i Greifswald i Pommern. Hans föräldrar hette Sven Reinhold Bartholdi (född 1776 i Stralsund, död 1856, begravnen i Greifswald) och Carolina Rodhe. Fadern var kapten vid Hennes Majestäts Drottningens Lif Regemente. Själv var han före detta officer i preussisk tjänst.

Bartholdi kom förmodligen till Sverige omkring 1838–1839. En »W. Bartholdi« reste flera gånger fram och tillbaka mellan Ystad och Greifswald åren 1839–1842 med ångfartygen Motala, Svenska Lejonet och Fredrik Wilhelm, enligt gamla tidningsnotiser. År 1840 bodde han på herrgården Hjuleberg i Abilds socknen i Halland, sannolikt som hyresgäst hos löjtnanten Ludvig Lilliehöök. Bartholdi hade fått svenskt medborgarskap 1840 enligt en kunglig resolution den 13 april det året samt konverterat till luthersk lära.

Enligt Abilds kyrkobok så flyttade Bartholdi från Hjuleberg till Årstads socken 1841, men han har inte återfunnits i kyrkoböckerna där. Däremot står han skriven på Böckergården i närliggande Vessige 1842, då han flyttade därifrån till Fänneslunda. I köpekontraktet om Fänneslunda säteri, som undertecknades på Fänneslunda den 7 februari 1842, står det att Bartholdi var från Fjällalunda i Årstads socken i Halland, så kanske var det där han bodde, innan han kom till Fänneslunda, men det är osäkert. Bartholdi tycks inte ha varit det minsta noga med att kontakta prästerskapet i samband med sina flyttningar, så kyrkoböckerna är ofta ofullständiga när det gäller hans boendeuppgifter. Även Fjällalunda ägdes av Ludvig Lilliehöök.

Själva köpebrevet om Fänneslunda utfärdades den 21 september 1842 och sannolikt var det vid den tiden han kom till Fänneslunda. Han skulle bli en sorgligt ryktbar godsherre, dels för att han inte kunde sköta godset, men framför allt för att han uppträdde synnerligen tyranniskt mot sina underlydande. Han tvingade dem att arbeta omänskligt hårt och han var mycket svår mot godsets unga kvinnor. Om folket inte följde hans vilja eller någon gång sviktade under sina lass, befallde han dem till herrgården. Där mottog han dem i ett stort rum och pryglade dem, både män och kvinnor, med en grov käpp.

Bland Bartholdis kuvade underlydande fanns den lilla familjen i Örlid (Kersti, Katrina och Lotta) och Harald Backe i Backesås. Där fanns också den gamle fattige, före detta soldaten, Anders Sjöberg i Nollhagen, pappersmakargesällen Lindholm och hans hustru Ulla i Johannesfred, bönderna Johannes Danielsson och Sven Svensson i Olofstorp, den numera utfattige förre soldaten Johan Lind och hans hustru Annika i Långholmen, torparen Lorens Andersson i Kärret och många fler.

Även ladufogden på Fänneslunda gård, *Christian Philip Rodhe*, tillhörde Bartholdis underlydande. Han hade kommit som vagnmakare till Sverige från Tyskland med ångfartyget Motala från Greifswald till Ystad den 29 maj 1840 och bosatt sig på Hjuleberg, där ju också Bartholdi bodde vid den tiden. Liksom Bartholdi flyttade Rodhe enligt kyrkoboken till Årstads socken 1841 och sedan med Bartholdi från Böckergården till Fänneslunda säteri 1842. De följdes således åt och hade kanske en gemensam historia – Christian Rodhe var född den 17 mars 1808, liksom Bartholdi i Pommern, och han hade samma efternamn som Bartholdis mor Carolina Rodhe. Kan Bartholdi och hans ladufogde Rodhe ha varit släkt och i så fall kanske kusiner?

Även Rodhes trolovade, ostmejerskan Hanna Henriksdotter (född i Skåne 1810), flyttade till Fänneslunda 1842. Hon hade kommit till Hjuleberg i Halland från Skåne 1839 och där träffat Rodhe. Enligt kyrkoboken flyttade hon från Hjuleberg till Fänneslunda i oktober 1842. Rodhe och Hanna gifte sig sedan på Fänneslunda den 18 december 1842.

Rodhe tycks ha degraderats under Bartholdis tid. När han flyttade till Fänneslunda 1842 står han som ladufogde, men snart kallas han enbart tjänstedräng och efter en tid benämns han och Hanna med en liten son som »inhyses statfolk« på Fänneslunda, vilket antyder att de kanske bodde på något annat ställe då. Från och med 1845 bodde de i Brestorp Lillegården i Fänneslunda, där Rodhe dog i lungsot 1864.

Den 11 juni 1843 besökte Wilhelm Bartholdi sockenstämman i Fänneslunda kyrka. Det diskuterades hur fattigvården skulle organiseras. Sedan gammalt försörjdes socknens fattiga av hela socknen gemensamt. Nu erbjöd sig Bartholdi att ensam försörja alla fattiga på hans gods, utan att socknens övriga hemmansägare behövde bidra med något. I gengäld ville han bli befriad från att ge understöd till fattiga utanför hans ägoområde.

Sockenmännen godkände förslaget, något som de skulle komma att ångra. Vid sockenstämman ett år senare klagade de till prästen över att Bartholdi hade utkört flera av sina underhavande från godsets torp, varigenom en mängd människor hade blivit husvilla. Sockenmännen var nu rädda för att de skulle bli tvungna att ta hand om de hemlösa torparna.

Bartholdi plan var tydligen helt enkelt att se till att han inte hade några fattiga på sitt gods genom att vräka dem ut ur sina stugor. Därmed behövde han inte alls delta i fattigvården.

Bartholdis oförmåga att sköta det stora godset började visa sig redan under hans första år på säteriet. Den 31 oktober 1843 lät han värdera sina egendomar för att kunna låna pengar av allmänna brandförsäkringsverket.

Uppenbarligen levde Bartholdi över sina tillgångar. Han umgicks med traktens riksmansfamiljer, bland andra militärerna Kjerrulff von Wolffen i Sotared, Svedenborg i Sjögården och Williamsson i Skabo. Även officersfamiljer i Borås synes ha tillhört hans bekantskapskrets. Det berättas att han red de två milen till Borås fram och tillbaka varje dag för att äta middag.

En av Bartholdis vänner i Borås var den kände och skandalomsusade skalden och löjtnanten Gustaf Lorenz »Beppo« Sommelius, som även tidvis gästade Bartholdi på Fänneslunda vid den tiden. Sommelius har beskrivits som Bartholdis jämlike, »vild och obändig, illa omtyckt för sitt översitteri, sin häftighet och våldsamhet, sina sadistiska tendenser och sin oberäknelighet. Beppo stod ofta i skarp opposition mot allt och alla och led av ständiga ekonomiska bekymmer.« Efter att 1846 ha skrivit en skandaldikt, *Silhouetter, klippta i papp, samlade af doktor Dulcamara*, där han porträtterade Borås mest betydande invånare, måste han lämna staden. Ett par år senare begärde han avsked från det militära, anmälde sig som frivillig på dansk sida i det Schleswig-Holsteinska kriget, där han stupade den 5 juni 1848.

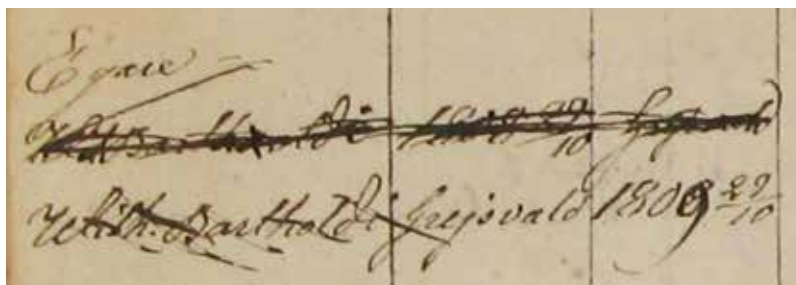
Wilhelm Bartholdi gifte sig 16 januari 1845 med mamsellen Adelaide (*Adèle*) Elisabet Palmcrantz, född 1820. Hon hade sedan ett år tillbaka bott hos sin morbror, kapten Svedenborg på Sjögården i Grovare och var i rakt nedstigande led släkt med den världsberömde religionsstiftaren och naturvetenskapsmannen Emanuel Svedenborg.

VIGDE: Brukspatronen W. Bartholdi och Fröken Adèle Palmerantz, på Säteriet Fänneslunda i Vestergötland, den 16 d:s.

En tidningsnotis om bröllopet den 16 januari 1845.

Kort efter bröllopet flyttade Bartholdi med sin fru från Fänneslunda. Den 29 januari sålde han all sin löseegendom till Kjerulff von Wolffen i Sotared. Bland inventarierna kan nämnas 7 par oxar, 25 kor, 14 tjurar och ungnöt, 50 får, 6 hästar, mängder av möbler, bland annat 8 soffor, 48 stolar och 15 bord. Vidare var det till exempel guld och silver, glas och porslin, sängkläder och linne, böcker, redskap och husgeråd. Köpesumman uppgick till 9 080 riksdaler.

Den 16 juni 1845 undertecknades köpeavhandlingen om Fänneslunda. Bartholdi sålde hela godset till en ny tysk, Peder Dyrsen, för 30 000 riksdaler banko.

The image shows a handwritten document with two lines of text. The first line is 'W. Bartholdi 1845-29-10' and the second line is 'W. Bartholdi 1849-29-10'. Both lines are crossed out with a large, dark 'X'.

Ingenstans i Fänneslundas kyrkoböcker noterades flytten från Fänneslunda, förutom det att prästen med grova penndrag två gånger strök över hans namn i husförhörlängden.

Nästa livstecken i kyrkoböckerna är i födelse- och dopboken för Ulricehamn. Bartholdis första barn föddes i staden, sonen Adolph Wilhelm *Reinhold* den 13 december 1845. Paret angavs som boende som hyresgäst i hus nummer 18 i staden, men återfinns inte i husförhörlängden.

År 1846 flyttade Bartholdi med fru och son till Karstorps säteri i Korsberga socken i Vartofta härad mellan Hjo och Skövde. Där föddes tre söner – Pehr August Hjalmar 1846, Axel Rudolph 1848 och *Edvard (Eduard)* Louis 23 februari 1849.

År 1850 flyttade familjen som arrendatorer till godset Malmvik på Lovön nära Drottningholms slott. Där föddes sonen Carl *Gustaf* Fredrik den 4 juli 1850.

Sedan skulle det inte dröja länge innan familjen splittrades. Det tycks ha varit året därpå som Bartholdi flyttade till Stockholm, men precis som tidigare är kyrkoböckerna ofullständiga när det gäller hans skattskrivningar. I husförhörlängden antecknades att Bartholdi flyttade till Stockholm 1851 men att hans fru och de fem pojkar flyttade till hennes mor Christina Lovisa (*Louise*) Palmcrantz (född Svedenborg 1800) i Skövde året därpå. Adèle och barnen återfinns sedan i Skövdes kyrkoböcker, först i tomt nummer 17 från och med 1852 med anteckningen »mannen Wilhelm Bartholdi vistas i Stockholm«.

År 1852 gjorde Bartholdi konkurs. Enligt en tidningsnotis sammanträdde hans borgenärer på Källaren Tyska Lejonet i Stockholm den 15 juli det året. Kanske räddades hans ekonomi tillfälligt från oväntat håll några år senare – år 1855 ankom ett brev från Tyskland till *Borås Tidnings* redaktion. I brevet stod, att en tysk man hade avlidit i Amerika och efterlämnat en högst betydande förmögenhet. Den avlidne var sonen till en viss Ma-

ria Katarina Bartholdi, som hade bott i trakten kring Hamburg. Brevet berättade vidare, att man hade gjort resultatlösa efterforskningar om familjen Bartholdi i kyrkoböcker för att få reda på vem som skulle få ärva den avlidne tysken.

Borås Tidning gjorde med anledning av detta en efterlysning. Man skrev: »Då en tysk, herr Bartholdi, flera år bott på den nära Borås belägna egendomen Fänneslunda, men för länge sedan avflyttat – vi vet ej vart – och han måhända tillhör den eftersökta släkten, torde någon av hans bekanta, som äger kännedom om hans vistelseort, meddela honom underrättelse om det här omtalade arvet.«

Tidningen *Westgöthakorrespondenten* tog upp tråden: »Enligt *Borås Tidning* skulle ett stort arv från Amerika tillfallit herr Bartholdi, som förr ägt Fänneslunda vid Borås. Upplysningsvis vill vi nämna att Bartholdi, som en längre tid ägde en egendom vid Hjo, slutligen flyttade till Uppland och lär där vara död. Då emellertid herr Bartholdi var gift med en fröken Palmcrantz, som för närvarande bor i Skövde torde det av vederbörande vara skäl att närmare efterforska uppgifterna om arvet, att detsamma må komma Bartholdis arvingar till godo.«

Hjo Tidning skrev därpå, att man »av tillförlitlig person hört uppges att samme man verkligen befinner sig i livet och för närvarande vistas i Småland«. Och denna uppgift har visat sig stämma! Bartholdi återfinns nämligen i husförhörslängden 1852–1861 för Nävelsjö socken väster om Vetlanda på gården Runneryd, dock utan uppgifter om inflyttningsår. Han benämndes nu civilingenjör med anteckningen: »Utan attest, sägs vara gift men icke bott hos sin hustru på flere år, år 59 vet man icke om hans vistelse.«

Detta stämmer också bra med tidningsnotiser 1856–1858, som handlar om en civilingenjör W. Bartholdi, som då gjorde fältarbeten med anledning av kommande järnvägsbygge genom Småland.

Eksjö tidning skrev i september 1856, att ingenjör Bartholdi nyligen hade genomfört undersökningar med gynnsamma resultat i trakterna omkring Eksjö angående möjligheten att leda den stora östra stambanan från Aneby genom Kronobergs län över Eksjö och Växjö till rikets sjöförsvär i Karlskrona. För detta arbete hade han fått ett arvode på 600 riksdaler banko.

Påföljande år fortsatte Bartholdi sitt fältarbete söderut genom Kronobergs län ned till Almundsryds socken nära gränsen mot Blekinge. Nu var tanken att leda banan ner till Skåne i riktning mot sjön Åsnen vid Tingsryd för att förena den med södra stambanan söder om Finjasjön vid Hässleholm. *Nya Wexjöbladet* skrev den 3 juli 1857 att Bartholdi då hade fått sammanlagt 1223 riksdaler 40 skilling banko för sitt hittills utförda arbete i länet.

I *Kristianstadsbladet* 8 september 1858 får vi veta att Bartholdi hade fortsatt undersökningen 7 1/3 mil från Finjasjön i söder till småländska gränsen i riktning norrut mot sjön Åsnen och för det fått hundra riksdaler per mil – 733 riksdaler 33 skilling banko. Apotekaren Gauffin hade bidragit med 300 riksdaler och kallade i en annan tidningsartikel Bartholdi för löjtnant, vilket visar att han även uppfattades som en officer.

Wilhelm Bartholdi var således en pionjär inom svensk järnvägshistoria, som brukar sägas börja 1856, då de tre första sträckorna invigdes, först den mellan Örebro och Nora, sedan södra stambanan mellan Malmö och Lund samt västra stambanan mellan Göteborg och Jonsered.

Bartoldi försvinner sedan ur Nävelsjös kyrkoböcker men är tillbaka i Christina församling i Jönköpings stad, dit han skulle ha flyttat 1861 från Lannaskede i Vetlanda, där han dock inte återfinns. Han lämnade Jönköping redan nästa år utan uppgift vart han tog vägen. Som vanligt är det svårt att spåra honom i kyrkoböckerna!

År 1860 fick Bartholdi tillstånd av Kungl. Maj:t att arbeta som lantmäteri-auskultant, alltså medhjälpare till lantmätare, trots att han inte hade avlagt någon examen.

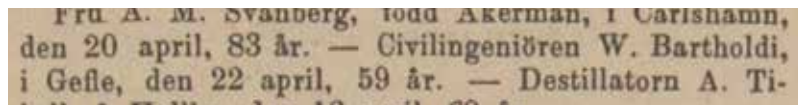
I september 1864 engagerades Bartholdi av lantmätaren Fredrik Albert Forssell i Hedemora, vilket slutade med tvister och rättegångar. Forssell anklagade Bartholdi för kontraktsbrott och för att han inte ville lämna tillbaka en konceptkarta över Nås skifteslag, medan Bartholdi krävde Forssell på obetald lön.

Bartholdi utgav en skrift med titeln *Upplysningar i tvisten emellan undertecknad och Commissions-Landtmätaren F.A. Forssell*. Skriften innehöll 26 sidor och trycktes i Hedemora 1865. I denna får vi reda på detaljer om Bartholdis liv i Dalarna från hösten 1864 till sommaren 1865, bland annat att han hade blivit helt utblottad och tvingad att på självaste julafton 1864 flytta från sitt värdfolk i Hedemora, eftersom han bara hade 25 öre i kassan och inte hade kunnat betala hyran. Om han hade fått arvet från Amerika, så var tydligen pengarna i varje fall slut vid den här tiden!

Genom källarmästare Möllers godhet fick han samma julafton mat och husrum på kredit och senare samma dag for han till brukspatron Arvedsson i Thurbo, av vilken han fick låna 30–40 riksdaler. Med hjälp av dessa pengar kunde Bartholdi skaffa sig nytt värdfolk, nämligen skräddare Ljunggren i Hedemora, där han bodde ända till påsktiden 1865.

År 1866 arbetade Bartholdi hos lantmätare Gross i Gävleborgs län, men Gross hade dålig ekonomi och rymde till Amerika några år senare.

Bartholdi dog i Gävle den 22 april 1869 i lunginflammation. I dödboken kallas han »civilingenjör från Hedemora«. En notis från Gävle i *Hudiksvallsposten* 9 januari 1869 rör kanske »vår« Bartholdi: »En fabrik för tillverkning av brevkuverter är anlagd härstädes av ingenjör Bartholdi och utmärker sig fabrikatet för billighet och godhet.«

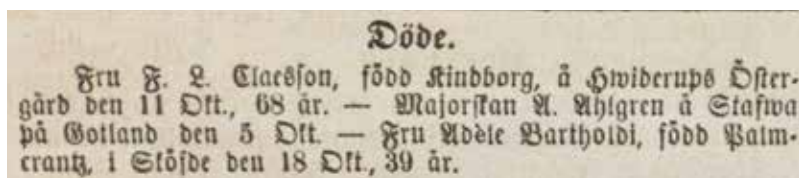
Notis om Wilhelm Bartholdis bortgång. *Upsalaposten* 27 april 1869.

Ännu i slutet av 1900-talet kunde äldre fänneslundabor förmedla muntlig tradition om bondeplågaren Bartholdi på Fänneslunda säteri. År 1985 berättade den då 85-årige Johan Pettersson på Strömshov, att Bartholdi hade varit mycket grym mot sina torpare och sitt tjänstefolk. Det hände att torparna som lön för ett helt dagsverke bara fick en kaka blandbröd, hälften havre och hälften råg. En gång försökte en okänd man skjuta honom genom sovrumsfönstret när han låg och sov i sängen, men skottet gick någon decimeter över hans huvud, visste Johan.

Adèle och de fem pojkarna hade flyttat till Skövde 1852. Hon bodde sedan kvar i staden som hyresgäst på olika platser. Sonen Pehr August Hjalmar dog 1856. Året därpå avled sonen Axel Rudolph på Ollestads säteri i Hov, där Adèle då vistades hos sin morbror, kapten Svedenborg (tidigare på Sjögården i Grovare).

Adèle Bartholdi själv dog den 18 oktober 1860 i Skövde, bara 40 år gammal. Enligt hennes bouppteckning (där hon kallades Elisabet) så hade hon en hel del tillgångar, närmare bestämt till en värde av 582 riksdaler efter att skulderna hade dragits av. Kanske hade hon fått en del pengar av det där mystiska arvet? Bland det som uppräknades fanns guldsmycken, böcker (en praktbibel, och Wallins och Rogbergs postillor) och en mängd linnesaker. En vävstol och spinnrock samt vävskedar och kardor antyder att hon arbetade med textilier.

De minderåriga sönerna *Reinhold*, *Eduard* och *Gustaf* togs då om hand av deras mormor Louise till dennas död i Skövde 1862.

Notis om Adèle Bartholdis bortgång. Jönköpings Tidning 24 oktober 1860.

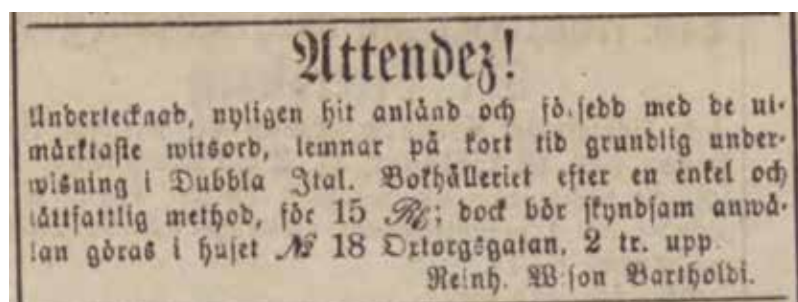
Författaren är släkt med Bartholdi!

Författaren till denna skrift är släkt med Bartholdi! Min mormors farfars farfar Carl Hellbergs hustrus systerson Carl Petter Stenvalls hustrus morbror Carl Lilliestielkes hustrus moster Christina Silfversvärds sonson Jesper Svedenborgs dotterdotter Adelaide Elisabeth Palmcrantz var gift med Wilhelm Bartholdi!

Wilhelm Bartholdis tre söner

De tre sönerna lämnade Skövde i samband med mormoderns död 1862. *Reinhold* hade flyttat till Dalarna 1861, *Eduard* flyttade till Avesta 1863 och *Gustaf* till Lund 1865. Det har sagts att »fadern var en vild natur och lämnade familjen i fattigdom«.

Äldste sonen *Reinhold Bartholdi* (född 1845 i Ulricehamn strax efter att föräldrarna Wilhelm och Adèle Bartholdi hade lämnat Fänneslunda) flyttade som sagt till Dalarna 1861. Han nämns sedan i Stockholm 1867, då han nyligen kommen till staden införde en annons i *Stockholms Dagblad* den 15 oktober om att han erbjöd »grundlig undervisning i dubbla italienska bokhålleriet«.

Stockholms Dagblad 15 oktober 1867. Den 22-årige Reinhold Bartholdi hade »de utmärktaste vitsord« i sin undervisningskonst!

Från och med 1872 nämns Reinhold också i Stockholms kyrkoböcker i olika församlingar. Från 1873 var han arkivarie vid försäkringsbolaget Skandia. Den 1 maj samma år gifte han sig med *Amanda Torkelina Lagerström*, dotter till en fabriksarbetare och född 31 mars 1857, således endast 16 år vid vigseln och tolv år yngre än Reinhold.

Aftonbladet 6 maj 1873. Reinhold Bartholdi och Amanda Lagerström gifte sig i Stockholm den 1 maj 1873.

Reinhold och Amanda fick tre barn som uppnådde vuxen ålder (ett par döttrar dog tidigt):

Adelaide (*Adèle*) Anna Elisabet, född 1874.

Reinhold *Gustaf* Wilhelm (Guillaume), född 1876.

Reinhold *Arvid*, född 1883.

Reinhold fortsatte sin undervisning i Stockholm i ämnen som rörde handelsvetenskap. Vid några tillfällen hade han kortare kurser i Karlskrona (1876), Gamleby utanför Västervik (1881) och Ronneby (1876 och 1881). I Ronneby bodde då Amandas mor och syster.

Karlskrona Weckoblad skrev den 28 mars 1876: »Av annons å annat ställe i bladet underrättas allmänheten, att herr Reinhold Bartholdi från Stockholm lär öppnat institut för skönskrivning och bokföring. Av de prov på såväl det ena som det andra till facket hörande, som vi haft tillfälle att se, får vi meddela att herr Bartholdi synes vara en särdeles framstående skönskrivare och en erfaren bokförare.«

Undertecknad
meddelar undervisning i
**Enkel & Dubbel Italiensk Bok-
föring**
efter en för alla yrken och näringar lämplig
metod, grundad på 15-årig praktisk erfaren-
het vid 2mo af Sveriges största enskilda verk;
i **Skönskrifning**
efter metod lämplig för alla åldrar, och vi-
sas de vackraste stilprof; samt
i **Lefvande moderna språk**,
och kan, efter den metod jag här under-
visar, äfven i Svenskt grammatik icke kunnig
person, med flit och vilja, lära sig på 5 å 6
veckor såväl hjälpligt skriva som tala det
främmande språket.
Som min vistelse här blifver endast om-
kring 6 veckor behagade de som vilja be-
gagna sig af min undervisning anmäla sig
ju förr desto heldre. Adress: Drottningga-
tan, Skräddaremästare Sandbergs gård vid
Skeppbron.
R. W. BARTHOLDY.

Karlskrona Weckoblad 21 mars 1876.

Handelsskola.
Undertecknad, som i nära 15 år i Stockholm
meddelat privat undervisning och lyckats tillvinna
sig allmunt erkännande för skicklighet och omsorg
om sina elever framsteg, har i Gamleby öpnat en
kurs för undervisning i sådana, hufvudsakligen till
handelsvetenskap hörande ämnen på Svenska, Tyska
och Engelska språken, dubbelt och enkelt Bokhålleri,
Skönskrifning m. m. och då vistelsen här blir kort,
har jag för att skyndsamt vinna ett större antal e-
lever bestämt afgiften för de olika ämnena ytterst
billigt. Referenser och öfrige önskade upplysningar
meddelas efter brevväxling med undertecknad.
R. W. Bartholdi,
f. d. Arkivarie hos Försäkringsbolaget Skandia.

Westerviksposten 19 februari 1881.

På begäran, och om ett tillräckligt
antal elever skyndsamt anmäla sig, öns-
kar undertecknad meddela undervisning i
Dubbel & Enkel s. k. Italiensk Bokföring,
Skönskrifning
samt
Tyska och Engelska språken.
Ronneby den 28 Augusti 1876.
R. v. Bartholdi.

Ronneby Tidning 30 augusti 1876.

Söndags- och aftonlektioner gifvas.
Handelsskola.
I undertecknads handelskola meddelas
undervisning i sådana till handelsvetenskap hör-
ande ämnen såsom Engelska, Tyska och Fran-
ska språken, efter beredade enkel och lättfattlig
metod och på mycket kort tid, Dubbel och Enkel
s. k. Italienska Bokhålleri, efter metod lämplig
för alla yrken och näringar samt på en tid
af endast 5 å 6 veckor, Vårskrifning m. m.; och
har jag nedsatt afgifterna ytterst lågt.
Under femton års praktik som privatlärare
i Stockholm har jag där lyckats vinna er-
kännande för skicklighet och omsorg om mina
elevers snabba framsteg. Referenser och vi-
dare upplysningar meddelas gärna under
adress Ternströms gård, Storgatan härnäst.
Ronneby i juni 1881.
R. W. Bartholdi,
f. d. Arkivarie hos Försäkringsbolaget Skandia
i Stockholm (404)

Ronneby Tidning 8 juni 1881.

Men äktenskapet var olyckligt och 1885 tog Amanda med sig de tre barnen Adèle, Gustaf och Arvid och flyttade från Stockholm utan Reinhold till Malmö, dit även Amandas mor och syster hade flyttat från Ronneby. I kyrkoboken antecknades att Amanda »är i äktenskap med civilingenjören Adolf Wilhelm Reinhold Bartholdi«.

Enligt kyrkoböckerna kom Amanda och barnen sedan tillbaka till Stockholm 1889. Vid den tiden startade en skilsmässoprocess mellan Reinhold och Amanda. Enligt nya regler 1860 kunde domstolen döma tvistande makar till »skillnad till säng och säte» på ett år, en slags provotid, varefter man kunde söka dispens för skilsmässa hos Kungl. Maj:t.

Genom ett par artiklar i tidningen *Fäderneslandet* får vi veta hur det gick för Amanda och Reinhold. Amanda yrkade att »på grund av oenighet i äktenskapet varda skild till säng och säte på ett år från sin man, ingenjören Adolf Reinhold Wilhelm Bartholdi«. Reinhold hade inga invändningar och Stockholms rådhusrätt beviljade därmed Amandas önskemål och tillät henne att ha barnen hos sig. »Makarna Bartholdi förbjöds vid vite av en månads fängelse att under skillnadsåret besöka varandra.«

Sedan tog det några år, men i september 1894 rapporterade tidningen att Kungl. Maj:t hade upplöst äktenskapet mellan makarna.

Under tiden som Amanda och barnen bodde i Malmö, så upphörde Reinhold med undervisningen och började idka handelsverksamhet i Stockholm i stället.

Oenigt äktenskap. — Hustrun Amanda Torkelina Bartholdi yrkade att på grund af oenighet i äktenskapet varda skild till säng och säte på ett år från sin man, ingenjören Adolf Reinhold Wilhelm Bartholdi, med hvilken hon varit gift sedan den 1 maj 1873 och har tre barn.

Som svaranden icke hade någon invändning att göra mot den begärda skilsmessan, beviljades densamma och tilläts hustrun att ha barnen hos sig.

Makarne Bartholdi förbjödos vid vite af en månads fängelse att under skillnadsåret besöka hvarandra.

Fäderneslandet 26 februari 1890. Stockholms rådhusrätt beviljade Amanda att »varda skild till säng och säte på ett år» från Reinhold.

Rättegångs- och Polissaker. Högsta domstolen.

Äktenskapsskillnad. — På derom gjord ansökan har k. m:t upplöst äktenskapet mellan ingenjören Adolf Wilhelm Bartholdi och dennes hustru Amanda Torkelina Lagerström.

Fäderneslandet 22 september 1894. Kungl. Maj:t hade upplöst äktenskapet mellan Reinhold och Amanda.

Nytt! Välkommen festsänk! Nytt!

Edelweiss, blomsterdrottningen, förtjusande arrangerad till garnityr för bal- och festtoiletter för damer af alla åldrar, komplett blott 10 kronor; Edelweiss, pressad från St. Gotthard, 6 ex. för en krona; Edelweissfrön till odling. 250 frön jemte kulturavvisning kr. 1. 50.

(1024)

R. W. Bartholdi, Stockholm.

Blodrenande Biscuits

af Doktor Ollivier,

f. d. ledamot af Medicinska Akademien, Öfverkirurg vid Landt- o. Sjöarmén, Krigsjukhusen etc.

De enda Biscuits af franska regeringen auktoriserade.

De enda af Medicinska Akademien godkända.

De enda i sjukhusen i Paris tillåtna.

Nationalbelönade med 24,000 frs!

En hvar bör förskaffa sig dem!

För rationel behandling af alla syfilistiska åkommor hos båda könen, för alla af förskänd blod uppkomna kroniska eller tillfälliga hudsjukdomar såsom ekroser, hårafäll, flintakallighet, hudrodnad, karbunklar, samt slemhosta, reumatism, and-
tåppa o. s. v.

Pris pr dosa jemte bruksanvisning 5 kr.

Monopol för Sverige, Norge samt lager:

R. W. Bartholdi,

Agenter antagas. Stockh.-lm. (2310)

Endast bättre kopieböcker!

För utländsk Firma realiseras sådana, välbundna, med godt papper och register, 1,000 pag. à 3: 75.
500 " à 2: 50.

R. W. Bartholdi,

Stockholm, Vesterlånggatan 20.

Prof på begäran!

Nytt! Nöjsamt! Nyttigt!

En hvar kan genom tillverkning af läderarbeten (lädermaskin) i fornnordisk stil icke allenast bereda sig en mycket angenäm sysselsättning, utan ocken god inkomst. Redskapelåda med beskrifning och en mängd praktfulla mönster för blott 10 kronor genom R. W. Bartholdi, Stockholm.

Loreley-Pomada.

Jag ANNA CSILLAG

med mitt 185 cm långa **Jette-Loreley-Hår**, har erhållit detta efter att endast 14 månader ha begagnat denna af mig sjelf uppfusna pomada, hvilka är det enda medel som fins, att förekomma hårets oförländliga, befordrar dess värdighet, stärker hufvudbotten. Hos hrr Åstadkommerorden äfven ett rikt och vackert slägg, samt förklarar efter mycket kort tid vacker glans och återfyllighet åt håret, samt bevarar det från att gråna ända in i sena Ålderdomen.

Priset pr burk är 5 Francs.

Förändes öfver hela världen pr posto från Csillag & Co, Königs-gasse nr 52, Budapest.

Återförsäljare rabatt!

Finses äfven till försäljning i Stockholm hos R. W. Bartholdi, Badstugatan nr 8.

Några exempel på handels-
verksamheter som Reinhold
Bartholdi hade igång i Stock-
holm 1886-1889, när Adèle
och barnen bodde i Malmö.

Reinhold Bartholdi avled 4 januari 1895 på Serafimerlasarettet i Stockholm, bara några månader efter skilsmässan och ännu inte 50 år fyllda. Han ligger begravd på Gullmarsplans kolerakyrkogård.

Amanda Bartholdi, född Lagerström, avled den 16 april 1917 i Stockholm. I bouppteckningen efter henne står barnen Adèle som frånskild hustru, Gustaf som vistande å okänd ort och Arvid som affärsman. Amanda hade en del tillgångar, närmare bestämt 3781 kronor. Efter skuldernas betalande fanns 2088 kronor kvar.

Reinhold Bartholdis dödsannons. Dagens Nyheter 7 januari 1895.

Amanda Bartholdis dödsannons med namnen på tre sörjande barnen och ett barnbarn. Svenska Dagbladet 17 april 1917.

Gravstenen tillhörande Wilhelm Bartholdis äldste son Reinhold Bartholdi (1845–1895) på Gullmarsplans kolerakyrkogård i Stockholm. Observera att året på gravstenen inte stämmer. Han avled den 4 januari 1895.

Reinhold Bartholdis tre barn fick olika livsöden. Dottern *Adèle* gifte sig adligt men slutade på mentalsjukhus. Sonen *Gustaf* vistades utomlands och dog i Frankrike 1935. Sonen *Arvid* blev firad skådespelare men dog i stor fattigdom i Stockholm.

En notis om Gustaf Bartholdis död i Frankrike. Hans mellannamn Wilhelm hade ändrats till Guillaume. Dagens Nyheter 7 juni 1935.

En svenskfödd man, Reinhold Gustave Guillaume Bartholdi, född den 3 oktober 1876 i Stockholm, har avlidit i Auxerre, Frankrike, den 24 maj i år. De som kunna styrka sig vara den avlidnes anhöriga eller lämna upplysning om dem torde hänvända sig till utrikesdepartementets arvsbyrå.

Adèle Bartholdi föddes den 12 mars 1874. Modern Amanda var då inte ens 17 år fyllda. *Adèle* gifte sig 1898 med den nästan 40 år äldre adelsmannen Tage Silfverskiöld (född 1836) i dennes andra gifte. De fick dottern Julie *Adèle* Elisabet 1901, gift Nyberg, och skilde sig 1908.

Adèle blev omyndigförklarad 1928 och därmed ställd under förmyndare. Hon var intagen på Långbro mentalsjukhus i Stockholm, där hon avled den 6 juni 1948 i äggstockscancer. Enligt bouppteckningen hade hon över 7600 kronor i tillgångar och var i stort sett skuldfri.

— I går sammanvigdes i brudens hem kaptenen Tage Silfverskiöld och fröken *Adèle Bartholdi*. Vigseln förrättades af pastor J. Rosenius.

Adèle Bartholdi och Tage Silfverskiöld gifte sig 1898. Svenska Dagbladet 21 mars 1898. De skildes tio år senare.

Wilhelm Bartholdis barnbarn Adele Bartholdi (1874–1948), dotter till Reinhold Bartholdi och Amanda, född Lagerström.

Reinhold Bartholdis yngste son *Arvid Bartholdi* föddes i Stockholm 1883 och växte upp hos sin mor Amanda och två syskon. Han blev skådespelare och delade scen med flera av den tidens stora namn, exempelvis Harriet Bosse och Anders de Wahl.

Arvid nämns flitigt i landets tidningar som skådespelare åren 1906–1916. Första kända notisen om honom är i *Svenska Dagbladet* julafton 1906. Han skulle spela prins Johan i August Strindbergs stora skådespel *Gustav Vasa* på Svenska Teatern i Stockholm den 27 december under teaterkungen Albert Ranfts ledning tillsammans med bland andra Emil Hillberg som Gustav Vasa, Anders de Wahl som prins Erik, Tore Svennberg som Jöran Persson, Pauline Lindstedt (senare gift Brunius) som drottning Margareta och Louise Fahlman som drottningens mor.

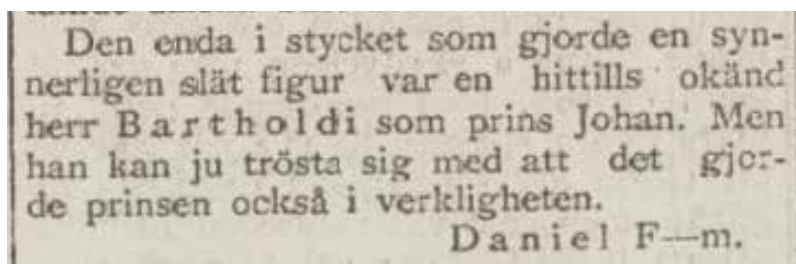
SVENSKA TEATERN gifver annandag jul som matiné "Lifvet på landet" och som aftonföreställning "Uppståndelse".
Torsdagen den 27 december uppföres "Gustaf Vasa", skådespel i 5 akter af August Strindberg. Rollerna i stycket innehafvas af hrr Em. Hillberg, de Wahl, Bartholdi, Hedqvist, Cederborgh, Gust. Ranft, G. Hillberg, Svennberg, Oscar Bäckström, Eliason, Riego, Strindin och Boström, fruarna Fahlman, Constance Byström och Molander samt fröknarna Lindstedt, Lisa Håkansson, Sachs och Andersén m. fl.

Svenska Dagbladet 24 december 1906. Arvid Bartholdi skulle vara med i August Strindbergs pjäs *Gustav Vasa* på Svenska Teatern i Stockholm.

Svenska teatern med huvudentré på Blasieholmsgatan 4 var vid den tiden Sveriges största dramatiska teater och den främsta i Albert Ranfts stora imperium. Den förstördes i en brand 1925. Teatergatan på Blasieholmen har sitt namn efter denna teater.

Uppsättningen av Gustav Vasa blev en stor succé och tidningarna öste lovord över nästan alla skådespelare, utom stackars Arvid Bartholdi. *Nya Dagligt Allehanda* skrev: »Den enda i stycket som gjorde en synnerligen slät figur var en hittills okänd herr Bartholdi som prins Johan. Men han kan ju trösta sig med att det gjorde prinsen också i verkligheten.«

Stockholms-tidningen skrev: »De Wahls prins Erik är utsökt, väl genomtänkt, men nog kunde man fått en bättre karl än herr Bartholdi att spela Johan.« *Svenska Dagbladet* tyckte att Bartholdi var svag i rollen som prins Johan.

Nya Dagligt Allehanda 28 december 1906. Arvid Bartholdis första kända teaterrecension i sin roll på Svenska teatern i Stockholm. Han gjorde en synnerligen slät figur!

Men Arvid skulle få sin revansch. Efter att ha varit med i Svenska teaterns uppsättningar av *Johan Ulfstjärna* och *Jeppe på Berget* 1907 med bland andra Gustaf Ranft, John W. Brunius och dennes blivande hustru Pauline Lindstedt, åkte han ut på en lång turné 1908 med teaterledaren Knut Lindroths ensemble, som ansågs vara landets främsta ambulerande teater. Den här gången hade man också engagerat den konstnärlige ledaren vid Folkteatern i Helsingfors, William Larsson, en av de främsta svensk-finska skådespelarna, samt en ung skådespelare från Dramatiska teatern vid namn Torsten Hammarén. Även Lindroths hustru Anna-Lisa Carlsson var med som skådespelerska. *Sydsvenska Dagbladet* skrev den 26 juli: »Den yngre älskare-repertoaren kommer att övertas av herr Arvid Bartholdi, förut vid Ranfts teatrar, varifrån han har de bästa vitsord.«

Repertoaren sades vara det mest gedigna svensk landsortsteater kunde framvisa och bestod av ett 20-tal pjäser, bland annat klassiker som *Hamlet*, *Romeo och Julia* och *Othello*, men också exempelvis *Salome* av Oscar Wilde, *Uppståndelse* av Tolstoj och *Vildanden* av Ibsen.

Turnén pågick i åtta månader med start i Örebro den 1 september. Man spelade där hela september och sedan vardera en månad i Göteborg (Stora teatern), Helsingborg, Malmö och Sundsvall samt två månader i Norrköping med ett avslutande gästspel i Helsingfors i april 1909.

Göteborgsposten skrev den 30 september 1908 om pjäsen *Tjufven* på Stora teatern, att »herrar Hammarén och Falk var nya i sina uppgifter och visst även herr Bartholdi, men det är också allt som kan sägas om dem«. Och *Sydsvenska Dagbladet* skrev den 30 november att Bartholdi »ännu nog förefaller stå på elevstadiet« i pjäsen *Dönviks prästgård* på Malmö teater.

Från Sundsvall rapporterades i januari 1909 om en bejublade uppsättning av *Salome*: »Det lyckades Anna Lisa Carlsson, att väl återgiva Salomes krävande roll. Den sinnliga lusta och den lidelse, som behärskade denna Herodes dotter, fick hon fullständigt in i sin tolkning. Herr Lindroth som Johannes Döparen utmärkte sig som vanligt genom sitt säkra spel. Herr Hammarén – Herodes, tetrarken av Judéen – hade fått ett gott grepp om sin roll, likaså fröken Anna Johansson som hans gemål och herr Bartholdi som hövding för livvakten.«

Den 5 augusti 1909 rapporterade *Dagens Nyheter* om en förestående landsortsturné med Ranfts sällskap. Man hade en tid repeterat på en av Ranfts teatrar i Stockholm, nämligen Södra teatern. »Det är dock ej teaterns gamla garde som börjat förbereda höstens farser, utan det är en skara, huvudsakligen unga ansikten som över den släckta rampen grimaserat mot de övertäckta parkettstolarna och de gapande raderna. Närmare bestämt är det den nystartande Ranftska landsortsturnéen som börjat sitt arbete under herr Justus Hagmans ledning. Som förut omtalats, blir turnéens första program Svenska teaterns vårsuccé, *Moral*, och man kommer att starta i Karlstad i början av september för att därifrån bege sig söderut över Örebro och Norrköping.«

»I *Moral* kommer herr Hagman att inneha godsägarens roll och en ung herr Arvid Bartholdi – för något år sedan synlig i mindre uppgifter på Svenska teatern – skall spela kammarherren. Sällskapet primadonna, fröken Lisa Håkansson, blir naturligtvis en skön och farlig Ninon.« Andra skådespelare på turnén var till exempel Ida Brander, Lotten Olsson, Erik Bergman och Sven Bergvall. Förutom *Moral* skulle repertoaren omfatta flera av de både allvarliga och komiska stycken som under de senaste säsongerna gjort lycka i Stockholm.

Senare under hösten nådde turnén södra Sverige. Det blev en »särdeles framgångsrik turné där sällskapet har lyckats helt spela sig in i publikens gunst och skördat de amplaste lovord. Överallt har det betecknats som det bäst sammansatta sällskap vi för närvarande äger utanför Stockholm«, skrev *Sydsvenska Dagbladet*. En ung Julia Caesar var sufflös under turnén!

Den 16 november framfördes pjäsen *Moral* av Ludwig Thoma i Malmö. *Sydsvenska Dagbladet* tyckte: »I all sin parodiska överdrift gjorde herr Bartholdis kammarherre en rätt god effekt.« Tidningen *Arbetet* skrev: »Stycket fick ett utförande som överträffade alla förväntningar. I första linjen nämner vi herr Arvid Bartholdi som kammarherren, herr Sven Bergvall som advokaten, herr Aron Lindgren som polisnotarien och herr Victor Sjöström som lärverksadjunkten. De förstod alla konsten att göra riktiga gubbar.«

Några dagar senare spelades i samma stad *Oliver Twist* av Charles Dickens. *Sydsvenska Dagbladet* skrev: »Ett par unga ligapojkar och ficktjuvelever hade i herrar Bartholdi och Ytterman rätt goda framställare, om än avsevärt mera borde kunna klämmas ut ur de ingalunda otacksamma uppgifterna.« Ytterligare några dagar senare spelades den franska farsen *Yttersta domen*, eller som den också hette *Tjugo dar i kurran*. Tidningen *Arbetet* skrev positivt: »Farsen spelades med en fart och ett humör som gjorde framgången fullständig. Herr Victor Sjöström var excellent som greve Merville. Det fanns inte en död punkt i hans långa roll, såsom han framställde den. Herr Bergvall var inte heller oäven som den falske Merville. Men i jämnhöjd med herr Sjöström kom endast herr Ytterman som kolingen Trouille – Mervilles bekantskap från fängelset – och herr Bartholdi i en liten fästmansroll. Fru Ida Brander var ypperlig som förälskad änka.«

Den 4 december var sällskapet i Växjö och spelade José Echegarays storslagna skådespel *Galeotto* med bland andra Lotten Olsson, Ida Brander, Justus Hagman och Sven Bergvall. *Smålandsposten* skrev två dagar senare att »dramat spelades fint och gripande. Herr Arvid Bartholdi som Miguel visade sig vara en ung, hoppingivande skådespelare, vilken säkert kommer att så småningom gå till större sceniska uppgifter.«

Arvid Bartholdi fortsatte sin resa med Ranfts teatersällskap. I januari 1910 var man tillbaka i Malmö. Den 14:e hade man premiär på den franska farsen *Kungen*, men några veckor senare, den 7 februari, mitt under turnén, försattes Bartholdi i konkurs. Det hindrade honom dock inte att vara med i Kalmar den 15 februari, då man återigen uppförde *Kungen*. Tidningen *Kalmar* skrev att »herr Bartholdi var dråplig som den unge greve Chamarande«.

Den 1 april 1910 inledde Ranft-sällskapet en månads vistelse i Göteborg, där man bland annat spelade *Moral* och *Kungen*. Skådespelare var förutom Bartholdi som tidigare bland andra Lotten Olsson, Ida Brander, Victor Sjöström, Justus Hagman och Sven Bergvall.

Göteborgs Aftonblad skrev den 2 april att »*Moral* är en rätt spirituell samhällssatirisk komedi, som gått med väldig fart och framgång på kontinenten. Författaren Ludvig Thoma gisslar stundom hårt nog men merendels lätt och ledigt och ofta kvickt den konvenansmoraliska humbugen och den osedlighet, som döljer sig bakom skenhelig hyckleri-mickel-mask.«

»Bland nya ansikten såg man herr Bartholdi, som gjort en briljant mask à la Simplicissimus och gav sin hovmannatyp oss till stor fögnad«. »Det skrattades fruktansvärt på teatern igår. *Moral* räcker länge.«

Scen ur 3:dje akten.

Ofronstående bild från den för närvarande å Malmö teater spelade franska farsen "Kungen" visade h. m. t. Johan IV af Sverigens som gäst på den socialistiska deputations, bemservfalskanten m. m. Bourdier slett. I midten synes hans majestät själv (fr. Sjögren), till höger snodt fransösa kungen hans värmsta, skådespelerskan

Therese Marniz (fru Håkanzon-Torvald), mellan den kungapresidenten Lehoutra (fr. Öbergren), vidare till höger i bilden markisinnan de Chambrande (fru Forslund), handelsministern (fr. Bergman) och markisens son (fr. Bartholdi). Till vänster om kungen synes chefen för hans kungliga polis (fr. Bergvall), fru Bourdier

(fru Lotta Olsson), fr. Bourdier (fr. Högman), markisen (fr. Forslund), en af prinserna (fru Sjögren) samt Bourdiers dotter Gustaf (fr. Albrecht). Dekorationerna är svenska teaterns. Stycket gifves tillvidare hvarje af- ton.

Sydsvenska Dagbladet 16 januari 1910.

I konkurs försattes den 7 februari: aktiebolaget Stockholms bokförlags- och distributionsbyrå (inställelsedag den 19 april); skådespelaren A. Bartholdi (inställelsedag den 26 april); Erik J. An-

Svenska Dagbladet 8 februari 1910.

Den 13 april skrev samma tidning om *Kungen*: »Det finns esprit hos fransmännen. De kan skämta blodigt, ja rätt oförskämt, men de skämta så kvickt, att till och med de som gisslas, skrattar mitt under risbastun. De tre herrar som skrivit *Kungen* släpper gäckens barrabam lös mot kungafjäsk, men så roligt att den värste rojalist inte kan bli förargad. De driver skoj med socialister och deras ändrade synpunkter, bara de kommer till makten, men där sitter socialister i salongen och bara skrattar, de kan inte annat.«

»Någon politisk färg har stycket inte – gudskelov! Alla politiska tendensstycken blir tråkiga, men här sitter de tre glada författarna och svänger med det mest uppsluppna humör klatschpiskan åt alla håll, rättvist och opartiskt.«

»Spelet var, som vanligt hos detta väl samspelta sällskap, synnerligen jämnt och gick flott... herr Bartholdi var en rätt lyckad blaséflabb.« »Salongen var fullsatt. Applåderna åskade.«

I maj 1910 var Arvid tillbaka vid Svenska Teatern i Stockholm i en mindre roll i premiären av *Chokladprinsessan* av Paul Gavault med bland andra det gifta paret Gunnar Wingård och Harriet Bosse i större roller. Harriet Bosse, som hade varit gift med August Strindberg, och Gunnar Wingård skildes 1911. Året därpå tog Wingård sitt liv.

Den 15 augusti 1910 samlades direktör Ranfts dramatiska landsortssällskap i Göteborg för att börja repetitionerna till säsongen. Från den tidigare ensemblen fanns Arvid Bartholdi, liksom bland andra Justus Hagman, Erik Bergman och Lotten Olsson. I september spelade man först pjäsen *Galeotto* och sedan den ungerske författaren Melchior Lengyels japandrama *Taifun*. Huvudrollen som Tokeramo spelades av Victor Sjöström. »Herr Bartholdi, som den uppoffrande unge japanske studeranden, bör framhållas«, skrev *Göteborgs Aftonblad*.

I oktober spelades *Taifun* på Malmö teater, där Bartholdi var med Ranfts dramatiska avdelning hela den månaden. Bartholdi »lyckades rätt väl«, skrev *Sydsvenska Dagbladet*, som inledde sin recension på ett för vår tid anmärkningsvärt sätt: »Det är en tillfällighet, som ser ut som en tanke, att negerfarsen *Den mörka punkten* omedelbart avlöses av japandramat *Taifun*. De färgade raserna gör en plötslig invasion på våra scener. Hunnerna är över oss! Från väster har negrerna redan sedan ett par år tillbaka gjort sitt segerrika intåg på de europeiska skådebanorna i sparkande och sprattlande cake-walke-gåsmarsch. Nu hotar den gula faran från öster. I svarta pestens spår smyger gula febern.«

Samarbetet med Albert Ranft fortsatte. Den 21 februari 1911 spelade Arvid Bartholdi med dennes sällskap på Eskilstuna teater, där man framförde Ernst Fastboms populära folklustspel från 1910 *Halta Lena och vindögda Per* med Erik Bergman i rollen som Per. Arvid spelade drängen Viktor. Denna pjäs hade haft en enastående framgång på Södra teatern i Stockholm, där den kom att spelas över 250 gånger. Bartholdi fortsatte sedan med Ranfts sällskap i ett par år.

I februari 1913 hade Arvid Bartholdi anslutit sig till ovan nämnde Erik Bergmans nystartade resande teatersällskap. Man övertog bland annat *Halta Lena och vindögda Per*, som man spelade i landsorten över 300 gånger, enligt en tidningsnotis, »vilket måste anses som rekord«. Bland andra folklustspel som man uppförde var *Bröllopet på Solö*, *Jag gifta mig – aldrig!* och *Snålpetter i Pinebo*. I oktober och november 1913 var Arvid med Bergmans sällskap i till exempel Växjö, Billesholm och Sölvesborg.

Erik Bergman var vid den tiden också direktör för Norrköpings arbetarförenings teater. Han skulle råka illa ut några år senare. Tidigt på morgonen den 1 juni 1916 greps han, när han steg av tåget i Norrköping, såsom misstänkt för sedlighetsbrott mot två unga flickor, 12 och 13 år gamla. Han erkände under stark ånger och dömdes i februari 1917 till två års straffarbete, trots att han av Vadstena hospital hade förklarats psykiskt otillräknelig. Han skilde sig från sin hustru Tora samma år, men tycks ha återhämtat sig. I januari 1918 stod han åter på teaterscenen och året därpå gifte han om sig med sin Tora!

Under tiden hade Arvid Bartholdi bytt teatergrupp. Hösten 1914 hade han anslutit till Otto Arnolds och Arvid Englinds sällskap, som bland annat spelade John Wigforss fars *Sten Stensson Stéen från Eslöf* med stjärnan Elis Olson Ellis i huvudrollen som gästskådespelare på teatrarna i Malmö och Växjö i november. Det sägs att Ellis spelade denna roll sammanlagt ett par tusen gånger, första gången 1903 hos Albert Ranft på Södran i Stockholm. Senare skulle ju Nils Poppe göra rollfiguren odödlig. Arvid Bartholdi fick fina ord i tidningarna. Både från Malmö och Växjö skrevs, att han var bland dem som särskilt förtjänade att omnämnas.

Påföljande vinter nämns i tidningarna att Arvid Bartholdi repeterade med den firade skådespelaren Nils Ahrén inför dennes landsortsturné som skulle starta annandag jul och pågå hela återstående delen av säsongen. Ahrén hade 1913 lämnat Svenska teatern för att ägna sig åt gästspelsverksamhet ute i landet. Man skulle börja i Norrland och avsluta i Malmö.

Eskilstuna Teater.

Direktion: **ALBERT RANFT.**

Tisdagen den 21 Februari 1911 kl. 8 em.

För första gången i svenska landsorten:

“Halta Lena och vindögda Per”

Folkpjäs i 4 akter af E. FASTBOM. Svenskt original.

Regie: **JUSTUS HAGMAN.**

PERSONERNA.

Algot Skötselbo, skåne	Herr Richard Forslund
Ellin, hans hustru	Fru Hilda Forslund
Lena, hans hustru	Fru Elsa Appelberg
Wigle,	Fru Anna Rosta
Johan Skötselbo, Algot Skötselbo	Herr Anders Hagman
Karl Skötsel, hans son	Herr Olof Skötselberg
Per	Herr Erik Berggren
Erik Skötsel,	Herr Anna Lindgren
Larsen, skåne	Herr Axel Skötsel
Anders, hans hustru	Fru Elsa-Brita Persson
Wigle	Fru Ester Berg
Viktor, dotter till Johan	Herr Arvid Skötsel
Ellin, yngre son Johan	Fru Gertrud Skötsel

Största succès å Södra Teatern i Stockholm.

Biljettpriserna äro:

1ste plats	5: 10	2da plats	3: 10
3de	1: 10	4de	50

Biljetter säljas i Molanders Cigarerhandel till kl. 7 em., därefter i Teaterns biljettkontor.

Affscher å 10 öre säljas i Teaterns biljettkontor.

Biljetterna öppnas kl. half 8 e. m. Förevisningsdagen börjar kl. 8 e. m.

 Endast denna föreställning.

A. B. Bokförlags-Prenser N. 1911

Eskilstuna Teater.

Direction: ERIK BERGMAN.

Lördagen den 1 Mars 1913 kl. 8 e. m.

Den stora Stockholmssuccesen

Halta Lena och Vindögda Pär

Folkpjäs i 4 akter af ERNST FASTBOM. (Svenskt original.)

PERSONERNA:

Algot Eskilstuna, Skåne	Carl Wrenn
Hilda, hans hustru	Isak Hultman
Lena i dess barn	Hans Geller
Majest	Margit Svensson
Johan Eskilstuna, Algot Eskilstunas	Therik Svane
Karl Thorsell, hans son	Fred Högman
Pia	Erik Bergman
Erik, bonden	Alm Edvén
Larsen, fiskare	Nils Edén
Ragn	Vilma Hultman
Viktor, dräng hos Johan	Arvid Rasmussen
Tilda, syster hos Johan	Ragna Rasmussen
Anders, stäng	Arvid Sköldström

Södra Teaterns i Stockholm största succéspjäs.

Ensam uppföranderätt för svenska landsorten.

Uppförd öfver 250 gånger i Stockholm.

Biljettpriserna äro:

Ena plats	1 25	Andra plats	1 00
Tredje	1 00	Fjärde	0 50

Biljetter säljes i Nalanderas Ölgårshandel till kl. 7 em. därefter i Teaterns Biljettkontor.
Affischer å 10 öre säljes i Teaterns Biljettkontor.
Biljetterna öppnas kl. half 5 e. m. Föreställningen börjar kl. 8 e. m.

Söndagen den 2 mars kl. 2 e. m.

Matiné & Billighetsföreställning.

Bröllopet på Solö.

Kl. 8 e. m. Folklustspelet

Jag gifta mig — aldrig!

Enda föreställningarne!

Folkets Parks

Sommarteater.

Direktion: ERIK BERGMAN.

Lördagen den 23 Augusti kl. 8,30 e. m.

Jag gifta mig — aldrig!

Folkteater i 4 akter av Ernst Fasthem.

PERSONERNA.

Lena Carlsson, hals	Mona Gefor
Thora, hennes syster	Ellen-Marie Lundberg
Erik, 1	Erik Carlsson
Louise, skidåkare	Erik Bergman
Wilson, span	Arvid Bartholdi
Herman, skidåkare	Alex. Ekholm
Krista, hans syster	Otto Lundberg
Lena, hans dotter	Hilga Carlén
Graveling, skidåkare	Hakon Falkner
Hilger Hahn, typograf	Harald Wallsten
Frithjof	John Wallén
Larsen	Erik Lundén

(Hälschen — ena dagen Stockholm.)

Samma författare som till "Halla Lena och Vindögda Pär".

Söndagen den 24 Augusti kl. 8,30 e. m.

Snålpetter i Pinebo

Folkteater med sång i 4 akter av Nanna Wallenstén.

PERSONERNA.

Petter i Pinebo	Erik Bergman
Lena i Pinebo, hans syster	Alex. Ekholm
Hanna, Lena's syster	Hilga Carlén
Hilga, deras dotter	Mona Gefor
Mona i Pinebo, Petters syster	Erik Lundberg
Olav, Petters bror	Otto Lundberg
Ellen i Kärvinge, rik hals	John Wallén
Mona, hennes syster	Hakon Falkner
Anders, syster i Pinebo	Ellen-Marie Lundberg
Hilger, hans syster	Arvid Bartholdi
Frithjof	Harald Wallsten
Andersson	

Ena akten: I Pinebo stadsfäng.

Ena akten: Vid skogsbrand.

Ena akten: Vid målningen.

Ena akten: I Pinebo stadsfäng.

Teaterns sittplatser säljas å vanligt ställe. Entré 35 öre.

Bilderna: Tryckeriet & E. Peters 1922

STYRELSEN.

Annandag jul 1915 var det premiär för en ny teater i Stockholm – Blancheteatern intill Kungsträdgården – som nyligen hade fått tillstånd för teaterföreställningar i den forna konst- och biograflokalen Blanch, uppkallad efter dess grundare, konsthandlaren Theodor Blanch. Det nya namnet anspelade på den legendariske skribenten och författaren August Blanche.

Blancheteaterns förste ledare var Bror Öbergson, som tidigare hade varit souschef på Skansens friluftsteater. Vid hans sida stod som konstnärlig rådgivare konstnären John Bauer, som sommaren dessförinnan hade haft en sällsynt lyckad debut som sagospelsförfattare på Skansen. Bland skådespelarna i denna första upplaga av Blancheteatern fanns Arvid Bartholdi, Lotten Olsson och Eva Sachleben.

På premiären annandag jul 1915 spelades först som matiné sagospelet *Mats och Petter och Dunseklump* med manus och scenografi av John Bauer och sedan på kvällen August Blanchés *Den politiske kocken* och det danska skådespelet *Jul* av Ellen Reumert.

I början av 1916 spelade Arvid Bartholdi i pjäserna *På tröskeln* och *Mannen som såg djävulen* samt lustspelen *Sälbisamkappan* och *Professorskans montör* på Blancheteatern. I den sista kända recensionen av honom skrev *Svenska Dagbladet* den 22 mars om hans rollprestation i *Professorskans montör*, att »om någon skall nämnas bör det i främsta rummet vara herr Bartholdi« – en revansch för hans första recension tio år tidigare!

Den sista kända tidningsnotisen om Arvid Bartholdis skådespeleri är från 10 juni 1916, där det står att han tre dagar senare skulle medverka i premiären av Blancheteaterns revy *Kanskarameller* eller *Hur man skall bära sig åt*, skriven av friherre Knut Bonde och Sigrid Stjernswärd.

"På tröskeln" på Blanche-teatern.

Från vänster: fröken Sachtleben samt herr Bartholdi och Quick.

Dagens Nyheter 21 januari 1916. Blanche-teatern i Stockholm hade haft premiär på Algot Ruhes enaktare *På tröskeln* med Wilhelm Bartholdis barnbarn Arvid Bartholdi som en av aktörerna och Bror Öbergson som regissör. Här är det enda kända fotot på Arvid!

Blanche-teatern presenterade på tisdagen ett nytt entimmesprogram, upptagande två enaktare, båda bearbetningar efter främmande idé af hr Egren Bille (möjligen en pseudonym). Den första kallas "Sälbisamkappan" och är ett lite pikantier af rätt smålustigt och samtidigt tämligen oförargligt slag; ledmotiv utgöres af en ung dams oriktigt supponerade nakenhet under kappan. Den andra heter "Professorskans montör" och har alla kriterier att lämpa sig förträffligt till sällskapsspektakel på Grönköpings stadshotell — likväl först efter utrensning af en hel del skäliga skabröa antydningar i dialogen, hvilka ej bäras upp af den kvickhet, som ensam kan göra dylikt tolerabelt.

Spelet är i båda pjäserna rätt bra; om någon skall nämnas bör det i främsta rummet vara hr Bartholdi i det senare stycket för en på kornet tagen typ af en försagd och närstynt kandidat.

Kan ingenting göras för att råda bot för korsdråget i kapprummet, där man får stå och vänta länge nog på sina iskalla ytterplagg?

Blanch-teaterns revy av frih. Knut Bonde och fru Sigrid Stjernsward får, som föret nämnts, sin premiär på tisdag kl. 8 e. m. Den är döpt till "Kansaskarameller eller Hur man skall bära sig åt". Rollerna spelas av madame Wiehe-Bérány, Julia Ewert, Gunhild Herlin-Landberg, Paul Hagman, Nils Norsander, Oswald Thoren, Arvid Bartholdy, Thorsten Winge och Carl Öberg. Biljetter säljas till dubbel förköp fr. o. m. i dag i Nordiska kompaniet.

Dagens Nyheter 10 juni 1916. Sista notisen om Arvid Bartholdis skådespeleri. Han skulle medverka i premiären på Blancheteaterns revy Kansaskarameller eller Hur man skall bära sig åt, tisdagen den 13 juni.

Svenska Dagbladet 22 mars 1916. Arvid Bartholdi var med i pjäserna Sälbisamkappan och Professorskans montör på Blancheteatern i Stockholm. Det blev sista recensionen av skådespelaren Arvid Bartholdi i tidningarna och den blev positiv: »Om någon skall nämnas bör det i främsta rummet vara herr Bartholdi.«

Den 18 oktober 1916 kungjorde Aftonbladet att Arvid Bartholdi än en gång hade försatts i konkurs, helt utan tillgångar men med 3896 kronor 97 öre i skulder.

Arvid Bartholdi gifte sig den 16 december 1920 med en ryska, *Olga Bernhard*, född 1892 i Moskva. De bodde sedan i Helsingfors, varifrån de flyttade till i Stockholm i september 1936 (Gumshornsgatan 11 i Oscars församling). Olga tillhörde då den lutherska trosboken, enligt en kyrkoboksanteckning. Arvid titulerades köpman.

Olga var vid den tiden svårt sjuk i livmodercancer och avled av sjukdomen den 28 oktober 1936. Arvid dog strax efteråt, den 29 november, under oklara omständigheter. I dödboken står det att dödsorsaken inte var fastställd och att »likdelar var tillvaratagna för rättsmedicinsk undersökning« med attest från bårhuset. Det är väl sannolikt att han hade tagit sitt liv genom förgiftning?

Bouppteckningar efter både Arvid och Olga finns bevarade. För Olgas del uppgavs att hennes tillgångar var »utan värde«, att hon senaste tiden haft understöd från fattigvårdsnämnden och att hon saknade kända anhöriga. För Arvids del noterades enbart att det inte fanns några kända tillgångar och att begravningskostnaden var betald av fattigvården.

Hans syster Adèle var kallad till förrättningen som enda arvinge, men hon hörde aldrig av sig. Hon var då boende på Tallbacken i Frösunda. Hennes dotter Elisabet Silfversköld skrev i ett brev till rådhusrätten: »Jag har försökt få reda på om några fler släktingar skulle finnas, men vi vet inga adresser. Min moder har ej heller hört av någon på flera år. Då min moder ej är så stark har jag underskrivit i stället, och kan ju det gälla lika ändå. J. A. Elisabet Silfverskiöld.«

Wilhelm Bartholdis mellanson *Edvard (Eduard) Bartholdi*, född 1849 i Korsberga, blev en synnerligen påhittig och aktiv man eller som en tidning skrev om honom 1905: Eduard Bartholdi, vilket känt är, »har en synnerligen fruktsam hjärna!»

Eduard lämnade Skövde 1863 och bodde sedan enligt kyrkoböckerna först i Avesta och sedan i prästgårdarna i Malingsbo och Lillhärad, innan han skall ha flyttat till Garpenberg 1865. Han påträffas dock inte där och det blir sedan en lucka i källorna fram till 1871. Det finns en uppgift om att han genomgick Örebro Tekniska Elementarskola och kanske var det under dessa år som han studerade där. Frågan är hur han kunde försörja sig i så fall, men förmodligen hade han fått en del pengar efter sin mormor Louise. Han och hans bröder nämns tillsammans med hennes tre söner som arvingar i hennes bouppteckning. Hennes tillgångar uppgick till 1139 riksdaler.

Eduards koppling till Örebro nämns i en artikel i *Göteborgs-posten* 1872, som omnämner att »herr Reinhold Bartholdi från Stockholm och herr Edvard Bartholdi från Örebro» var bland badgästerna i Varberg det året. Deras lillebror Gustaf hade flyttat till Varberg 1870, så det var väl i samband med ett besök hos honom, som de passade på att bada!

Därefter blir det tydligare. Mellan 1871 och 1874 bodde Eduard i Åmåls stad som bokhållare. Förmodligen var det där och då han träffade sin blivande hustru Elin Wessman, vars far var kyrkoherde i staden vid den tiden. Mellan 1874 och 1877 var Eduard bokhållare vid Munkfors bruk i Ransäter. Därefter flyttade han till Karlskoga och blev föreståndare för Karlskoga Handelsaktiebolag.

Den 17 april 1878 gifte sig Eduard med sin Elin, som flyttade in till honom från Nyeds socken, där fadern hade blivit kyrkoherde efter tiden i Åmål.

Aftonbladet 29 april 1878. Eduard och Elin gifte sig i Nyeds prästgård.

Paret bosatte sig på lantegendomen Backa i Karlskoga och bodde där till 1886. Eduard idkade då handelsrörelse i en lokal vid Bofors bruk. Lokaltidningarna är vid denna tid fyllda av annonser om hans verksamhet. Man ser då att det var en väldig spridning i utbudet av varor, allt ifrån tvålar till fåglar!

Karlskoga Tidning 26 november 1884. Eduard Bartholdi önskade inköpa skogsfågel till sin handelsbutik!

EDUARD BARTHOLDI, BOFORS.

Gryn, Korn-Hafre- Ris- Manna- och Sago-

Ost. Skums- Halvett- och Sötmjölk-.

Det bästa: Anjosia och Apfelsin.

Appelsin, samt Trä af alla slag.

Vantar och Fruntimmersvisar.

Almanscher och Skrifmaterialier.

Rusin, Fikon, Kalkon och Plommon.

Ost, Amerikansk, och Kumula-

Råg. Potatis och Ärmjöli samt Ärtor.

The, Koffin och Congo, samt Kakao.

Insigt Lax, Makrill, Hummer och Sardinier.

Limnad Funder och Täckred.

Linneväf, Skjortveck och Kragar.

Bomullsgarn af HOLMENS Ullverkning.

Linnen, Cloth, Klädnings- och Kjoltyger.

Länder, Storstoffet och Hösäckmar.

Lejus, Lack, Hagel och Knallkatter.

Länder och Alpaccaband samt Silke.

Glasvarer; Galascher och Gardinryger.

Tvätt, stöd och tryckt samt Möre.

Persiska, Paraplyer, Penalar och Pepper.

Russetkar och Medusor.

Ländoull, Strumpor och Ulltröjor.

Socker, Farin- Pader- Kak- Bit- och Kandis.

Hamp och Canaristfrö, Hassel- och Valnötter.

Osockrad och sockrad Chocolat från Clotia.

Smör och Smörbröd, Saffran och Srup.

Färfant- Ankar- och Rullröd.

Dragill och Gummilacka.

Ullgarn och Kamullgarn.

Almödhals Skogarna och Litröd.

Rull Sönd- Fläs- och Kardustobak.

Dansk prima Hvitemjöli.

Balsfetter, Hängsten och Näsdukar.

Asfalt- och Färdydelingspapp.

Resboerster, Kläder- och Skoborster.

Tummar, Sadeltyg och Sötror.

Ullgarnskärl; Hofved- och Hålsdukar.

Oblekt, blekt, färgad och tryckt Buntstik.

Lakrits, krakmander, Humle och Harts.

Dignat, Hålskattun och Flanellet.

Ingefära, Sörs, Fickles och Kapris.

Brunn Boor, Malt och Macaroni.

Oljor, Fotogen-, Hof- och Terpentia.

Fäsk, Fästerglas och Färgstoffer.

Oljor, Malt- Bom- Lin- och Kerstin.

Rullpapper och Cigarettnstycken.

Sall, Storvel och Spöridagur.

M. M. M. M.

Den som ett stort lagert i- och utländska Cigaretter, Kaffe från 55 Öre pr skåp. till bättre pris. Hvarjämte Apples från Holland inkommer hos

EDUARD BARTHOLDI, BOFORS.

Karlskoga-posten 29 december 1881. En fantasifullt utformad annons där begynnelsebokstäverna bildar meningen »Goda varor till billigt pris hos Eduard Bartholdi Bofors«. Nästa sida: Annonser i Karlskoga-posten och Bergslagsposten 1881-1884.

Till salu.

Höganäs mjölkbunkar, krukor och syltburkar,
Söt- och skummjölks- samt amerikansk och kummin-ost,
Soltorkad Vermlandsgädda samt spirallångor,
Danskt 1:ma hvetemjöl af märket Bikupan,
Kaffe från 60 öre pr skålp. till högre priser,
Ullgarn samt Holmens bomullsgarn till yttersta pris vid Bofors hos
EDUARD BARTHOLDI.

Bomullstyger och tryckta Domestiker,
Sorterad **Glas och Porslin,**
Corned Beef,
Konserverad **Pressjäst och Apelsiner**
hos **Eduard Bartholdi, Bofors.**

SINCLAIR-TVÅL.

Tvättar fullkomligt rent i kallt och varmt vatten, med mindre arbete och nötning än vanlig såpa; håller yllestyger och flanneler mjuka; är fri från ämnen som skada tyger och färger.

Ende återförsäljare i Karlskoga:

Eduard Bartholdi.

Gustaf Ljunggrens patenterade

Äggprofvare.

Cigarrtändstickor,

(Flaming Lights),

Frukttallrikar och Vaser

m. m.,

af glas, parian och majolika.

Imitations-Borddukar.

Råsilkes näsdukar.

Goss- och Flickdräfter

af ylle och bomull

m. fl. maskinstickade beklädnadsartiklar hos

Eduard Bartholdi, BOFORS.

Eduard Bartholdi

försäljer uti handelslokalen vid BOFORS BRUK:

HOLMENS BOMULLSGARN, känggar och slätar;
VALFRÄN, smaskning och kaffa vaser;
ORTOGÖTRA-ÅTER, och släp mjöl och gryn;
MALT och Karlskoga tryggn;
HYTTEREDU, mjöl och kaffa, samt kaff;
STYTTRENSÅKER, kummin- och kummin-ost samt vaser;
SWEDE MILL, kummin- och kaffa, samt vaser;
VÄS BOTTEN LACAD och Christian choklad;
APELANDER, handsklar och slätar;
GRAD-UTTERER, och slätar af alla slag;
TIDNERS BELL, och kockar utspalmssticker;
CHARLES af fl. och slätar till kaffa tryg;
AFVALTART och pappesticker;
DVLTA BODFÄR, släp, tågsläp och slätar;
SLÄP, porslin, smask och kaffa tryg m. m. - m. m.
Allt nya och gamla vaser till kaffa tryg;
Ett par, kummin-ost, kaffa tryg i fl. och slätar;
Ägg och smask tryg och tryg i släp.

Kulörta lyktor

såväl aflånga som runda af flera slag,
hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Potkäs och Kräftstjertar,
Cigarrer af oimärkt godhet,
Eduill-Amykos-Asepin,
Kulört Strumpgarn, sorteradt,
Holmens Bomullsgarn,
Hel-Ingelin och Islandull,
Ylle-Lång-trumpor och Norska Tröjor,
Blaggarn, Vadmal m. fl. väfunder
hos **EDUARD BARTHOLDI.**

Hallandsväfnader:

Blaggarn å 15 öre pr fot,
Kökshanddukar med bård å 40 öre pr st.

Hellinne-handdukar å 50, 55 och 60 öre pr st. nu inkomna hos

Eduard Bartholdi.

Hellinne-duktyger

inväntas;

Fruktkorgar och tallrikar af majolika,

Paraplyer, från 2,25 till högre priser,
Migränstift,

Svensk, god **Sirup** till salu hos

Eduard Bartholdi.

En mindre, liflig och vacker **hund**,
van vid barn, försäljes af
Eduard Bartholdi.

Konstsaker af parian

försäljes till försäljare och vaser (Bofors Bruk) på Bofors Bruk

Eduard Bartholdi, Bofors.

Ämnen för **Julen** parian, vaser, kaffa tryg, kaffa tryg i fl. och slätar;
Ägg, vaser och Bofors och Bofors tryg, hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Realisation.

I anseende till upphörandet med handeln försäljes till ytterst nedsatta priser, dels *under hand* intill medlet af innevarande månad, dels ock medelst *auktion* i Bofors handelsbod Lördagarne den 11, 18 och 25 dennes:

Väfnader, bestående af ylle- och bomulls-klädningstyger, Gardintyger, Kadettyg, Moiréer, Möbelkattun, Bolstervar, Domestiker, Flaneller, Sammet, Mollskinn, Vadmal, Skjortväf, Callico och Tvils m. m.;

Bomullsgarn, färgadt, blekt och oblekt, tvinnadt och otvinnadt;

Ulgarn af flere färger och qualitéer; **Mattor** och **Borddukar** af Juteväf; **Ylle-damekjolar**; **Smed-strumpor**; **Helsinglin**; **Lingarn**; **Guttaperkagaloscher**; **Tvål** och **Enudecologner**; samt

Korta varor af alla slag.

Bofors den 1 April 1885.

Eduard Bartholdi.

Ett par **Guldfiskar** med kupa hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Ett s. k. **Hus-apothek**, ordnad efter Berlins method, hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Duktyger och **Handduksväfnader** från Halland hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Friska och söta **Apelsiner** nu inkomna hos

Eduard Bartholdi, Bofors.

Karlskoga Tidning 8 april 1885. Eduard Bartholdi skulle upphöra med handeln vid Bofors och istället starta ett boktryckeri i den nyinköpta fastigheten Möckelnshall i Karlskoga kyrkby.

År 1884 inhandlade Eduard Bartholdi en fastighet i Bregården i Karlskoga kyrkby. Han avvecklade handelsbutiken i Bofors året därpå och satsade på ett boktryckeri och en bokhandel och senare även ett bokbinderi i den nya fastigheten, som han döpte till Möckelnshall, där också han och hans familj bosatte sig från och med 1886 enligt kyrkoböckerna. Vid sidan om dessa verksamheter var han i ett antal år ombud för livförsäkrings-aktiebolaget Nordstjernen och brandförsäkrings-aktiebolaget Sverige. Han var också mycket verksam i Karlskogas kommunala liv och en tid också brandchef i Karlskoga kyrkby. När postkontoret 1888 anlades i hans hus Möckelnshall blev han dess första poststationsföreståndare, vilket han var till 1901.

Som det sistnämnda blev han 1890 anmäld till generalpoststyrelsen för »postcensur«. Han påstods »lagt hinder i vägen för prenumeration å tidningen *Fritänkaren*«, men förklarade att han trodde att tidskriften hade upphört och därför nekat personer att betala prenumerationsavgift. Poststyrelsen tilldelade Bartholdi bara en erinran för förseelsen.

År 1897 åtalades Eduard för brott mot hälsovårdsnämndens föreskrift om att han skulle bortföra avskrädesämnen och orenlighet från sin gård Möckelnshall. Hans ombud intygade att Eduard var »en snygghetens man« och menade att nämnden bara bråkade med honom av elakhet, men det hjälpte inte. Han dömdes till 20 kronor i böter.

Våren 1901 försattes Eduard Bartholdi i konkurs. Den 9 april förrättades exekutiv auktion hos honom, då diverse lös-egendom försålles. Den 7 augusti såldes Möckelnshall på auktion. Manbyggnaden på fastigheten bestod av 2 1/2 våningar med fyra affärs- och en tryckerilokal, tre kontorsrum, kassavalv, tolv bon-

I början af December öppnas undertecknads

Accidenstryckeri,

uti hvilket, fermt, elegant och billigt utföres *allt* löffligt tryck, såsom *pappers- och kverstämpling, adresslappar och fraktsedlar, kontrakter och räkningar, lydnings-, notifikations- och visittkort m. m., m. m., samt*

Bok- och pappershandel,

deruti allmänheten tillhandahålles de flesta på svenskt förlag nyutkomna arbeten, alla slags *pappersartiklar, hand- och skrifmaterial m. m.*; hvarjehanda in- och utländska *skrifter, tidningar och ansöknelser* på requisition skyndsamt anskaffas.

I förening härmed försäljes:

Glas och porslin, finare lampor, korta varor, leksaker
och

Cigarrer,

af hvilka senare finnes ett stort och väl sorteradt lager.

ORDRES

upptagas till fabrikspris, enligt tillgängliga prof, å *Tapeter* från landets förenämsta fabriker, såväl *Ståtmadrasser* från Blombacka, *Maskinremmar* från Fredfors fabrik, *Persienner* och *Markiser* från Göteborgs persiennefabrik, *Kaffe* från Hrr J. O. Grön & Co, Göteborg, *Kautschukstämplat* och *Bokbinderiarbeten*.

Karlskoga kyrkby i November 1885.

Telefon N:o 4. **Eduard Bartholdi.**

Karlskoga Tidning 25 november 1885. I början av december 1885 skulle Eduard Bartholdis nya tryckeri och bok- och pappershandel i Karlskoga kyrkby invigas.

1 å 2 ynglingar

med god föräldravård och fallenhet för yrket få anställning som elever i undertecknads accidenstryckeri.

Eduard Bartholdi, Bofors.

Diverse.

Maskinstickerska.

fullt skicklig i all förekommande trikotstickning, erhåller god anställning då betyg, om möjligt åtskjut af fotografi insändes till Eduard Bartholdi, adress Bofors.

Karlskoga Tidning 23 december 1885 respektive Nya Wermlandstidningen 26 oktober 1886. Eduard Bartholdi sökte personal. Litet anmärkningsvärt är det väl, att han ville ha fotografi på den kvinnliga maskinstickerskan men inte på ynglingarna till tryckeriet!

Bokbinderi

är sedan den 1 Juni inrättadt i samband med Karlskoga accidens-tryckeri; och rekommenderas det samma till utförande af allt slags bokbinderi- och kartongarbete. Kontorsböcker af alla slag och linieringar förfärdigas. Kartor och plancher uppfostras och fernissas. Skrin samt skrif- och brädspelsbord monteras.

Möckelshall den 1 Augusti 1888.

Eduard Bartholdi.

Sorterad lager af **hvit och brun**
makulatur.

Kulörta lyktor.

Etiketter till alla slags saftbuteljer.

Gummiringar till preservdosor.

Syltburkar af glas, alla storlekar,
hos ***Eduard Bartholdi.***

Karlskoga Tidning 8 augusti 1888. Eduard Bartholdi hade öppnat ett bokbinderi i samband med tryckeriet.

Möckelnshall på Kungsvägen i Karlskoga, nära kyrkan, uppförd av Eduard Bartholdi 1885 och riven i början av 1950-talet. På bottenvåningen fanns postanstalt sedan 1888, tryckeri, bokbinderi och bok- och pappershandel och två andra butiker. Övre våningen var bostad för familjen Bartholdi. De sista åren var Egge-marks bokhandel inrymd i huset.

ingsrum, tre kök, två balkonger, tamburer, garderober, förstugor och klosettrum med mera. Det fanns också en uthusbyggnad i två våningar med ett rum och kök, badrum, bryggghus, visthus, vedbod, mangelbod, vagnbod, stall med mera. Gården hade vatten- och kloakledningar, en vattenkonst med betongbassäng och gångbanor av kalksten. Det fanns en härlig trädgård med terrassformiga murar, bersåer, rosenbuskar och parkträd och kålgård med sparris. Allt var synnerligen väl underhållet. Brandförsäkringsvärdet uppgick till 42 500 kronor.

Den 30 och 31 augusti skedde stor lösöresförsäljning vid Möckelshall – möbler, husgeråd, sängkläder, trädgårdsmöbler, urnor och krukväxter. Särskilt nämndes en 16-pipig massiv ljuskrona, en buffé av ek, en alabastervas, oljetavlor, en större fågelbur, mekanisk mangel, badkar, markiser, telefonskåp och ett finare Liégegevär. Under september såldes en mängd smärre tavlor, prydnadssaker, böcker med mera.

Vid samma tid hade Eduard börjat sysselsätta sig mer och mer åt uppfinneri, något han skulle ägna sig åt resten av sitt liv. År 1900 fick han patent på det så kallade Universalfacket, ett hyllfack med ställbara hyllor, en konstruktion som »med lätthet kunde förändras till olika ändamål, exempelvis till hattfack, tallrikshylla för middagsbordet, frukt- och ägghyllor, skyltfack för butiker, blomställ eller prydnadshylla«. *Grythyttre Tidning* skrev om detta och tyckte att »den verkligheten i allo håller vad uppfinnaren lovat och ingalunda är en av dessa vanliga inventiösa artiklar, vilkas sinnrikhet gör dem odugliga att uppfylla något som helst ändamål. Den vackra och praktiska pjäsen torde snart komma att föras ut i allmänna handeln och betingar ett i förhållande till dess användbarhet förvånande lågt pris.«

Efter konkursen 1901 flyttade Eduard med sin familj till Motala. Familjen bestod då av Eduard och Elin och deras fyra döttrar Viola (född 1881), Adèle (»Adde«, född 1885), Cecile (»Tess«, född 1886) och Gurli (född 1888).

Motala Tidning följde Eduards olika kreativa projekt. Den 15 maj 1905 skrev man om en mycket originell konstindustri, skapad av honom. Han använde tusentals olika slags saker, »som hopas i ett hem av sönderslagna glas, bitar av ditt och datt, brottstycken av porslinspjäser, stenar och stuffer, fiskben och spik, vykort och tyglappar etc, allt överhuvud som vi annars kasserar och kastar på lumphögen«.

»Med nämnda råvaror och med tillhjälp av lim, färg och verktyg samt – därpå hänger det – med en originell anpassningsförmåga och livlig fantasi har herr Bartholdi skapat ett florilegium av hundratals små praktiska ting, prydnadsföremål, kuriosa, souvenirer, tavlor och annat, som det är en fågnad att se på och som i originalitet söker sin like.«

»Av foten till en sönderslagen sockerskål, huven till en gum-miburk, en bit av en glasskål, en halv sockerpulle-ask, en hasselnöt, ett par söndertorkade gäddögon etc har skapats en näpen fruktskål. Ett par vita hummerklor, en bit strumpsticka, gummi-band, en tyglapp och annat diverse har monterats till någon slags ny-zeländsk båt. Stuffer från Taberg, månghundraårigt murbruk från Ulfåsa, små rull- och vätterstenar, petrifikat och mineralier har danats till karaktäristiska kuriosa, vilka genom fyndiga hopsättningar med små djur av porslin och dylikt som staffage och inskriptioner lämpar sig förträffligt till minnesgåvor. Genom originell montering och inramning blir till och med så banala saker som vykort till vackra tavlor.«

»Med allt möjligt, som sagt, mellan himmel och jord och med allt som annars mönstras ut och kastas bort, har ingenjör Bartholdi åstadkommit en slags konstindustri, i vilken fyndighet, fantasi, humor och satir haft spelrum. Särskilt av vätterstenar har herr Bartholdi åstadkommit en mängd vackra och intressanta saker.«

»Meningen lär vara, att herr Bartholdi skall utställa sin unika samling för att därigenom rikta uppmärksamheten på det nya uppslag som givits. Det är ej blott tidsfördriv och plock på lediga stunder, utan uppslaget bör även helt visst kunna röja upp åt ungdomen ett utmärkt fält, där dess tanke och blick kan skärpas och dess fantasi få näring.«

Den 19 juli 1905 skrev samma tidning om en uppfinning som Eduard sökte patent på, nämligen praktiska kärrstolar, »en konstruktion som avser att göra åkdonen, såväl vagnar och slädar som automobiler och dylikt oberoende av fasta sitsar eller säten – och därigenom mer mångsidigt brukbara för skilda syften«.

»Den mycket enkla konstruktionen, vilken redaktionen varit i tillfälle att betrakta, möjliggör att när och var som helst med största lätthet såväl höja eller sänka sitsarna, som ock att förflytta dem fram eller bakåt, allt efter olika påkallat behov. Genom en särskild fjäderbädd under dubbarna i de vid vagnskorgen anbragta löprören torde bekvämligheten ej heller minskas, utan snarare tvärtom. Var och en som erfarit hur ett fordon till exempel ofta visat sig olämpligt valt allenast därför att ett resgods, en koffert eller dylikt, icke kunnat placeras inunder eller bakom sitsarna, blott emedan den varit en liten smul för hög eller lång, skall säkert motse denna, utav uppfinnaren tidigare även på en del möbler och fack tillämpade invention med tillfredsställelse, då den troligen snart kommer i marknaden, enär underhandlingar härom redan blivit inledda med en av landets mer framstående fabriker.«

Den 21 oktober samma år 1905 skrev *Motala Tidning* om nästa uppfinning av Eduard. Han hade i dagarna lämnat in en patentansökan om en ny anordning av spjäll och luftventiler på kakelugnar. »Ingenjör Bartholdi, vilken, som känt är, har en synnerligen fruktsam hjärna, har i denna senaste inventering gjort ett mer än vanligt lyckosamt grepp.« Påföljande år kunde tidningen meddela att han hade fått det sökta patentet.

Motala Tidning
21 oktober 1905.

**För anordningar för
spjäll och luftventiler å
kakelugnar** har i dagarne patent-
ansökan iolämuats till k. patent- och
registreringsvärket från ing. Eduard
Bartholdi. Ing. B., hvilken, som känt
är, har en synnerligen fruktsam hjärna,
har i denna senaste inventering gjort
ett mer än vanligt lyckosamt grepp. De

Den 5 december 1905 skrev *Karlskoga Tidning* om ännu en uppfinning av Eduard. Denna gång var det »dels ett skydd för de ofta mycket spröda och dyrbara dekorationsblomkrukorna mot söndersprängning av de innankrutor, varuti växterna inplante-
rats, dels ock att elevatoriskt göra de förra med hänsyn till form och dimensioner mer användbara för större och mindre inner-
krutor. Till såväl denna som ett större antal övriga metallkon-
struktioner för hemmets bekvämlighet uti vad man kallar ställ,
hängare, fack och hyllor med mera – alla lika praktiska som enkla
och prydliga – har aktiebolaget Gustaf Erikssons metallfabrik i
Eskilstuna förvärvat sig patenträtt och mönsterskydd, vadan de
inom kort torde bli i handeln tillgängliga.«

I januari 1908 sökte Eduard patent på en maskin för skärning av fläsktärningar. Det är okänt om han fick det.

Hela familjen Bartholdi, inklusive de fyra döttrarna, flyttade sedan från Motala till Duvbo villasamhälle i Spånga 1909.

Den 8 december 1910 rapporterade *Svenska Dagbladet* om en »ganska underlig skapelse« av Eduard, kallad »Bråtegården«, och utställd i Stockholms folkskolor. Denna stuga i miniatyr skulle kunna sägas vara en kombinerad yrkesverkstad, tyckte tidningen, eftersom så gott som alla yrkens attributer var representerade.

»Det hela såväl som detaljerna är utfört med mycken fyndighet och skicklighet. Stugans arkitekt försäkrar, att han själv icke haft annan avsikt med sitt arbete än att förströ sig, men det är icke otänkbart, och utställningslokalen i folkskolorna understryker ytterligare den förmodan, att avsikten varit av pedagogisk art. Som material vid åskådningsundervisningen i folkskolorna vore det ju detta lilla japonaiseri heller icke oävet, men uppfinnaren, som för övrigt förfärdigar åskådningsmaterial för Stockholms folkskolor, försäkrar sig icke vilja göra några dubletter.«

År 1912 gick flyttlasset från Duvbo till Fridhem i Mariehäll, Bromma, fortfarande med alla fyra döttrar skrivna hemma.

Eduard Bartholdi avled i cancer den 16 december 1913. Hans änka Elin dog i Stockholm 1938. I bouppteckningen efter henne upptogs tillgångar på 441 kronor men skulder på 1226 kronor.

Äldsta dottern Viola avled ogift 1919 »efter ett långt och med stort tålamod buret lidande«, som det stod i hennes dödsannons.

Adèle dog ogift i cancer i Stockholm 1947. Hon hade då tillgångar på över 10 000 kronor.

Cecile blev sjuksköterska och dog ogift i Stockholm 1975.

DOI: 10.1002/for

189

Svenska Dagbladet 17 och 19 december 1913.

Liljeblad var också en av Sveriges pionjärer inom kärnkraftsområdet och satt som näringslivets representant i statliga AB Atomenergi 1948–1956. I en artikel i Svenska Dagbladet 12 oktober 1991 kallades han »svenska atombombens skapare«. Det var på 1980-talet som det hade uppdagats att han hade konstruerat en svensk atombomb och att han 1964 hade fått patent på en »anordning av det klyvbara ämnet i en atombomb«. Han tillhörde dem som tidigt hävdade att kärnavfallet, »biprodukterna i milorna«, utgjorde en oerhört värdefull framtida resurs, som kanske skulle komma att få större betydelse än själva energiproduktionen, inom till exempel medicin, jordbruk och industri.

Liljeblad var engagerad antikommunist och tillsammans med nazisten Otto Hallberg var han initiativtagare till den hemliga och olagliga gerillaorganisationen »Räddningsrörelsen«, grundad 1948, avsedd att fungera vid en ockupation av Sverige. Den avslöjades av säkerhetspolisen 1952 och upphörde därmed.

Ragnar och Gurli fick tre barn, Gun, Jan och Wivi, innan de skildes 1941. Gurli flyttade då till Stockholm, där hennes två sysstrar bodde. Hon dog i Stockholm 1973. Ragnar gifte om sig 1948 med författaren Gund von Numers och avled 1967.

*Wilhelm Bartholdis son Eduard Bartholdi (1849–1913).
Foto Albin Andersson 1907.*

Wilhelm Bartholdis barnbarn, Eduards döttrar Viola (1881–1919), Adèle (1885–1947), Cecile (1886–1975) och Gurli (1888–1973). Foto taget i Karlskoga kyrkby 1890-talet.

Wilhelm Bartholdis yngste son *Gustaf Bartholdi* föddes 1850 på Malmvik i Lovö församling på Lovön i Mälaren. Han växte upp i Skövde, som han lämnade 1865, då han flyttade till Lund för att studera till apotekare (provisor).

År 1870 fick Gustaf anställning hos apotekare Santesson i Varberg och bosatte sig i staden. Nio år senare flyttade han till apotekare Ingemar Kerfstedt (sedermera riksdagsman) i samma stad. En tidningsnotis från 1880 berättar att han, tillsammans med en kamrat, hade bildat en gymnastikförening i Varberg.

Gustaf Bartholdi skulle bli en omtyckt och uppskattad profil i Varberg, framför allt som källarmästare, en syssla han hade mellan 1884 och 1888. Han slutade som apotekare våren 1884 och arrenderade istället änkefru Gertrud Pehrsons välkända restaurang »Pehrsons trädgård« (»Pehrsonska trädgården«) från och med 1 maj det året för 5000 kronor per år i tre års tid. Där hade Gustaf servering och ordnade konserter, varietèer, spelpartier, danser och mycket annat. En mängd annonser i lokaltidningarna speglar verksamheten.

I *Varbergs Tidning* den 17 oktober 1884 kan man läsa, att »vår nye källarmästare är en man, som redligt försöker att i allo tillmötesgå sina kunder, och att han rätt väl lyckats att genom goda varor och moderata priser göra allmänheten stämd för sig, därom talar det ej obetydliga antalet gäster, som i synnerhet under aftnarna samlas där, trots ej någon annan aftonunderhållning består alltsedan Berkoska kapellet avresa, än den som en god tuting eller dito halvbutelj punsch till skäligt pris erbjuder«.

Berkoska kapellet hade underhållit med den äran i Pehrsons trädgård i tre månader mellan den 15 juni och 19 september 1884. *Warbergs Tidning* skrev den 18 september, att de hade »under nästan hela sommarens lopp varje afton fångslat en tacksam publiks intresse genom sina om bästa förmåga vittnande prestationer. Det väl sammansatta kapellet, vilket består av sex medlemmar, nämligen direktör Adalbert Berko och fru Minna Berko (1:ste violiner), Richard Fricke (violoncell), Herrman Ritter (2:dre violin), Fritz Birnbaum (piano) samt Reinhold Neudack (basviol), har alltid förstått att i sitt spel inlägga en konstskicklighet, som varit överraskande. Spelet har, bedömt hos en var av de uppträdande, varit korrekt och gott, och sammanspelningen förträfflig. I flera nummer av den rikhaltiga repertoaren har kapellet lyckats göra sin sak så väl, att publiken likasom elektriserats av den hänförande skönheten och harmonien.«

»Att kapellet, som dessutom utmärkt sig för ett flärdlöst, okonstlat framträdande, ett från effektsökeri främmande föredrag, därför kommer att bli sört och saknat, torde vara visst. Emellertid bör man tillerkänna detsamma all erkänsla för de många njutningsrika aftnar, som blivit publiken förlänade under den nu i morgon tilländagångna sejouren. Och då det icke kan förnekas, att kapellets kvarstannande här under så lång tid väsentligen berott på källarmästare Bartholdi, vilken, såsom vi förnummit, under årets hela säsong på ett berömvärt sätt vetat tillfredsställa publikens fordringar i vad på honom ankommit, tror vi att vi ej allenast göra oss till tolk för oss själva, då vi härmed, i det vi ägna tacksamhetens gärd åt det värderade kapellet, även hembära ett tack till Pehrsonska trädgårdens intelligente innehavare.«

Offentliga nöjen.
Pehrsonska Trädgården.
Direktör A. v. Berkos recett.

Torsdagen den 28 Augusti
från klockan 7 till 11 e. m.

Stor Illumination

och

Konsert

enligt följande

Program:

1. "O, du min Österreich!" Marsch. . . af Springer.
2. Ouverture till op. "Poeten och bonden" "Søppé.
3. Les Sirenes. Vals . . . " Waldteufel.
4. Tröst i natten. Fantasi. " Weiss.
5. Albertina-Polka . . . " Sandberg.
- Paus.
6. Potpourri ur op. "Kontung för en dag. af Adams.
7. Hållning till Warberg. Vals . . . " v. Berko.
8. Gromtanten-Idyll (solo för 2a viol) . . . " Ocks.
9. Constance-Mazurka . . . " Fahrbach.
10. Ballermans. Gallopp " Jensen.
- Paus.
11. Ouverture till op. "Tancredi" . . . af Rossini.
12. Vals Espagnole . . . " Metra.
13. Potpourri öfver Svenska folkvisor, arr. . . " v. Berko.
14. Bröllopsmarsch . . . " A. Söderman.
15. Volontärmarsch . . . " Metra.

Entré 50 öre.

I händelse missgynnande väderlek inträffar uppskjutes illuminationen till nästa veckra afton.
(1577)

Afskedskonsert

af

Direktör A. v. Berkos kapell
gifves

i Pehrsonska salongen

Frederagen den 19 September kl. 7 e. m.
enligt följande

PROGRAM:

1. G. P. Marsch . . . af Lund.
2. Ouverture till op. "Fra Diavolo" . . . " Auber.
3. Vi mötas åter. Vals . . " Waldteufel.
4. Potpourri ur op. "Trubaduren" . . . " Verdi.
5. Kolibri-polka . . . " Zichrer.
- Paus.
6. Metamorphose, potpourri af Schreiner.
7. Vals Espagnole . . . " Metra.
8. Drömbilder, fantasi " Lumbye.
9. Bydrottningen, mazurka " Faust.
- Paus.
10. Ljungby horn, ballad af Fricberg.
11. Bolero ur op. "Den stumma" " Auber.
12. Lilla mormor, solo för viol " Lange.
13. Den gamla tanten, marsch.

Entré 50 öre.

Warbergs Tidning 18 september 1884.
Annons för afskedskonserten med
Berkos kapell.

Norra Hallands Tidning Vestkusten
27 augusti 1884.

Från och med
Lördagen d. 20 dennes
 konserterar
A. v. Berkos Kapell
 uti Pehrsons trädgård
 kl. 8. 1-4 och 7-11 a. m.
 Warberg den 17 Juni 1885.
 C. G. F. Bartholdi.

von BERKO'S kapell.
 I anseende till uppskjuten resa
 konserterar kapellet i afton, från
 klockan 7 uti
Pehrsons salong.
 Entré 25 öre.
 Warberg den 25 Februari 1886.
 (105) C. G. F. BARTHOLDI.

Von Berkos
MUSIKKAPELL
 (nu 7 personer)
 konserterar på genomresa **Lördagen den 1 Oktober** uti under-
 tecknade stora salong.
 Entré 25 öre.
**OBS! Endast denna kon-
 sert giffes!**
 Warberg d. 30 Sept. 1887.
 C. G. F. Bartholdi.

Berkos kapell återkom till Bartholdi och Pehrsons trädgård 1885, 1886 och 1887.

Warbergs kupletter.
 (Författade af en Warbergsbo och föredragna af
 J. E. Nordström å hans soiréer under
 Pingston 1885.)
 (Besåget meddelade Falkenbergs Tidn.)
 Warberg ä' minsann en riktigt prägtig
 stad,
 Kilivippom vej!
 Vida känd för sina sköna salta bad.
 Kilivippom vej!
 Nu om några dar säsongen inne är.
 Och då kommer folk från fjerran håll
 och när.
 Tjo fallera; Tjo fallera, Tjofallerallirej!
 Ja, då blir här luft i luckan med besked,
 Warberg får en sång af storstadslifvet
 med.
 Då i ångbåtsfarten blir det mera fart,
 Hos Bartholdi spelar Berko, det är klart.
 Badhusparken med sitt etablissemang
 Ska li' nog framgent hålla upp sin ärdas
 rang.

Offentliga nöjen.
Torsdagen den 4 Augusti
 om väderleken så med-
 gifver, eljest nästa
 vackra afton:
Illumination,
Kvartettsång
 och
KONSERT
af v. Berkos kapell
 efter utvaldt program.
 Entré: 25 öre.
C. G. F. Bartholdi.

Falkenbergs Tidning återgav den
 6 juni 1885 en kuplett om Warberg
 med en rad om Bartholdi: »Hos
 Bartholdi spelar Berko, det är
 klart.»

Norra Hallands Tidning Vestkusten
 3 augusti 1887.

Pehrsons trädgård cirka 1882–1885 (överst) och 1890-talet (nederst). Namnet var efter Börje Pehrson (1815–1880) som 1865 hade köpt en villa i hörnet av Västra Vallgatan och Södra Hamnvägen i Varberg och öppnat ett sommarvårds-
hus. År 1963 ersattes Pehrsons trädgård av Domusvaruhuset. Idag är Galleria Trädgården belägen på platsen. År 1886 stod Societetshuset i Societetsparken färdig. Pehrsons trädgård blev då ett ställe för den lägre medelklassen medan det fina folket gick till Societén. Efter Pehrsons trädgård tog Nöjesparken över en stor del av nöjesscenen i Varberg.

Tillkännagifvanden.
Tyrolersångarne
 uppträda härstädes fredagen den 14
 Oktober **för sista gången.**
C. G. F. Bartholdy.

Spelpartier
 anordnas i Pehrsons trädgård fr. o. m.
 Oktober månads ingång t. v. hvarje
Onsdag och Lördag kl. 6
e. m.
 Warberg i Sept. 1884.
 (1812) **C. G. F. Bartholdi.**

Offentliga nöjen.
DANS-SOIRÉ
 anställes
 Lördagen den 22 Nov.
 kl. 7 e. m.
 Entré som vanligt.
C. F. G. Bartholdy.

Annonser i Norra Hallands Tid-
 ning Vestkusten och Warbergs
 Tidning 1884.

Svarte violinisten
J. R. Brindis
 gifver för sista gången
Konsert
 i Pehrsonska salongen
 Fredagen den 19 Juni
 kl. 8 e. m.
Entré: 1 kr. (1198)

För 2-ne raska och ordentliga piger
 finnes nästkommande 24 April plats
 som underköksor om snar anmälan
 sker hos
C. G. F. Bartholdi.
 Perssonska trädgården
 Warberg.
 (387)

Måndagen den 5 Oktober
 börja de vanliga
Klubbarne
 C. G. F. BARTHOLDI.

Annonser i Norra Hallands Tid-
 ning Vestkusten och Warbergs
 Tidning 1885.

Torsdagen d. 5 Augusti
Stor Illumination
 i
Pehrsonska trädgården.
 Musik af Ehrlichska kapellet efter valdt program.
Obs.! Om ogynsam väderlek inträffar uppskjutes illuminationen till nästa vackra afton.
C. G. F. Bartholdi.

Stråkinstrument-
KONSERT
 Pingstafton kl. 7.
 Pingstdagarne kl. 6 e. m.
uti Pehrsons trädgård.
 Entré 25 öre.
 OBS. De, som önska deltaga i table d'hôte middag vid småbord i stora salen med taffelmusik à 2 kr. person Pingstafton kl. 8 e. m., torde senast kl. 12 sateckna sig å i samma lokal tillgänglig lista.
 Warberg den 10 Juli 1886.
C. G. F. Bartholdi.

Annonser i Norra Hallands Tidning Vestkusten och Warbergs Tidning 1886.

BAL
 Tisdagen den 17 dennes kl. 1/8 — 12 e. m. uti stora salongen.
 Entré 1 krona.
 Warberg d. 13 Aug. 1886.
C. G. F. Bartholdi,

De svenske
Quartettsångarne
 omväxlande med *von Berkos musikkapell* konserterä Onsdagen den 20 dennes fr. kl. 7 e. m. uti *s. k. Pehrsons trädgård*
 Entré 25 öre.
C. G. F. Bartholdi.

Lördagen
 den 20 Augusti
ILLUMINERAS
Pehrsons trädgård.
 Entré: 25 öre.
C. G. F. Bartholdi.

Annonser i Norra Hallands Tidning Vestkusten och Warbergs Tidning 1887.

Den 10 maj 1885 hade Varbergs borgmästare L. P. Larsson stor middag för landshövdingen i Pehrsons trädgård med ett större antal inbjudna gäster, till exempel samtliga stadsfullmäktige. Tidningen *Halland* skrev: »Föreståndaren för nämnda etablissemang, det förnämsta i staden, källarmästaren Bartholdi, vilken i egenskap av provisor förut haft anställning å härvarande apotek, är en som vet, vad den mänskliga lekamen behöver och förstår sig på att ordinera för sin behövande nästa både smakliga och hälsosamma livselixirer. Allmänna omdömet är, att festen varit i allo värdig såväl hedersgästen och värden.«

År 1886 fick Gustaf Bartholdi tillstånd att servera maltdrycker, vin, kolsyrade drycker, choklad, kaffe, smörgåsar med mera på järnvägsstationen i Varberg till de resandes tjänst, dock bara mellan klockan ett och tre på eftermiddagarna och då ingen gudstjänst pågick i staden.

Men uppenbarligen hade Gustaf Bartholdi inte kontroll över ekonomin. Den 24 februari 1888 försattes han i konkurs. *Hallandsposten* skrev: »Innehavaren av den så kallade Pehrsonska trädgården härstädes källarmästaren G. Bartholdi har på bogenärers yrkande av härvarande rådhusrätt försatts i konkurs. Inställelsedagen utsattes till den 30 nästa april.«

Han slutade som källarmästare, återupptog sin sysselsättning som apotekare och flyttade två år senare till Göteborg som provisor på Kronans apotek. Han bodde i Göteborg 1890–1900, varefter flyttlasset gick till Norrland, där han arbetade som apotekare resten av sitt liv, först i Gällivare 1900–1906, sedan i Kiruna 1906–1910 och sedan Gällivare igen från 1910 till sin död 1912.

Bibels lära om djefwulen
 blir ämne till en föreläsning, som löjtnant
 Forsslind Vördagen den 18 d:s från kl. 1/2, 7
 e. m. kommer att hålla i hr Bartholdis
 stora salong. Föreläsaren, som tillhör flere
 lärda samsfund, är en kunstspråk man med
 djup insigt särskildt i teologiska frågor och
 skall därför twiswelsutan med hwad han
 har att föredraga intressera sina åhörare

Norra Hallands Tidning Vestkusten och Warbergs Tidning 18 februari 1888.
 Löjtnant Forsslind skulle hålla föredrag om djävulen i Gustaf Bartholdis stora
 salong. En knapp vecka senare försattes Gustaf i konkurs...

Gustaf Bartholdi drabbades av matstrupscancer. Vid pingst-
 tiden 1912 reste han till sin bror Eduard i Duvbo med avsikten
 att opereras på lasarett i Stockholm, men operationen kunde inte
 genomföras och Gustaf avled på Serafimerlasarettet den 5 juli.

Gustaf var ogift. I sitt testamente hade han skänkt 200 kronor
 till Gällivare församling för kyrkligt ändamål, men kyrkostäm-
 man avstod gåvan med motiveringen att »den avlidnes släktingar
 är i behov av nämnda kvarlåtenskap«.

Gustafs efterlämnade tillhörigheter, bestående av möbler och
 husgeråd, skriv- och rökutensilier, försåldes på en offentlig auk-
 tion i Gällivare den 4 oktober samma år.

I en dödsnotis i *Svenska Dagbladet* den 7 juli 1912 beskrevs Gustaf: »Bartholdi var en sympatisk och godhjärtad person, vänsäll och kamratlig, efterlämnande bland annat anhöriga, äldre broder jämte flera brorsbarn samt en stor vänkrets«, en stor kontrast till berättelserna om hans far, den vildsinte godsherren Wilhelm Bartholdi!

Gustaf beskrevs även i en artikel i *Norrbottens-Kuriren* den 23 oktober 1924. Man tyckte att han hade haft en intressant personlighet och »att han en tid fungerat som källarmästare i en stad på Västkusten men ramlat av pinn som sådan. Trots sin blygsamma ställning som provisor blev han en av centralfigurerna i Gällivare. Herr Bartholdi var en sällskapsmänniska ut i fingerspetsarna och gjorde sig gällande i goda vänners lag. Och goda vänner hade han i mängd, ty Bartholdi var en man av sprudlande kvickhet. Han var frikostig, alltid glad och gemytlig, tyckte om samkväm, även om dessa räckte fram på småtimmarna, så gammal han än var.«

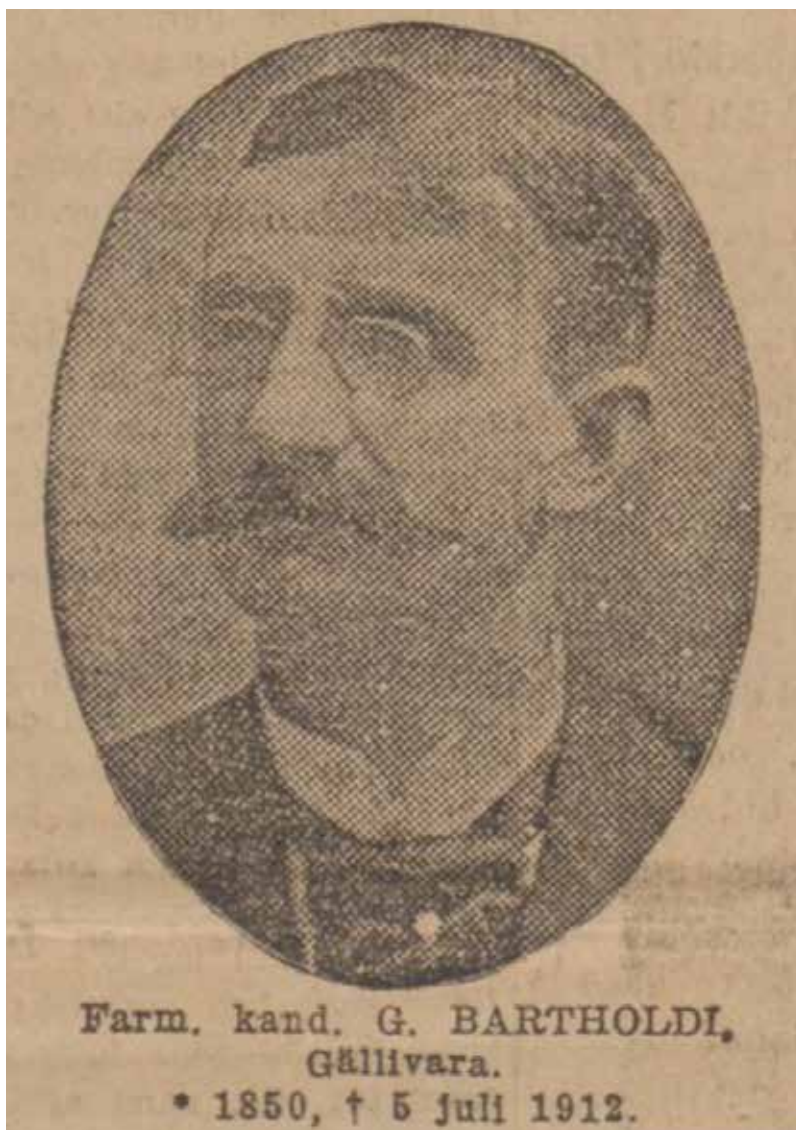
Svenska Dagbladet 12 juli 1912.

Dödsfall.

Gustaf Bartholdi †. Farm. kand. Carl Gustaf Fredrik Bartholdi afled å Serafimerlasarettet i Stockholm den 5 dennes, dagen efter inträdet i sitt 63:dje åldersår.

Han hade där intagits för en eventuell operation, hvilken dock ej kunde företagas. B. var född å Malmvik på Lofön i Mälaren. Efter studier i Sköfde och Lund ingick han mot slutet af 60-talet på apotekarbanan, med anställning hos apotekaren Santesson i Varberg, hvar-est han kvarstannade nära ett par decennier; sedermera har hans hufvudsakliga tjänstgöring varit fördelad på apoteken Kronan i Göteborg samt Kiruna och Gällivara, på hvilket senare han tjänstgjorde intill pingsttiden, då han nedreste till en broder i Dufbo.

B. var en sympatisk och godhjärtad person, vänsäll och kamratlig, efterlämnande bl. a. anhöriga, äldre broder jämte flera brorsbarn samt en stor vänkrets.

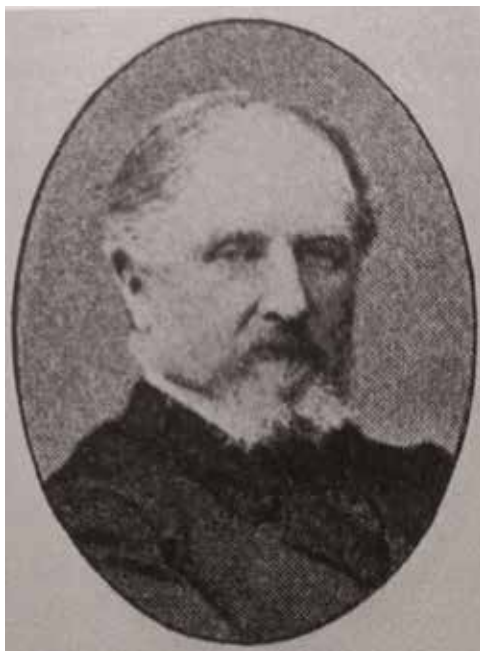

Wilhelm Bartholdis yngste son Gustaf Bartholdi (1850–1912). Svenska Dagbladet 14 juli 1912.

Dyrssen – den driftige godsherren

Bartholdi och hans fru Adelaide Elisabeth Palmcrantz lämnade Fänneslunda kort efter bröllopet i januari 1845. Enligt en köpeavhandling den 16 juni det året såldes godset till en ny tysk – *Peder Dyrssen*. Denne var född 1820 utanför Hamburg och var av en rik jordägarläkt från Holstein. Han hade kommit till Sverige 1840.

Även Dyrssen var sträng och krävande. Hans valspråk var »Vi följer solen«. Folket skulle arbeta så länge solen var uppe, vilket innebar 18 timmar per dygn om sommaren. I motsats till Bartholdi lyckades han dock hålla respekten uppe genom att vara rättvis och inte lika nyckfull.

Peder Dyrssen (1820–1886).

Vid en extra sockenstämma den 14 december 1845 förklarade Dyrssen, att han inte godkände överenskommelsen med Bartholdi rörande fattigvårdens fördelning. Han ville att socknens fattiga enligt lag och gammal vana hädanefter skulle försörjas av socknen gemensamt, vilket sockenmännen förklarade sig vara nöjda med.

Vid samma sockenstämma tog Dyrssen upp frågan om den fattiga hustrun Ulla Ågren (född 1798, dotter till pappersmästaren Carl Ågren i Strömshov). Hennes man, pappersmakargesällen Lindholm, hade rymt från Fänneslunda under Bartholdis tid och lämnat sin hustru ensam med sex minderåriga barn (yngsta barnet Albert föddes 1843). Enligt husförhörlängden flyttade hon med barnen 1843 till »socknens slut« med anteckningen »pappersgesällen Lindholms hustru och barn«.

Lindholm hade uppodlat torpet Johannesfred på Fänneslundas ägor från och med 1832. Det sista spåret efter honom i Fänneslunda finns i Ås härads domböcker 1842, då han var instämd av kapten Svedenborg på Sjögården i Grovare för att ha skjutit ihjäl dennes jakthund, men målet avskrevs året därpå. Det allra sista spåret efter honom är från Skorpatorps pappersbruk i Fliseryd, dit han hade flyttat från Skövde 1848. Han dog där året därpå av frossa. Han var då fortfarande gesäll och står som gift i kyrkoboken.

På Dyrssens fråga beslutades att man skulle samla ihop mat till hustru Lindholm. Varje helt mantal skulle skänka en skäppa potatis och sex skäppor havre och de mindre gårdarna i mån därefter. Livsmedlen skulle lämnas hos Nils Andreasson i Gårdabo efterföljande torsdag.

Dyrssen lovade också att förse hustru Lindholm med nödigt husrum. Det blev Nolhagen, som stod tomt efter fattighjonet Sjöbergs flytt till fattigstugan. Ulla bodde i Nolhagen ända till sin död 1880. Det har berättats att hon hade en tam rävunge som följde henne överallt. När hon till slut inte kunde klara sig själv hamnade hon på fattigstugan. Hon vantrivdes där och ville tillbaka till Nolhagen, men hon var oförmögen att gå, så hon kröp hela vägen hem till sin stuga, en sträcka på flera kilometer.

Den 5 februari 1846 kungjorde Peder Dyrssen genom Borås Tidning, att han ämnade flytta från Sverige. Fänneslunda utbjöds till försäljning på en auktion den 26 februari 1846. Enligt en kort beskrivning av egendomen kunde det vinterfödas omkring 60–70 nötkreatur, 4 hästar och 30 får. Sommaren 1845 var åkerjorden besädd med 16 1/2 tunnor råg, 2 tunnor ärtor, 6 1/2 tunnor korn, 66 tunnor havre och blandsäd, 3/4 tunna linfrö samt potatis. Till godset hörde 13 landbor på 9 gårdar samt 25 torpare, som sammanlagt årligen betalade cirka 300 riksdaler i kontant arrende och gjorde 3275 dagsverken med mera. Dessutom fanns pappersbruk, garveri, kvar och såg samt manufaktursmedja.

Egendomen såldes inte vid auktionen. Istället flyttade förra ägaren kapten Kjerrulff von Wolffen till säteriet som hyresgäst.

Peder Dyrssen återvände till Sverige våren 1848 och gifte sig den 25 april samma år med köpmansdottern Mina Hagerman (född 1820). Hon hade något år varit mamsell hos en släkting till Dyrssen på Ekhammar i Grevbäcks socken nära Hjo.

Dyrssen och hans fru var regelbundna balgäster i Borås tillsammans med till exempel Williamssons från Skabo och kapten Kjerrulff von Wolffen. Den 5 mars 1851 var de på en stor bal hos von Segebaden i Borås. »Den vackra fru Dyrssen« lär ha gjort starkt intryck på herrarna.

Den 21 augusti 1850 valdes Peder Dyrssen till riksdagsman för bondeståndet i Ås och Gäsene härader, vilket var märkligt ur flera aspekter. För det första var Dyrssen inte svenskfödd och för det andra var han snarare en herreman än en bonde. Valet förklarades följaktligen för ogiltigt, trots att Dyrssen 1845 hade blivit svensk medborgare, dock med villkor att han »inom sex månader skulle avlägga tro- och huldhetsed, försedd med bevis att han upphört vara främmande makts undersåte«, något han inte hade uppfyllt.

Peder Dyrssen var en mycket driftig jordbrukare. Under hans tid i Fänneslunda gick gården framåt i välstånd. Han lär en gång ha blivit bjuden lika mycket för Fänneslunda skog, som han hade gett för hela egendomen, men han antog inte erbjudandet.

Dyrssen utförde en del jordbruksexperiment på gården. Han redogjorde för några av dessa vid ett lantbruksmöte i Osdal den 1 augusti 1854. Bland annat berättade han om ett försök med att gödsla rågåkrar med potatisblast. Han hade låtit sitt folk skära av blasten på en potatisåker efter blomningen dagarna omkring den 23 augusti 1853. Sedan fördes blasten till en åker, som höll på att plöjas upp till höstråg.

Allteftersom plogen gick fram lät Dyrssen ett par yngre personer lägga ned och trampa till den friska potatisblasten, vilken täcktes av nästa jordstycke som plogen vände upp. På det viset blev nästan hela rågåkern belagd med frisk potatisblast under ytan. Som jämförelse lät han ett stycke av åkern vara utan. På hösten visade sig en förvånande skillnad mellan den gödslade och den ogödslade rågen. Den gödslade växte hastigare, blev tätare och kraftigare och hade en mörkare grönska än den ogödslade. Samma sak visade sig på våren. Det gödslade rågfältet gav förhoppning om en utomordentligt god skörd. Emellertid inträf-

fade en olycklig frostnatt mellan pingstafton och pingstdagen, som förstörde alltsammans – inte bara detta experiment, utan många rågåkrar i hela sjuhäradsbygden.

Dyrssen tyckte, att trots frostnatten visade detta försök ett så lovande resultat, att han hade beslutat sig för att göra om experimentet varje år, särskilt som potatisen inte verkade ta någon skada.

Mötesdeltagarna undrade hur mycket potatisblast som hade använts. Dyrssen svarade, att blasten på ett tunnland potatis räckte till ett tunnland plöje. Han tillade dock, att blasten som hade använts i detta försök, hade varit utomordentligt yppig och stor. Normalt skulle det kanske behövas två tunnland potatis till ett tunnland plöje.

Anledningen till att potatisblasten var så välväxt var följden av ett annat experiment. Förr i tiden var det vanligt att man gav kreaturen en restprodukt vid brännvinsbränningen, kallad drank, som foder. Dyrssen, som idkade brännerirörelse i stor skala, insåg att det var skadligt för djuren att förtära dranken och använde den istället som gödningsämne på potatisåkrarna.

Flera andra experiment genomfördes. Något som Dyrssen själv ansåg vara den främsta anledningen till att hans jordbruk hade kommit till den nivå det befann sig, var hans vickerodlingar. Han rekommenderade därför varmt andra jordbrukare till sådan odling.

Slutligen uttalade sig Dyrssen i en fråga som diskuterades vid mötet. Det gällde på vilket sätt arbetsstyrkan vid ett lantbruk borde vara organiserad för att bereda jordägaren högsta möjliga inkomst utan att arbetarens »ekonomiska förkovran och sedliga förbättring åsidosattes«. Dyrssen förordade jordtorparsystemet, i varje fall för mindre egendomar. Vid större gods tyckte han

att några statorpare var nödvändiga. Dessa skulle dock avlönas tillräckligt, så att de kunde bruka någon liten jordbit för egen del samt ha förhoppning om att i framtiden kunna få flytta till någon jordtorpslägenhet. Detta skulle således bara vara en övergång från statorps- till jordtorpssystemet, tyckte Dyrssen. Mötet enades om att ett jordtorpssystem med två dagsverken i veckan av varje, var det bästa sättet att organisera arbetsstyrkan.

Vid samma möte i Borås var även Dyrssens landbo Carl Pettersson i Olofstorp (tidigare gårdsrättare på säteriet) närvarande. Han vann då en plöjningstävling med hästar! Priset var två riksdaler.

Våren 1855 sålde Peder Dyrssen Fänneslunda säteri och flyttade till Klagstorp utanför Skövde. Där blev han förste föreståndare på en lantbruksskola. Hans intresse för jordbruk var fortfarande stort.

Dyrssen och hans fru Mina fick sex söner. Fyra föddes på Fänneslunda och två på Klagstorp. Han hade svurit på att ingen av hans söner skulle bli militär, men det hjälpte inte. Alla utom en valde militärbanan. *Gerhard Dyrssen*, född 1854, blev kommandörkapten, sjöförsvarsminister och landshövding. *Wilhelm Dyrssen*, född 1858, blev amiral och sjöförsvarsminister. Wilhelms söner *Gustaf* och *Magnus* gjorde sig kända. Gustaf vann en olympisk guldmedalj i modern femkamp 1920 och blev generallöjtnant. Magnus var en av initiativtagarna till den svenska frivilligkåren i Finland efter krigsutbrottet 1939. Han stupade 1940, träffad av en granatskärva. Wilhelms tvillingbror *Gustaf Dyrssen* blev viceamiral. Från Peder Dyrssens sex söner härstammar alla i Sverige levande släktgrenar.

Peder Dyrssens fru Mina dog 1858. Han gifte om sig och bodde kvar på Klagstorp till sin död 1886.

Överst till vänster Gerhard Dyrssen, född 1854, till höger Wilhelm Dyrssen, född 1858. Mitten till vänster Wilhelm & Gustaf Dyrssen, födda 1858, till höger Magnus Dyrssen, född 1894. Nederst Gustaf Dyrssen, född 1891, till vänster foto 1920, till höger 1959.

BLOMMANDE SYRENER

AV

KARL NILSSON

BORÅS 1914. VÄSTRA DAGBLADETS TRYCKERI.

Blommor och poesi

BLOMMOR OCH POESI är två ämnen som ligger nära släktens hjärtan. Karl Nilsson diktade gärna om blommor och han sågs aldrig bryta en blomma på sina strövtåg i naturen – »ett blomster skulle man endast se och fröjdas åt«.

Karl Nilssons mormors mormor Kersti hade lärt sig örternas läkande kraft genom ärvd kunskap från döda släktled. Vi vet ju också att hon diktade visor, om än inte så romantiska!

Karl Nilssons mormors mor Katrina, som också diktade visor, kunde måla träd och blommor, som hon noga studerade där hon gick. Hon var blomstrens, trädens och allt växandes flitiga lärjunge. Hon hade även lärt sig örternas läkekonst av sin mor.

Karl Nilssons mormor Lotta hade en livslång blomsterkärlek och trampade aldrig på en enda blomma.

En släkting till Karl Nilsson, Heidi Popper, har berättat att hennes högt älskade farmor Alvida (Karl Nilssons kusin, dotter till Ferdinand – hon hade fått sitt namn efter Karls moster Alvida), »världens finaste människa«, ägde en stor vördnad för blommor och natur. Heidi blev en gång tillrättavisad av henne när hon hade plockat en bukett blommor. »Blommor är inte till för att plockas, utan ska pryda där de står.«

En annan släkting, Ulla-Britt Andersson, har berättat att hennes mormor Alma (Karl Nilssons moster, dotter till Lotta) skickade barnbarnen att hämta slättergubbe som hon använde mot reumatism i benen. Hon lade örten i rödspirit och gned lösningen mot benen.

Örlids spismursröse. I mitten av 1800-talet var det tre generationer kvinnor som samtidigt bebodde Örlid – gamla Kersti, hennes dotter Katrina och Katrinas dotter, lilla Lotta.

Karl Nilsson hade sitt diktarblod från två håll – dels från Kersti och Katrina och dels från släkten Voigt genom stamfadern Bertel Aquilonius, den latinske diktaren som även var naturdyrkare och trädgårdsodlare.

Karl gav ut sina två diktsamlingar 1912 och 1914 – *Offermynt* respektive *Blommande syrener*. Utöver dessa finns ett antal av hans dikter bevarade i olika tidningar och tidskrifter. I två av dessa hyllade han sin mor Hilda och mormor Lotta.

Dikten *Brunnsliden* handlade om modern:

Var skugga björkarna så sval,
som här i liden vid vårt hus?
Var doftar vinden väl så söt
för vandraren på vägens grus
om kvällarna som här?

Just här gick mor, när hon var ung,
desslikes när hon gammal var,
och tunga vattenämbaren
i sina trötta händer bar
från brunnen i vår lid.

Här gick hon under trädens sus
med glättig håg och trötta ben.
Och sommarns blomsterskara log
mot henne ifrån gräsrik ren
så ljust och tröstefullt.

I dikten *Hos mormor* mindes Karl sin mormor och söndagsbesöken han gjorde hos henne på Örlid i början av 1900-talet:

I trädgårdens svalkande skugga
hon plögade sitta och lyssna
till sommarens sorlande mässä
i aplarnas blomrika kronor.
Och ängsvinden fladdrade stillsamt
omkring hennes ullvita hjässa.

Runt om stodo flockar av blomster
och sågo med leende ögon
på henne, som satt så allena
med händerna knäppta i skötet,
en bild av den stillhet som kommer
när stunderna blir sena.

Jag tyckte det var så högtidligt,
så söndagshögtidligt, när mormor
om sommaren satt under träden
och blommorna logo mot henne
och talte hon till dem, var stämman
så lågmäld som kvällsus i säden.

Karl Nilsson och Heinrich Heine

Karl Nilsson läste översättningar av den tyske poeten Heinrich Heines dikter redan i tolvårsåldern, har han själv berättat. »Dessa underbara melodier lever sedan dess i mitt minne.« Han tycks ha inspirerats av Heines blandning av rättvisa, kommunism och kosmopolitism å ena sidan samt romantik, poesi och natur å den andra.

Heinrich Heine (1797–1856) skrev både kampsånger och kärleksdikter och slets hela tiden mellan politik och poesi, uppror och tradition, ironi och allvar, nihilism och religion. Han kallade sig själv »den siste romantikern« men var också en socialistisk kosmopolit som kämpade för åsiktsfrihet och mot nationalism. Denna dubbelhet finns även hos Karl Nilsson, som tydligt tog till sig arbetarrörelsens politiska idéer i början av 1900-talet men också skrev romantiskt om hembygden, kärlekslängtan och naturen.

Heine beundrade Karl Marx och Marx beundrade Heine. De kände varandra och hade träffats i Paris 1843. Marx var redaktör för tidskriften *Vorwärts*, där Heine först publicerade sina politiska dikter 1844, dels den djärvt radikala kampdikten *De schlesiska vävarna*, och dels det episka mästerverket *Tyskland, en vintersaga*.

I *De schlesiska vävarna* anklagas kyrkan, kungen och fosterlandet för de eländiga förhållandena i fabrikerna. Dikten förbjöds och de som framförde den i Tyskland dömdes till fängelse:

Med dystra ögon som inte kan gråta,
vid vävstolen sitter de sammanbitna:
Din liksvepning, Tyskland, väver vi,
med tre förbannelser invädda i –
vi väver, vi väver!

Förbannad vare den blinde guden,
vi bad till i kylan och hungersnöden;
förgäves vår väntan och allt vi fördrog,
han narrade oss, han svek och bedrog –
vi väver, vi väver!

Förbannad kungen, en kung för de rika,
som aldrig lät vårt elände vika,
som stjal våra småmynt fram till den stund
han skjuter oss som man skjuter en hund –
vi väver, vi väver!

Förbannat fosterlandet, det falska:
där frodas bara skam och ilska,
där bryts var blomma tidigt av,
där frossar en mask i dess ruttna grav –
vi väver, vi väver!

Nu knakar vävstolen, skytteln far snabbt,
vi väver flitigt dag och natt –
din liksvepning, Tyskland, väver vi,
trefaldig förbannelsen invävd däri,
vi väver, vi väver!

I det första kapitlet i *Tyskland, en vintersaga* kan man höra den socialistiska drömmen klinga:

En nyare sång, en bättre sång,
o vänner, vill jag åt er göra!
Ty himmelriket vill vi här
på jorden redan införa.

På jorden vill vi vara lyckliga,
och ej mer i fattigdom dväljas;
vad flitiga händer förvärvat skall
av lata magar ej sväljas.

Härnere växer det bröd så att
det räcker åt arma och rika,
och rosor och myrten, skönhet och lust,
och sockerärtor tillika.

Heine hade lockats av Saint-Simons utopiska socialism och tog tidigt den kommunistiska rörelsen på allvar. Men han hade sina dubier. Fanns det en motsättning mellan brödet och skönheten? Fanns det plats för konsten och sådana som honom i ett kommunistiskt samhälle? Var det ett pris värt att betala? Han var rädd för detta. I förordet till *Lutetia* skrev Heine sitt politiska testamente. Han förutsåg att kommunisterna skulle komma till makten och »utan nåd slå sönder alla skönhetens marmorstatyer, som var mitt hjärta så kära. Näktergalarna, dessa onyttiga sångare, kommer att jagas, och ack! Min *Sångernas bok* kommer specerihandlaren att nyttja för att göra strutar att hälla upp kaffe eller

tobak i, åt framtidens gamla kvinnor. Ack, jag förutser allt detta, och jag grips av en outhärlig sorg vid tanken på den undergång det segrande proletariatet hotar mina verser med, vilka skall försvinna tillsammans med hela den gamla romantiska världen. Och ändå måste jag uppriktigt medge att samma kommunism, som är så hotfull för alla mina intressen och böjelser, utövar en tjusning på min själ som jag inte kan försvara mig emot.«

»En fruktansvärd syllogism (slutsats) håller mig förhäxad och om jag inte kan motbevisa denna premis: 'alla människor har rätt att äta', så är jag också tvungen att underkasta mig alla dess konsekvenser. När jag tänker på det löper jag risk att förlora förståndet, jag ser alla sanningens demoner dansa i triumf omkring mig, och till slut grips mitt hjärta av en generös hopplöshet och jag utropar: Det är sedan länge dömt, fördömt, detta gamla samhälle. Må rättvisa skipas! Må den krossas, denna gamla värld, där oskulden har gått under, där egoismen har frodats, där människan exploaterats av människan! Må de rivas från grund till topp, dessa bleknade gravar, där lögnen och orättfärdigheten huserade! Och välsignad vare specerihandlaren som en gång skall göra strutar av mina dikter, i vilka han håller kaffe och tobak till de stackars gamla, som i vår nuvarande orättfärdiga värld kanske hade fått klara sig utan ett sådant nöje – fiat justitia, et pereat mundus (må rättvisan ha sin gång även om världen skulle gå under)!«

Det samhälle som Heinrich Heine fördömde var det nationalistiska Tyskland efter Napoleon-krigen, »dessa falska patrioter vars fosterlandskärlek inte består av annat än en idiotisk aversion mot utlandet och mot grannfolken«.

»Jag har avskytt dem och bekämpat dem i hela mitt liv, och när nu svärdet faller ur den döendes hand, känner jag mig tröstad

av övertygelsen att kommunismen, som på sin vandring kommer att träffa dem som de första, skall ge dem nådastöten. Av hat mot nationalismens partisaner skulle jag nästan kunna drabbas av kärlek till kommunisterna. Åtminstone är de inte hycklare med religion och kristendom ständigt på sina läppar; kommunisterna, det är sant, har ingen religion (ingen människa är perfekt), kommunisterna är rentav ateister (vilket säkerligen är en stor synd), men som central dogm har de den mest absoluta kosmopolitismen, en universell kärlek för alla folk, ett jämlikt broderskap mellan alla människor som fria världsmedborgare.«

»Denna fundamentala dogm är densamma som fordom predikades av evangeliet, och på så vis är kommunisterna i själ och sanning mer kristna än våra så kallade germanska patrioter, dessa stridsmän som låter sig borneras (sprudlas, bubbla) av en exkluderande nationalkänsla.«

Heine offrade således romantiken för rättvisans skull, för kommunismen och »brödfrågan«, men det gjorde aldrig Karl Nilsson, som gång på gång upprepade både arbetarens och poetens förtjänster, till exempel i dikten *Jag skyldrar*: »Jag skyldrar för vana, för idoga handen, som bygger de vägar, där vi vandra tryggt! Jag skyldrar för diktar- och tänkareanden, som lärdomens ljusfyrar åt oss har byggt.«

Karl Nilsson längtade efter och hoppades alltid på både rättvisa och romantik, såväl i den stora gemenskapen (samhället och jorden) som i den lilla (nära och kära och hembygden), med en stark tro på det ljusa och goda. Heines kosmopolitism sammanfattade han i *Jord och ljus*: »Och är den sann, religionens lära: äro vi barn av samma fadershus, vi stämplas det som kätterskt att begära åt alla samma rätt till jord och ljus.«

Heinrich Heine bannlystes i 1930-talets Tyskland. År 1823 hade han i sin pjäs *Almansor* skrivit de berömda orden: »Det var bara ett förspel. Där man bränner böcker, kommer man till slut att bränna människor.« Drygt hundra år senare, under den ökända bokbränningen i Berlin den 10 maj 1933, brände man både hans böcker och tusentals andra på order av Adolf Hitler! Och hur det gick sedan vet vi ju!

I efterhand tycks orden profetiska. Heine dog långt innan nazisterna satte eld på Tyskland. Så vad var det för ett »förspel« han syftar på? Svaret är den spanska inkquisitionen på 1500-talet. Den mäktige kardinalen och storinkvisitorn Francisco Jiménez de Cisneros hade dessförinnan år 1499 beordrat brännandet av femtusen böcker, innehållande muslimsk teologi, filosofi och naturvetenskap. Under den spanska inkquisitionen förekom både bokbål och människobål!

Heinrich Heine avled den 17 februari 1856, några månader efter Karl Nilssons mormors mormor Kerstis död i Örlid. Det sägs att Heine på sin dödsbädd, uppmanad att försonas med Gud, svarade: »Oroa er inte. Gud kommer säkert att förlåta mig. Det är ju sist och slutligen hans yrke.«

Många har sett Heine som en föregångsgestalt. En annan av Karl Nilssons stora favoriter August Strindberg, som beundrade Heine och gärna refererade till honom, skrev: »Ingen författare har skrivit så frigjort som Heine; det är som att läsa skrifter av dem som skola skriva om hundra år.« Särskilt under sin tid i landsflykt i Paris, identifierade sig Strindberg med Heine.

Heine kallade sig själv för den siste romantikern. Han skrev kärleksdikter om rosor, fjärilar, näktergalar, solstrålar och aftonstjärnor, som i denna dikt ur *Ny vår* från cirka 1830:

I rosen har fjärilen blivit kär,
och fladdrar, som man kan tänka,
runt henne, men runt honom själv
ses den älskande solstrålen blänka.

Dock, i vem är rosen kär?
Den som det ändå visste!
Är det en sjungande näktergal?
Eller aftonens stjärna, den tysta?

Jag vet inte vem som rosen har kär;
själv älskar jag lika gärna
solstråle som fjäril och ros,
näktergal och aftonstjärna.

De romantiska dikterna i Heines mest spridda och välkända verk *Sångernas bok* från 1827 tonsattes av Schubert och Schumann och otaliga andra, till och med av en av Karl Nilssons samtida i grannsocknen Härna, nämligen lärarsonen Gustav Grafström, som var ett år yngre än Karl. Grafström blev en etablerad tonsättare och konstnär och satte bland annat musik till Heines dikt *Ein fichtenbaum steht einsam* ur *Sångernas bok*. Det är en av Heines mest tonsatta dikter och finns i flera svenska översättningar (*En nordlig tall står ensam, Där står en ensam furu, En furu står helt ensam*). Den nordliga tallen var en symbol för en man som längtar till kvinnan, palmen i österland:

En nordlig tall står ensam
på kala bergets höjd,
försöker väl att slumra,
av snön och isen böjd.

Han drömmer väl om palmen
långt bort i Österland
som ensam sorgset tiger
på solbränd klippas rand.

Karl Nilsson och Nils Ferlin

Flera skribenter har noterat att det ibland fanns vissa drag av Nils Ferlin i Karl Nilssons diktning, men han kan inte ha inspirerats av Ferlin eftersom denne bara var 14 år, när Karl gav ut sin första diktsamling. Men det är inte omöjligt att Ferlin senare blev bekant med Karl Nilsson, hans dikter och konstnärsvänner i Borås. Det har berättats att Ferlin ibland var och hälsade på i Borås, men först i början av 1940-talet, då bryggerimästaren och konstsammlaren Hugo Ferlin i Borås hade kontaktat Nils för att utröna eventuellt släktskap. Det visade sig att de inte var släkt, men de blev goda vänner och upprätthöll kontakten.

Till deras umgängeskrets hörde boråskonstnären Svän Grandin, som var lika bohemisk som Nils Ferlin och dryckeskamrat med honom. Det känns väl otänkbart att den tillbakadragne Karl Nilsson skulle tillhöra denna krets, trots att han vistades i Borås vid den tiden och var vän med många konstnärer i och omkring staden. Obekräftade uppgifter säger att Nils Ferlin kände Karl Nilssons gode vän Manfred Flyckt.

Tre Heine Dikter

3) En fura står helt ensam.

J. Grafström

En fura står helt en- sam på fjäl- let högt i

Andante pesante

nord. hon slum- rar un- der täc- ke ar

snö på frostig jord

rit *pp* *morendo* *pppp*

Sordino assai

2.) Där om en palm hon drömmar
i fjärran Österled
Som ensam, hopplös sörjer
i hetan Ökensand.

3.) Den rissnar och försvinner
och furan ensam står
och tiden sakta minner
- på kärlek inte rå -

Diktsamlingen Offermynt 1912

Offermynt

Jag lägger i offerskålen
min gåfva, en fattig skärv.
Det lilla är allt jag äger
och många slitårs förvärv.

När herrarne guldmynt singla
och lönas med en applåd,
jag giver min kopparpenning
avsides, och som på nåd.

Jag offrar en nyjordsäring,
som slagit i nödår fel,
och ägnar min gård åt någon
med armod i arvedel.

Men, när den fattiga skärven
i offerskålen jag lagt,
jag med densamma min längtan,
min sorg, min glädje har bragt.

Ty skärven, skärven är sången,
min sång, så fattig och kärv.
Jag lägger i offerskålen
min ende fattiga skärv.

Flyttfåglarna komma

Under förvårsskyar ljusa
drar en fågelkaravan,
svävar över fjällens spetsar
som ett präktigt æroplan.

Genom ändlös rymde-öken –
far den vilda sångarstam,
vägledd utav blodets röster,
under vingslagssus och glam.

Färden går mot vinterlandet,
sommarlandet, Thules nord,
där som vårens fågring knoppas
invid isflakskantad fjord.

Färden går mot tysta nejder,
bäragsbygdkrokar, vildmarkssmyg,
där naturens skönhet spirar
jungfruspäd och jungfrublyg.

Längtan givit svaga vingar
kraft till hundramila färd,
längtan till en drömd och anad,
solig, vårbegåvad värld,

längtan att sin älskog leka
under nordens vårsky vit,
längtan att sitt näste reda
vid en klippa av granit.

Dvärgsmå, svaga män'skoväsen
livade av längtans makt,
gudastarka sträcka färden
emot vårens fjärran trakt.

Rastlöst framåt susar färden
genom dagar, genom år,
mot en siad, mot en anad,
drömd och längtad lyckovår.

Vårdrömmar

Jag väntat i dagar, jag väntat i år,
att hon till mitt hus skulle komma,
som kunde förvandla min vinter i vår
och bringa mitt liv till att blomma.

Var vår har jag pyntat min boning så vänt
med vildblom och sälkvistar gröna,
och visor jag diktat båd' tidigt och sent
för henne, den väntade sköna.

Men sången förklingat med ekolöst sus
och skatten från tuvan och sälgen
står doftlös och slovig i krukor och krus;
men ännu jag väntar på helgen.

Ack, hörde jag trampet utav hennes sko
och skymtade henne i rutan,
då bleve det vår och helg i mitt bo
och jublande klang uti lutan.

Männ' när eller fjärran den ensammes ö
i afton den längtade seglar?
Men kanske ej styr över levnadens sjö
hon, den väna, som drömmen speglar.

Stugor med blommor ikring

Jag älskar små stugor på landet,
små stugor med blommor ikring
och vita gardiner för fönstren.
Så vackert jag vet ingenting.

Jag älskar rödmålade stugor,
som tälja om trevnad och ans,
små okända världar, som skiljas
från världen av blommornas skans.

Och ser jag en rödmålad stuga,
och skymtar en bländvit gardin
för fönstret, och blommor på gården,
då vill jag så gärna ditin.

Ty jag vet att stugor med blommor
ikring äro gästfria hus,
att människor dväljas därinne,
vars livstro är upphöjd och ljus.

Ja män'skor med fryntliga miner,
och en upphöjd, en ädel själ.
Ty en män'ska som älskar blommor,
kan ej vara en vardagsträl.

Vårvers

Nu pyntar livets gudom ljus
sin boning högtidsfin,
och skänker i ur bräddat krus
av vårens söta vin.

Han skrudar skönt den öde ort,
den gode livets gud,
med blomgirling och äreport,
och håller gästabud.

För sina barn i syd och nord
han reder till en fest.
Men vid hans rika högtidsbord
det saknas mången gäst.

Och livets gudom ser med sorg
hur tusen av hans barn
försmäktat uti jättens borg,
som trälar och som skarn.

Hans döttrar spinna jättens garn
och sömma jättens dräkt.
Hans söner draga jättens kvarn
uti ett evigt jäkt.

Och den, som födes vek och svag,
drivs bort till nöd och skam.
Och den, som trotsar jättens lag,
får fredlös färdas fram.

Men livets gudom giver vår,
med sol och blomstervall.
Omsider kanske förestår
de onda makters fall.

Och livets gudom vid sitt bord
ser alla sina barn,
som borta gått från ljus och jord,
som trälar och som skarn.

Förvårstider

Jag sjunger om förvårstider,
då bäckarne gå med skum och brus,
då första grässtrået skrider
i de växande dagarnes ljus,
då första drillen tonar i sky,
och sorlet vaknar i gård och by.

Då skogarnes snår och klippor
än gömma rester av vinterns snö,
men dälden klätt sig i sippor,
då natten har frost och dagen tö,
då saven jäser i rot och topp,
och livet andas löfte och hopp.

Jag sjunger om brytningstider
med klarningsdagar på mörka år,
om nytänkt tanke som sprider
i kälbundna andar hoppets vår,
om första fanan som går i topp
för nya djärva idéers knopp!

Pingst

Jag tycker mig höra en skälvande ton
från klockan i hemsocknens stapel,
och tycker mig skönja i skymningsblå zon
en skymt av en skärblommig apel.

Jag tycker mig vandra i vårfager nejd
på stig under blommiga bågar,
så säll, som en fredlös, den där har fått lejd,
och hän mot sin hemkust sig vågar.

Och åter min lyckas guldtinnade stad,
för längesen sjunken i vågen,
med liljor och grönt längs terrass och fasad,
i afton sig speglar för hågen.

Som kung i min sörjda och saknade borg
jag härskar en timma av natten.
När dagen går in – ack! – med tempel och torg
han sjunker i svartnande vatten.

Flyttfåglarne

Mot gråtung höstdagshimmel
sig tecknar mörkt ett band.
Det är sångfågelskaror
på väg till söderland.

Från nordens höst de hasta
mot solig, vågrön kust.
Ty utan sol kan sångar'n
ej sjunga ut sin lust.

Högt ovan mig de draga,
och vingeslagens sus
hos mig en längtan väcker
till blom och sommarljus.

Det bor flyttfågelslängtan
uti var sångarsjäl...
Men jag är dömd att frysa
i vinterns köld ihjäl.

Höst

Ikring mig åsarne glöda,
som avlägsna byar i brand,
och gårdenas rönnar blöda,
som stungna av fiendehand.

Mitt nordiska landskap strålar
i en sydländskt grann kolorit.
Å trädgårdsrabatten prålar
nu klarröd aster och vit.

Och ifrån träden i parken
far en skimrande bladfallsflod
och breder sig över marken,
som guldmynt och droppar av blod.

I denna färgglada världen
jag glömmer, att sommarn är all.
Med sång och dans styr jag färden
i gnistrande lövrägnets fall.

Och med en vällustig tjusning
jag frossar i färgernas glöd.
Jag glömmer att åsarnes ljusning
bebådar mörker och död.

Rimfrost

I morse, då bort ur rymderns hus
nattnörkret började simma,
det låg ikring skogen ett blåvitt ljus;
det var som en rök, en dimma.

Beströdda voro med glittrande korn
trädgårdens gång och rabatten.
Det etsats liljor å hustak och torn
av mästarehand i natten.

Det var vinterbruden. Den vita hyn
fick skärhet i morgonbranden.
Inför den betagande sagsyn
höll allt i beundran anden.

Av skiraste slöjor och pärlestoft
en skapelse utan like,
en värld utan färg, utan ljud och doft,
en drömbild från nattens rike.

En stund – sen kom Nordan. Hans andes fläkt
berörde skogen och taken.
Då föll som ett stoftregn den sköna dräkt
naturen var grå och naken.

Så ofta som livet en skönhetssyn
å vardagens gråhet etsar,
uppväcker det ock en stormvind i skyn,
som sönderriver dess spetsar.

En decembervisa

Skogen står i ullig peruk,
vithårsperuk, lik en gubbe
Höljda i bländvit helgdagsduk,
som festbord, stå sten och stubbe.

Jättevaddar på stugutak,
i övset taggar och fransar...
Mot stålblå sky slår röken rak
i pelare och i kransar.

Gärdets mantel, hermelinsvit,
utav metallstoft tycks glimma.
Avlägsna trakter lysa hit,
som höljda i rök och dimma.

Ottedags dra fordon med lass
på vägar, som fäijats glatta;
körda af män i högtidsstass,
och muntert pinglorna skratta.

Solen skiner så dolmigt gul,
men fint är decemberföret.
Hej, så lustigt! Snart är det jul,
då ingen sparar på öret!

Från träden skakas silveragn
af sparvar gråa och gule.
Ljusets drott vänder om sin vagn,
och kör den åter mot Thule.

Mitt hem

Mitt hem ska ligga någonstads
i en naturskön trakt av norden,
och det ska bli – jag däråt gläds –
ett litet eden här på jorden.

Från staden några goda mil
jag bygga ska bland äng och hagar,
en stuga i allmogestil;
ty just en sådan mig behagar.

Min stuga byggd av kärnfrisk fur
ska stå för andra som ett mönster,
ha tvenne rum, kök och tambur
samt träd och blommor i vart fönster.

Invid mitt hem en örtagård,
så dejelig, jag vill se spira.
Och längst ikring en vildrosbård
naturen själv var vår ska vira.

Och grödan den ska växa lång
ur välskött, alstringskraftig mylla.
Sen ska av tanke och av sång
jag ha i stugan en hel hylla.

Men ska jag uppå bästa vis
min stuga ordnad ha, en kvinna,
så glad, så god, så vän, så vis,
jag korar till dess härskarinna.

Och ska det vara här på jord
ett paradis, ett hem det bästa,
då ska där dukas upp ett bord
var dag för stackars hungrig nästa.

Förtal och skvaller från mitt bo
ska aldrig någonsin få höras,
dess lycka, trevnad, frid och ro
av spritens missljud aldrig störas.

Framtidsplaner

Ja, vore backen med ljung och rös,
med bärris och nyponblom
min, skulle efter en duktig tös
i världen jag se mig om.

Och sen, så sant jag är ung och stark,
ni skulle få se en bragd:
Ni skulle få se en ödemark
bli odlingen underlagd.

I trollens hemvist sen hedenhös,
vi mänskobarn skulle bo.
Där förr växt bärris och legat rös,
en lustgård skön skulle gro.

Ja, vore min, denna torva, strax
jag skulle röja och så.
Och när den bragte mig förstlingsax
då skulle vårt bröllop stå.

Är det ej lycka – ja gudastor,
i eget bo sitta tryggt,
med rätt att dela det med en bror,
som livet behandlat styggt?

Men öppna mark för en ung, stark sven,
det bure väl upp i stoll.
Nej, backen den får väl vara än
ett tillhåll för skogens troll.

Jag skyldrar

Jag skyldrar ej ödmjukt för människohopen,
som tränges på gatan i trasor och bjävs,
Jag skyldrar ej mera för sprätten än glopen!
ej mera för frasgranna tal än för glävs.

Ty döljer ej purpurn ett väsen som gagnar,
då är det en ömklig, en dum parodi.
Och frasgranna ord äro stjärnskott och agnar
om icke det skälver ett hjärta däri.

Jag skyldrar ej ödmjukt för herren som pockar
på anors och penningars förstfödslorett!
Ack, ordnar ä' nollor! Men heder åt rockar
med skotthål från kampen för ljus och för rätt.

Jag skyldrar för vana, för idoga handen,
som bygger de vägar, där vi vandra tryggt!
Jag skyldrar för diktar- och tänkareanden,
som lärdomens ljusfyrar åt oss har byggt!

Jag skyldrar för mannen med viljan som stålet,
med hjärtat, som slår för vad lidandet böjt!
Jag skyldrar för kättarn, som hellre tar bålet
än sviker den fana han hänförd har höjt!

Ditt väsen är en boning

Ditt väsen, unga kära, är en boning,
omspunnen utav gåtor och mystik,
med svär som står i vårkvällsblå förtoning
och genomdallras utav vek lyrik.

Ditt väsens boning äger lönnrum många,
där tusen nycker driva gyckelspel.
Ej ens för den, som dig har lyckats fånga,
du åt dess mysteri ger tydning hel.

Ditt väsens boning fagra blomster skyla.
Det är en rosengård i sol och dagg
ack – stundom med en atmosfär af kyla –
och mellan blomblad – en förstucken tagg.

Utav all gåtfullhet och kyla sårad,
jag stundom, kära, lupit från dig bort,
för att – o, under! – ännu mer bedårad
gå samma väg tillbaka inom kort.

Ditt väsen är en boning, unga kära...
Igenom lönndörr vägen går dit in.
Att finna den skall mig min kärlek lära,
min stolta kärlek, unga kära min.

Säden

Säden, färgad gyllenljus
utav solens lågor,
böljar ikring bygdens hus,
som ett hav i vågor.

Och däröver bila vass
svingar fredlig vëring,
bringar ladan lass på lass
utav årets äring.

Vad vi giva jorden, allt
jorden återbördar
tiofalt och hundrafalt
uti gyllne skördar.

Plogkarln, enkel, tyst och kärv,
och åsidoskjuten,
lönat ser sitt tysta värv,
mödan oförtruten.

Hell den, som med skördars gull
fosterlandet riktar,
den, som över svartan mull
gyllne strofer diktar!

Höststämning

Framför mig ligger en höstplöjd teg,
en sjö med svartnande vågor.
Ur tjockan skymtar en dunge, som
ett bål med tynande lågor.

I gärdet skrider ett stackars ök
på ben, så stela och tröga.
Körkarlen sänker mot jorden skyggt
ett svärmodsblickande öga.

Och sakta nersingla höstens blad
i färger skimrande klara,
ja – singla sakta och sorgesamt,
likt hopp och drömmar, som fara...

Blomsterflickan

Hon sålde blommor utanför entrén
till festpalatset i den stora staden.
Det var en kropp av bara skinn och ben,
ett ansikte som i skumrasket sken
gråvitt, som rappningen å husfasaden.

På hennes liv lyst tretton vårars sol.
Men varifrån hon var, vilka fäder,
om boren vid ekvatorn eller pol,
man visste ej. Hon lände hit i fjol
i följeskap med något himlens väder.

När grottebruset dött å stadens torg,
och den förnäma världen syntes tåga
till nattens sländliv uti festredd borg,
hon stod därutanför och höll en korg,
av Floras fagra skatter fylld till råga.

Emellan rosens prakt och vallmons glöd
doftrika klockor hyacinten svängde.
Den vita liljan, nejlikblomman röd
och blå viol till syskonbädd hon bjöd.
Med tobakslukten deras doft sig mängde.

»O, blommor köp!« hon bad med stämma len
och sträckte fram av iver sina armar.
»Viol – konvalje – hyacint – syren!« –
Och blommorna bortburos, en och en,
att smycka florbetäckta kvinnobarmar.

Sitt: »köp!« hon viskade, och menlös, blyg,
hon neg för raden utav spättar, pampar.
men kom en gatpojke blev hon arg och dryg
och skrek: »Dra ända in – – ditt rackartyg!
Pass' att jag icke dig på tårna trampar!«

Slutsålt. Affär. Men ännu kvar hon stod.
Det kändes skönt att bida invid ljuset,
att höra sorlet ifrån glädjens flod.
Till kinderna steg hennes unga blod;
hon kände ej att hon förfrös i gruset.

Jag går i den stora skogen

Jag går i den stora skogen,
som vimlar av leda troll.
Jag går i den stora skogen,
som nynnär i sorgset moll.

Jag irrar i labyrinter,
där trolldomsskuggor bo kvar.
Jag frågar... Från dunkla finter
ge mystiska röster svar.

Men fjärran hän ligga höjder
och slätter och sköna hus.
Där leves livet i fröjder
inunder en himmel ljus.

Jag ock är boren av slätten,
mitt väsen är solens barn.
Men nu är jag träl hos jätten
och mal uti jättens kvarn.

Som flugan i spindelväven
jag ligger snärjd i hans garn.
Och jättens fånge blir även
hädd och hållen för skarn.

Mitt solarv – mitt väsens blida –
förkvävs bland låtar i moll.
Den som går sida vid sida
med trollen, blir själv ett troll.

Ungdomsvandring

Jag är ung och blodet är en jäsande sav,
mina tankar otämjda fålar.
Och därför jag rustar mig med ränsel och stav
och går ut i vårsolens strålar.

Här nere i dalen, i gammalfolkets krets,
kvävas ungdomens valborgslågor.
Men min längtan går högt – upp till storfjällets spets,
som snuddas av skyarnes vågor.

Må gammalfolk leva i visdomskallt förnuft,
och leta lycko-guld i gruset.
Se, ungbarnen trånar efter viddernas luft,
ungsjälen strävar emot ljuset.

Och nu ska' begynna min ungdoms vandringsår,
färden mot höga, vita bergen.
Månn' – går jag att förblöda ur tusende sår,
till ensam-död bland vildmarkssnärjen?

Dock – bättre än sitta bakom en klostervägg
och vara helgon blott med orden,
är gå i trasor, i förvuxet hår och skägg,
såsom en fågelfri, på jorden.

Arbetsnävar

Jag älskar ej en tryckning
av lättinghänder mjuka,
de där i veklingsdagar
till gagn förglömt sig bruka.

Men hårda arbetsnävar,
som solen gett förfyllning,
som ständigt idogt sträva,
jag ger min varma hyllning.

De, stora grova nävar,
som jordens grunder schakta
och resa torn mot höjden,
jag älskar att betrakta.

Ty nävar, som ha hårdnat
i grepp kring verktygsskaften,
så skönt symbolisera
idogheten och kraften.

Väl ifrån dumhetstronen,
i sekler högfärdsanden
har med förakt nerblickat
på grova arbetshanden.

Men många gyllne skatter
av arbetsnävar bringas.
Väl deras verk beprisas,
men själva, de förringas.

I män med arbetsnävar,
med stolthet fram dem sträcken!
Ej eder skam de äro,
Nej – edert adelstecken!

Första lärkan

Hon kom från solig söderjord,
från vårens borna strand,
till Thules fjärrbelägna nord,
till snöns och vinterns land.

Mer kärt än livet på en strand
med sol och blomsterskrud
var henne att till vinterland
få bringa vårens bud.

En marsdag klar hon lände hit,
och över skog och vång,
där drivan än låg djup och vit,
ljöd snart om vår en sång.

Och trostark, jublande av lust,
i rymden sången klang,
när vår hon siade för kust,
som vintern än betvang.

Men överallt med misstro blott
man sången lyddes till
och log: "Det lär ej våras brått
för första lärkans drill!"

Sjung lilla lärka, sjung dock, sjung!
Trots köld och hån, friskt mod!
Väl hördes du af någon ung,
som trodde och förstod.

Hell den, hell den, som drar åstad
på lång och vågsam färd,
att vårens ankomst sia glad,
i fjärran vintervärld.

Julottan

I juldagens ottetimma,
då stjärnor tindra i sky,
vi se det stråla och glimma
ur fönstren i gård och by.

Ur rymder skumma och tysta
nå darrande malmljud oss,
där skogstråt vi vandra lysta
av lyktor och tjärvedsbloss.

Till sekelgamla gudshuset
vi gå i växande led,
att bringa hyllning åt ljuset
på urgammal vacker sed.

Och klockornas malm, som klämtar,
den brusande psalmmusik,
och ljuset, som fladdrar och flämtar,
ge templet helg och mystik.

Vi lyssna med fröjd till orden,
som sia om ljus och frid.
då glömma vi bort att jorden
är hemvist för jäkt och strid.

Vi bida i barnadrömmar
försjunkna i tempelgård,
tills nyfödda dagen sömmar
i öster en purpurbård.

Då stiger mot ljusnande zoner,
en ändlös, en mäktig våg,
av drömmar och darrande toner,
i jublande himmelståg.

Ett eget hem

Ett eget hem – om blott en stuga grå
uti en fjärrbelägen landsbygdskrok,
säg, vad du hellre vill av livet få?
Kanhända guld och ära? – Stackars tok! –
Ett eget hem – där får du själv dig rå,
sen kvällen lyftat av dig dagens ok.

Ett eget hem – om blott av furuträ
ett näste lågt med mossbelupet tak.
I stormens tider skänker det dig lä,
änskönt där inne knappt du kan gå rak.
För huvud trött, du finner där ett knä,
och torvtig kost du äter där med smak.

Ett eget hem, – Hvar nämnes väl ditt namn,
som där, så ljuvt, så outsägligt ömt?
Du vilar där, som i en älskads famn,
bland frukten av vad du har strävat, drömt.
Och än du vördas i din lugna hamn,
då världen längesen har dig förglömt.

Midsommarafton

I bygder i högsommarfägring
drar anghästen fram under sång.
För tanken sig speglar en hägring
med lövsal och midsommarstång.

Det vinkar med hattar och händer
från kupéernas fönsterrad.
Nu hälsa varandra fränder
och vänner från landsbygd och stad.

Det blommar och doftar och lyser
kring hem, med stämning af fest.
Och koja och herregård hyser
en när- eller fjärrväga gäst.

Mot hemsockensbygder går färden.
Jag känner i vindarnes fläkt
en hälsning från skogshult och gården,
som vänta i högtidsskön dräkt.

I bruset jag tycker det klingar
ackord ifrån flöjt och fiol.
Å ängen i vågor och ringar,
går dansen i dalande sol.

Det nynnar och sorlar i ringen,
i ringen, där var söker sin:
» – – Den siste får ingen, ingen –
ack, ingen, när var tar sin...«

Jord och ljus

Och är den sann, religionens lära:
äro vi barn av samma fadershus,
vi stämplas det som kätterskt att begära
åt alla samma rätt till jord och ljus?

Så sant ett liv sitt ursprung har av jorden,
det korades med rätt till jordearv.
Ej dukade naturen rika borden
för få, till njutning, nej, till allas tarv.

Ej på naturens bud, med börd och pengar,
gavs härskarrätten över sjö och strand.
Den tillhör alla unga, raska drängar,
som längta efter jord med hug och hand.

Se, lärdomstemplet öppnas blott för rika,
i mörkrets schakt de gå, som draga lass,
då – med var livsnerv efter ljuset fika
är arvsrätten till ljusets Paranas’.

Men kommer tid, då utav väld och funder
ej varder kränkt naturens helga rätt;
ja då, först då, skall uti jordens lunder
stå upp en fri, en lycklig män’skoätt.

Barbarskogen

Det var ett kotteri herrar
i guldgaloner och plym.
De doftade utav viner,
och tobaksrök och parfym.

De hade bulnade magar,
en hållning, så löjligt stram.
Till tecken på kunglig ynnest
de buro något sorts kram.

Konversationen – ej snillrik –
var proppfull av greve – von –
fruntimmer . Men idealet,
var store Napoleon.

De fnöso förnöjt åt talet
om blodig människoslakt,
som grusat det bästa, som sekler
av mödor och drömmar bragt.

Och gudastora de nämndes,
som gjorde städer till bål
för landsförstörares minne,
där tömdes mång bräddad skål.

Det hölls för stort där i laget,
på småbarnsvis kunna slåss.
Där dög blott seger, som vunnits
med svärd och pansarkoloss.

Där dög blott rika kulturen
med offer av tårar, blod.
Men noll var vad flit och snille
byggt upp i offrande mod.

Barbarskogen – det är skaran,
som glimmar av guld och järn,
som utav tusen benämnes
kulturens blomma och värn.

O, lycklig den!

O, lycklig, lycklig den, som har att gömma
ett minne skönt från fordom i sin barm,
som har, om blott en enda dröm att drömma!
Om än i paltor klädd, han är ej arm.

O, lycklig den, som utav sång och tankar,
kan ge en skatt med rik, frikostig hand,
och blir den skarans längtans tolk, som vankar,
liksom en vilsen hjord, i främlingsland!

Skogens vintervisa

Vem är det, som nalkas igenom min port
med kälkar och glänsande bilor?
En rövarehop, som skall stjäla mig bort
till föda åt sågar och milor!

Vem är den trolöse; som så bryter fred,
våldgästar den fridsammes boning?
Ej är riddarsed, att råna, slå ned
den värnlöse utan förskoning.

Ve! Visst känner jag den, som med tjänstesven
mig nalkas i skövlaresyfte.
Hans fader stod vid min sida, som vän,
när ungstark mot skyn jag mig lyfte.

Och honom, som nu gör mig öde och arm,
till söms har jag vyssjat så ofta.
I stormdag hans kornfält jag stött med min arm,
i frostnatt jag var deras kofta.

Nu blickar han i min pelarsal in,
beräknande lystet och sniket –
den samme, som förr – så skiftar man sinn' –
såg upp till mig drömvpekt, nyfiket.

Och nu skall jag skövlas och skändas och klås
och lassas på järnskodda källkar,
samt forslas hinsides den blånande ås,
att klyvas till bräder och bjälkar.

Sen staplas jag upp utmed järnväg och kust,
utställs för en jobbareskara,
och bortauktioneras på vinst och förlust
å marknad, som krämarevara.

Med mig mister bygden sin vakt och sin prakt,
med mig slockna stugornas brasor,
och sagan blir husvill i fädernetrakt
och går dädan med sviktande hasor.

- - -

Så sang det i suset från urgammal skog,
som fälldes med storbondens yxor,
att bytas för pengar till bank och till krog
och kläde till herremansbyxor.

Diktsamlingen Blommande syrener 1914

Fall vita snö...

Fall vita snö i täta svall
i mörk midvinterkväll
Inunder prismor av kristall
göm skog och slätt och fjäll!

Fall vita snö... Sveg hermelin
om jordens gammaldrag!
Stäm upp den tysta melodin
i grå decemberdag!

Fall vita snö... fall bomullsmjuk
och jordens brister göm!
Fall lent... så lent, som dotter sjuk...
blir smekt av moder öm!

Vinterkväll

I krumma vågor ligger snön
omkring en drömtyst gård
och träden sträcka vita spön
mot rymdens stjärnebård.

Och gårdens väg ha drivor gömt,
och dörren står i lås.
En vintermånads gråmoln tömt
sitt stoftregn på dess ås.

Ett fönster lyser över snön
med stadig, halmgul glans.
Och fönstret har en myrten grön
för dotterns bröllopskrans.

Ett gammal dal-ur knäpper högt
i stugans vardagsrum.
Men tiden kryper snigeltrögt
med visar'n tum för tum.

Och husets dotter vid sin slöjd
hon drömmer väl om vår
var gång, som blicken brinner höjd
mot rutans isrossnår.

Och stundom genom kvällens vind
det bjällrar ifrån hed.
Men ingen nalkas gårdens grind
på översnöad led.

Ja, bjällrans sång i dur och moll
hon hör i kväll som förr;
men klangen far åt annat håll,
till någon annan dörr.

Julafton

Skirvit snö över skogar och ängar,
fallande stigande bjällermusik...
Verktygen sänkas av husbond' och drängar.
Sinnena fyllas med barndomslyrik.

Enarna bära ulliga tröjor,
stå liksom tomtar vid nyspårad led.
Björkarna svepta i rimfrosts löjor,
glimma som eldar, där solen gått ned.

Fram på det glatta snögolvet dansar
ljudlöst mitt fordon vid bjällerackord.
Ensam, omvävd av drivornas skansar,
ligger i fjärran min fädernegård.

Rutorna brinna. Gården är vaken,
smyckad till fest, som jag minnes sen förr.
Grenljuset brinner i mässingstaken.
Julneken vajar vid stugans dörr.

Skirvit snö över skogar och ängar,
fallande, stigande bjällermusik...
Över mitt väsens innersta strängar
susar en ton av barndomslyrik.

Februaridagar

Vår-vintersol och sunnanblåst
över snöhöljda gården och hagar,
ständigt växande vår-vinterdagar –
O – det livar som lyckopost!

Flugor surra vid stugans vägg.
Över takåsen kråkorna flaxa.
Redan om vårens älskog de kraxa.
Fuktigt glimmar björkarnas skägg.

Gärdenas snö är mjuk som vax,
frusen den gnistrar i enrissnåren.
Tonar ej förstlingsbudet om våren
i februaris kråkekrax.

I åkliden

Det ekade under träden
en klingande skrattfanfar.
Det vajade hufvudkläden
i snåren som små standar.

Ett halvt dussin slädar gled
som snälltåg från kullens krön,
och barnen från byn dem redo
på frostigt gnistrande snön.

De åkte på fin-fint före
för brinnande livet kapp.
Men priset var endast ett öre,
en karamell eller knapp.

Och rödlätta knäbyxkarlen
med hållning rättarestram
där styrde i snön och naren
för frökenstolt kortkjolsdam.

Om fint han klarade kröken
han fick, som välförtjänt lön,
av rödkindad kortkjolsfröken
en äreruna i snön.

Där rodnade kind av kyla,
där skakades valnad häl,
som lädret ej kunnat skyla –
men det var vår i var själ.

Ej buro siden och kläde
de små i backen. Än sen!
Här hette lyckan – en släde.
Det ägde varenda en.

Och drömtyst, frostklar var dagen
och bygden var vintervän.
Hej! – skrattfanfaren i hagen
drog fram in under vita träen.

Slädfärd

Nu blommar, kära, kinden röd,
den var helt vit vid starten,
och dina ögons glans och glöd
tilltager liksom farten.

Fantastiskt över hästens rygg
en snövit slöjsky svävar.
Och tömmen vilar – känn dig trygg –
i fasta körkarlsnävar.

Omkring oss gjuter solen glans
och bjällerspelet klingar.
Det är, som gled vi i dans,
som bures vi av vingar.

I dag är allting som förbytt
och vidrört av förtrollning:
Se varje klädplagg är som nytt,
som nya ton och hållning.

På vintervägen, glatt som glas,
framåt i trav vi susa.
Och i galopp styr vår pegas
sin färd mot rymder ljusa.

Vår fåle, snabb som vindens il,
jag kör med silkestömmar.
Vi färdas vägens hundra mil,
min tös, i våra drömmar.

Vi äro storfolk för en dag,
en soldag snart försvunnen.
Du är prinsessan, prinsen jag
av hemstad än ej funnen.

Ja, låtom oss i fantasin
mot sagorymden sväva,
och hålla livets högtidsvin
i söcknens surmjölkstäva.

Gott är, att få i kära drag
se festens glädje glittra,
få fly, om endast för en dag,
från varats fejder bittra.

När morgondagen vaknar röd
förtrollningen är bruten,
då få vi smaka vardagsbröd
och axla träsyrtuten.

Och fålen, som i taktfast tramp
inunder slöjor travar,
i morgon är en tröttkörd kamp,
som framför foran slavar.

Från morgondagens firmament
ej solen mot oss strålar.
I morgon livets instrument
ej klingar vekt – men skrålar.

Marsmotiv

Takdroppet står som silverspön
och slår mot marken med skval.
Över gårdsplanen genom snön
krumbuktar sig en kanal.

Än ligger skarsnö hård och torr
i däldernas videsnår.
Nålvass narvind sticker från norr
Vid solväggen är det vår.

Över kyrktorn och stugutak
dra mörka flyttfågelsträck.
Ute på sjön har gått en vak,
ett öga blåsvart som bläck.

Sista slädfärden bonden gör
för vintern i vägens dy.
Några enstaka drillar strör
lärkan från ljusdrycken sky.

Takdroppet trillar tätt, tätt, tätt;
det är som i drivans spår
trampande fötter lätt, lätt, lätt.
- Vem kommer? – Jo, jungfru Vår!

En vårvisa

Och nu, när jorden sig skrudar
i vårens högtidsdräkt fin,
en skål jag dricker av källans
kristallklara vin.

En skål för nya idéer,
jag dricker i källans mjöd.
En skål för dem, som gå under
upprorsfana röd.

En skål för alla, som sträva
mot frihets- och jubeltid.
En skål för hårdnävad kämpe
och drömmare blid.

En skål för alla, som smida
på tankens, konstens metall.
En skål för alla, som valde
såningsfolkets kall.

Våreld

Det brinner en eld med låga klar,
den brinner uti mitt hjärta...
Och stolt mot himlen den elden far
i flammor böljande bjärta.

Det brinner en eld med klarlig glans,
som ljusets i högtidsstaken,
som stjärnors gnistrande pärlkrans
i vinterkväll över taken.

Det brinner en eld av längtan röd
i mörkret, som kring mig välver.
Jag ser med fröjd hur dess gyllne glöd
på sotsvarta skyar skälver.

Det brinner en eld av ungdomslust,
den brinner i tusen själar;
den varslar om vår för vintrig kust,
om frihet för trötta trälar.

Blommande syrener...

Blommande syrener...

Deras helgdoft strömmar
i vårkväll blå;
och på allfarsvägen,
uti pingstedrömmar
fårdefolk gå.

Blommande syrener
vid fattigfolks kåkar
och bondfolks hus;
och där under tona
strängar under stråkar,
majvindars sus.

Blommande syrener,
röda stugulängor,
kvitter och sol,
skymt av söndagskläder,
mjuka tramp av kängor,
klang av fiol.

Bland blommor

Bland blommor, bland blommor
trives jag så väl.
Där finner jag fristad
för jäktande själ.

Bland blommor, bland blommor,
bland färger och doft
är gott att få hamna
från färdvägens stoft.

Bland blommor, bland blommor
det lågborna far,
där sänker jag bilan,
mitt strängaspel tar.

Bland blommor, bland blommor
i täppa och äng,
just där får jag toner
på darrande sträng.

I blommornas blickar
jag skönjer en skymt
av barndomens lycka
och oskuld, som rymt.

Bland blommor, bland blommor,
jag hedarnas skarn
ånyo mig känner
– som barn.

Sommarkväll på landet

Nu ringer klockan
i kyrkans torn.
För kvällvind bugar
sig bondens korn.

En ruta glimmar
bland bärbusksnår.
På trädgårdsgången
det går och går.

Och upp slås fönster
till kök och loft
för aftonsvalka
och vildörtsdoft.

Och bondmor vattnar
sitt blomsterland
och krattar, krattar
gårdsplanens sand.

Själv skrider bonden
med fasta steg
kring rotfruktsåker
och havreteg.

Och hem går bonden
till barnakull –
Och säden skrider
och går i gull.

Där klang musik...

Det klang musik från skog och sjö
i ljusa juninatten,
och blomblad föllo liksom snö
på gången och rabatten.

Det kom en tös med lyftad kjol
och vildblomståt i hatten.
Bakom verandans kaprifol
hon sov den korta natten.

Det var musik och blomsterdoft,
och dansen gick på logen.
Det nynnade på stuguloft,
det trallade i skogen.

Septembersonett

Septemberdagen sänker ögonfransen,
mot horisonten sjunker ljusets flod,
en fönsterruta fångar sista glansen
och brinner gyllenröd som guld och blod.

Förtorkad, urblekt är den sköna kransen,
som flätades i sommar'ns blomsterbod,
och dansad ut är heta sommardansen,
som gick, då mannen full i rymden stod.

Och jorden är uti septembers kväll
svart, tyst och ödslig som ett gravkapell.
Och guld- och blodbad ligga tätt på marken.

Tom pekar över gula husets ås
en flaggstång, trädgårdsgrinden står i lås.
Klä-vitt, en uggla, skriar hest från parken.

Slagorna gå...

Slagorna gå på logen
i senhösttid.
Fast bondens tegar sova
så vakar bondens id.

Slagorna går på logen –
Dunk, dunk, dunk, dunk!
Det låter som om fötter
sprungit i taktfast lunk.

Slagorna gå... Nu tröska
husbon' och dräng –
dunk, dunk. – Från skogen sjunger
ekot därtill refräng.

Slagorna gå och dammet
står som en sky.
Från taket lyktan blinkar
blekt som ett nytänt ny.

Slagorna gå... Det tröskas
till julebak.
Utanför dryper regnet
utefter vägg och tak.

Slagorna gå... Det tröskas
till julemæld.
Det tröskas säd, med vilken
skall guldats gammal gäld.

Hembyn

Röda väggar skymta bakom grindar,
bakom fruktträdslundar, bärbusksnår,
röda tegeltak inunder lindar
gamla lindar – över hundra år.

Tätt de ligga utmed bygdevägen,
hembyns hus i samma stil och färg.
Där har varje gammal gård sin sägen,
okänd, liksom skatten i ett berg.

Högst på kullen kyrkan kritvit glänser,
synbar över varje gård och bod,
synbar långt, långt över socknens gränser,
sockenbornas dyraste klenod.

Allting är som fordom: Kvarnån porlar
mystiskt under videsnårens valv
och en barnsvärm uppå vägen sorlar,
ifrån skogen råmar ko och kalv.

Uti husen knäppa dala-klockor,
sekelgamla, som i svunnen tid.
Kvinnorna i vita ullgarnssockor
vandra tyst omkring i dagens id.

Och jag ser dem, hembyns män och kvinnor
uti söndagsståt och vardagssolk,
obekanta hjältar och hjältinnor,
namnlöst, idogt, redligt byafolk.

Vid hembygdens sjö

Vinden spelar i trädens grenar,
böljor skvalpa mot strandens stenar,
lärkor drillar –
det är stilla, söndagsstilla
vid hembygdens sjö.

Åh – det doftar syréen och kåda!
– hembygdsdofter de äro båda –
marken blommar –
det är sommar, det är sommar
vid hembygdens sjö.

Fiskar-Jan i sin eka sitter,
runt omkring är det skvalp och glitter,
när det nappa
litet raskare hjärtat klappar –
Vid hembygdens sjö.

Spel-Matts sitter vid gamla stättan:
söndagshalsduk, konvalj i hättan.
Fejlan klingar,
dansen går i vida ringar.
Vid hembygdens sjö.

Och på backen två gamla häggar –
inga vänliga röda väggar –
visa stället
där det legat, barndomstjället
vid hembygdens sjö.

Mor i sin trädgård

Mor i sin trädgård –
Kratta och vattenkanna
har hon ifrån sig lagt,
står ibland blommors prakt.
Helgljus är hennes panna.

Mor i sin trädgård –
Går och ordnar och drömmer,
drömmer om forna år.
I hennes silverhår
gullstoft kvällsolen tömmer.

Mor i sin trädgård –
Syner från tid förgången
stiga fram ur dess mull.
Hon ser sin barnakull
tumla på trädgårdsgången.

Mor i sin trädgård –
Barnhår vaja i snåren,
barnröster tigga om
krusbär och knapphålsblom.
Åh – de hänflydda åren!

Mor i sin trädgård –
Lever där om det flydda.
Andas dess högtidsdoft.
Drömmer på gångens stoft,
drömmer invid sin hydda.

Syn vid vägen

Det öppnades en fönsterglugg
i fula, gråa huset,
och där dök ut en lingul lugg
och vajade i ljuset.

Där sträcktes ut en knoppad barm,
som än ej flämtat sluten
till manligt bröst av senstark arm
om späda skuldror knuten.

Där dallrade en durklar drill,
som ekot sjöng tillbaka,
från mun, ej ännu tryckt intill
en skäggig karlahaka.

Inunder luggens lena snår,
som silver blicken blänkte.
»Knappt jungfru än till kropp och år
och håg, hon är«, jag tänkte.

Och hennes mjuka tösprofil
och hårets svaj i ljuset
och munnens drill gav färg och stil
åt fula, gråa huset.

Jag såg och såg, det var som sol,
som sol vid vårdagsjämning.
Och ej i går och ej i fjol
jag känt en sådan stämning.

Och vägens tusen vandringsmän
av samma syn stått fångna,
och tusen skola stanna än
som jag och tusen gångna.

Sommaridyll

Visan klang från stugans vind,
där som ungmor vävde;
rosenhylt var fyllig kind,
böljemjukt sig hävde
barmen. Bakom täppans grind
ungfar gick och grävde.

Vallens klöver stod i blom
och i ax gick säden.
Utav halvrod bärrikedom
tyngdes körsbärsträden.
Över hängde skyar som
ljusa huvudkläden.

Solen sken på stugans vind.
kysste mor vid väven,
kysste panna, hår och kind,
kysste munnen även.
Smeksamt strök en västanvind
far på hårda näven.

Ungmor satt på stugans loft,
vackra mönster vävde.
Ungfar uti jordens stoft
flinkt för skördgull grävde.
Drucko girigt sol och doft,
sjöngo, grävde, vävde.

En främmande spelman

Inunder syrenernas blomvalv
en främmande spelman står.
Hans solbrynta panna skuggas
av sotsvarta lockars snår.

Bland den nordiska bleka vårprakt
står sonen av södersol,
och klanger som doft av rosor
han trollar ur sin fiol.

Det är helgtyst i gårdens längor,
där dagssorl ekade nyss.
Vid öppna dörrar och fönster
i andakt gårdsfolket lyss’.

Och stråken på strängarna dansar.
Av klanger är gården full,
av dofter från trädens blomvalv
och ångande vårvarm mull.

Där står under trädgårdens blomvalv
en spelman med naken häl,
och gårdsfolket fångar girigt
hans melodier, hans själ.

Och när som han sänker fiolen,
den okände musikant,
på botten utav hans hattkull
det glänser en kopparslant.

Glöm – göm

Glöm det du i livet rönt,
som gör bittert, mörkt ditt sinne.
Göm allt ädelt, ljust och skönt,
som du skådat, i ditt minne.

Glöm det onda, som du sport
om en människa, en nästa.
Göm det goda, som hon gjort
– minnesvärt är blott det bästa.

Glöm de simpla tankar, ord
du i livets gränder lärde.
Smulan från den vises bord
göm som skatt av kostligt värde.

Glöm vad ej är gott och skärt.
Det som bär det godas stämpel
och är skönhetsformat, värt
är att smycka minnets tämpel.

Strofer

Jag sover gott vid fattigdomens härd,
blott kära händer ha mitt läger bäddat.
Är brödet knappt och kruset långt från bräddat,
stor sak, om blott det bjöds av gästfri värd.

Jag lyssnar gärna till en uslings ord,
om blott de äro sprungna från hans hjärta.
Och darra de af bitterhet och smärta,
vad mer, är sorgen sann blott och ej gjord.

Fattigmans blommor

Fattigmans blommor i fattigmans kåk,
skötta av näve valkig men öm,
tala ett tyst och ett rörande språk –
språket om fattigmans skönhetsdröm.

Fattigmans blommor i söndriga krus;
vore det blott en blek liten kvist,
vittnar det om, att i fattigmans hus
allt ej är mörkt bland trädsmått och brist.

Fattigmans blommor bland fattigmans skräp,
fattigmans endaste ögonfröjd,
i dagarnas sugande slit och släp,
som gör fattigman bitter och böjd.

Trälinnan

Här ute skiner solen, här är det vår
med bisurr och flyttfågelslåt,
och vid stuguväggen står
syrenen ut sin blomsterståt.

Det sitter en kvinna i kammare trång
och sömmar på linne så vitt
och gnolar en vemodssång
och drömmer vid arbetet sitt.

Ditt hår skulle vaja i vindar och sol,
trälinna i kammare trång,
du skulle i helgfin kjol
gå i dansen kring blomklädd stång.

Och du skulle gå under grön baldakin
i vildvuxna, ångande hag'
och dricka af dofters vin
till ungdomens kraft och behag.

Du unga trälinna i kammare trång,
som drömmer och gnolar och syr,
för dig blir ej vår med sång
och spelande livsäventyr.

Olycklig moders vaggvisa

Sov, liten, avlad i synd och skam,
född i armod och smärta!
Sov, späda ättling av okänd stam,
vid blödande moders hjärta!

Än vet ej liten, att mor är skarn,
att far går lönliga kosor.
Din första vandring i världen, barn,
blir ingen dans över rosor.

Vår herre gav och vår herre tog –
gav och tog – om han ville –
Fy skam – den karlen, som mig bedrog –
Men slumra gott du, min lille!

Ja, sov du, skamfläcken på mitt namn,
mitt armod – och allt jag äger,
vid moders famn, ty vid moders famn
ej länge bäddas ditt läger.

Ja sov, ja sov, lilla hjärtegull,
mor skall sträva och vaka.
Ja sov, ja sov, vyssanlullan lull –
Sträva, vaka, försaka...

Bygden sover

Bygden sover, träd och fåglar sova
efter lyktad dag.

Själva forsen drager sömnens dova
jämna andedrag.

Sova tyst med stjärnglans över taken
människornas hus.

Tör där inom bo en ande vaken,
drömmande om ljus.

Bygden sover, människorna sova
uti bo och borg.

Vad ger ödets hand i morgongåva,
glädje eller sorg?

Och nog spira blommor...

Och nog spira blommor i drömmarens hus...

Är hans hus än en armodsvrå
med skymning och kyla och jordmån av grus,
så spirar där blommor ändå.

Och nog lyser solsken på drömmarens stråt...

Om än skymmande skyar gå
där över båd' efter- och framföråt,
så lyser där solsken ändå.

Och nog står en flicka vid drömmarens grind...
Är hans grind än gammal och grå,
förutom en skuggande lönn eller lind,
så står där en flicka ändå.

Vid August Strindbergs död

I den ljusa vårtidsdagen
flög, liksom en höstvinds sus,
över landet sorgeposten
ifrån August Strindbergs hus.

Det blev tyst därvid i landet,
tyst i hydda, tyst i borg.
Genom små och stora själar
gick en skälvning utav sorg.

Diktardrotten gått till vila
efter år av diktarid,
ökenvandrar'n nått sitt Kaanan,
tvilaranden funnit frid.

Stum är Åskan, vilken mullra!
över kvalmig bygd och stad.
Stilla Stormen, vilken röjde
rum för framtids esplanad.

Strindberg somnat in för evigt.
Skalden lindar sorgeflor
omkring lyran, och hans ovän
viskar nu, att han var stor.

Dagakarlen sänker släggan,
torkar tafatt bort en tår,
medan stolt han mumlar orden:
»Mer än andras var han vår!«

Ynglingar och mör, försagda
smyga bort från lekens ring.
Deras ögon söka mästar'n
som var älskad vitt omkring.

Natten välver sina skuggor
omkring Strindbergs diktarhård,
varifrån hans tankes flammor
strålat ut som blanka svärd.

Strindberg borta... Kring hans boning
vilar vårsol, vårbloomsdoft,
och dithän gå tusen tankar
tyst välsignande hans stoft.

Strindberg död... Vulkanisk anda
funnit dödens djupa lugn.
Men odödlig elden flammar
evigt ur hans snilles ugn.

Evig är den diktarbåge
med titanisk kraft han spänt.
I sitt verk, för alla tider
sig han rest ett monument.

Två prologer

I

Gröna skogar och blommiga ängar,
högsommarsol över stad och land...
Västgötaungdom: Tärnor och drängar,
knyten i dag förtroliga band!

Knyten i dag förtroligt, förtroligt,
banden, som ena händer och håg!
Kommen, följens på färden mot soligt
lyckoland, speglat av drömmens våg!

Tankarna vänden från vardagstingen,
ställ en åsido brödkampens svärd,
medan vi möta varandra i ringen,
ungdomsringen, där glädjen har härd.

Hälsad vare i högvälvda salen
fylld utav vindsus och sommardoft,
du, o ungdom, som ser idealen
skimra fria från vardagsstoff.

Ungdom, av drömmens gyllene spånad
foga i söcknens gråväv en tråd.
Tätt, som blomstren i sommarens månad,
livet fyll, du, med storvulna dåd.

Ungdom, guldets i jorden begravet
bringa i dagen upp, är ditt kall.
Drömmens och sagans ö uti havet
ungdom, ungdom du upptäcka skall.

Ungdom, var lärkesången som bårdar
livets ankomst till öde strand.
Ungdom, var släktets öga som skådar
hinsidan öknen löftets land.

Allvarstankar och trostarka toner
höra hemma vid ungdomens härd,
när den flammar mot vintriga zoner
eller tändes i sommarvärld. – –

Västgötaungdom: Tärnor och drängar
träden syskonlikt hand i hand
över hembygdens blommande ängar
för att knyta förtroliga band!

Knyten förtroligt banden som bringa
större lycka och ökad frejd,
styrka förläna att framgångsrikt svinga
odlingsvapnet i oländig nejd!

II

Nu komma vi i hundra- ja tusendetal,
vi komma under fanor och med sång,
och jorden står skön som en gillespyntad sal;
där skola vi ha hemortsrätt en gång!

Vi komma, vi komma på vårens första dag,
ett trotsarfolk från verkstadsvrå och schakt.
Och våra hjärtan klappa med nya, stolta slag,
ty vi veta att enighet är makt.

Nu gå vi ut till jorden, ty jorden är vår,
fastän våldet sig underslagit den.
Men vi veta väl ock att det klockslaget slår,
då vi skola erövra den igen.

Nu komma vi i takt efter trummornas låt
i hundra-, ja i tusendetal,
en arbetets armé under röda fanors ståt,
som djärvts lyssna till en upprorssignal.

Se, efter våra vajande, röda standar
ej böljar blott en sorlande ström
av kvinna intill kvinna och karl intill karl,
utan samtidens stoltaste dröm!

Ja, drömmen om allas rätt till ljus och till bröd
skall bäras mot sitt mål av våra led.
Så fram, fram gott folk under upprorsfana röd,
fram att bryta ett fogdevälde ned!

Förstlingsspäd går grönskan ur knopp kring Folkets hus;
så blev det vår efter vinter lång, lång.
Nu gå vi ut till jorden. I vårsolens ljus
vi komma under fanor och med sång.

Och hela den härliga jorden skall bli vår,
ty för alla finns plats vid hennes bröst.
Den hand som plöjer fåran och kornet utsår,
skall också äga skörderätt om höst.

I dag, när hoppets vårelld flammar hög och klar
i hundra, ja i tusende bröst,
vi vilja ge bragelöftet, kvinna och karl,
under fanesus, med jublande röst.

Vi vilja ge löfte, att ej vila förr än
vi oss frälsat ur träldomsnöd en gång.
Nu komma vi, arbetets kvinnor och män,
vi komma under fanor och med sång!

Andra dikter

Kväll vid herrgården (ur *Hembygden* 1916)

Nu lyser skyn i kvällstark kolorit.
De gamla trädens grenar svänga,
där åldersslappt och tungt de hänga,
kring hundraårig herrgårdsbyggnad vit.

På sekelgammal grundmur av granit
i frihet vildvinsrevor klänga
och grönska friskt på gråvit länga.
Och färdefolkets blickar hasta dit.

De se med vördnad mellan gamla trän
ett gyllne glitter ifrån en fontän
och så en skymt av trädgårdsgången.

Det plaskar svagt uti en grund bassäng,
ur dunklet klingar vemodsfyllt en sträng,
och ungfolk drömma på balkongen.

Konvaljer (ur *Borås Nyheter* 23 juni 1927)

Liljekonvaljer,
barn utav sommarens ljusaste dagar,
födda vid källor i ljuvliga hagar.
Hälsning från hembygden bringa de mig.

Fordom jag plockat
dem under kartbjörkars fransade grenar,
burit dem hem över daggvåta renar
uti en stilla trefaldighetskväll.

Hemma i socknen:
stigarne gräsvuxna, tomterna tomma,
men i de soliga släntorna blomma
ännu konvaljer, spridande helgdoft.

Ljuft är att ana
läntornas sol, källornas spel uti snåren,
drömma sig hän i de blånande åren
medan konvaljer dofta på bordet.

Förvår (ur *Borås Nyheter* 11 april 1924)

Aprilvind stryker stråken
mot naken oxelgren i äng;
och oxelgrenen skälver
och viner som en sträng.

Hör staren sjunger åter
i rönnen, där jag fäst hans holk,
och skator gå i solen
bland vedbobackens smolk.

En däven solvind bringar
en syrlig doft av skog och mull.
Av oxelgrenens visor
i äng, är rymden full.

Nu blommar hasselbusken,
nu rodnar björkens fina flor
och sveper mjukt för vinden
kring stammens perlemor.

De bara åkrar bida
att fulla skäppor grotung råg
skall falla tätt som majregn
i solkysst myllas våg.

I solvägg bonden lyssnar
till nakna oxelgrenars vin,
när Västans svingar stråken.
Han känner melodin.

I maj (*Borås Nyheter* 21 maj 1927)

Nu ville jag stå och måla en båt
på solstekt klippa vid sjön,
där böljorna skvalpa sin sommarlåt
och skogen är gulligt grön.

Nu ville jag löga mitt hår, mitt skinn
i solvind, doftande, len...
Nog finge jag åter mitt gossesinn'
där ute i solens sken!

Jag toge ur åkern, jag ginge förbi,
en näve soldrucken mull
och kramade länge och girigt i
min hand, som vore det gull.

När solen sjönke mot blå-åsens rygg
och klockan ringde till bön,
jag glömde mig kvar hos svärmande mygg
och alla spirande frön.

Så'nt vore gott för en skrivkarl i sta'n,
som sällan är utom vägg.
Sist toge jag med, som minne av da'n,
ett helt fång blommande hägg.

På hemväg (ur *Sjuhäradsbygdens Jul* 1925)

Nu sjunker sol i skog...
I glädningssljuset skimrar heden,
där ljungen blommar, violett och röd.
Fast höst är inne, ligger leden,
jag vandrar, svept i vårfrisk blomsterglöd.

Så skänker sommarns sista skimmer
allredan vemodsblandad fröjd åt mig.
Jag är på hemväg, jag förnimmer
uti min själ en stillhet, innerlig.

Som fåglar dagens stunder foro,
att dem begråta båtar intet till.
Mot kvällen skingras dagens oro,
bakom mig ligger dagen – hem jag vill.

I maj (ur *Borås Nyheter*)

Nu ville jag stå och måla en båt
på solstekt klippa vid sjön,
där böljorna skvalpa sin sommarlåt
och skogen är gulligt grön.

Nu ville jag löga mitt hår, mitt skinn
i solvind, doftande, len...
Nog finge jag åter mitt gossesinn'
där ute i solens sken!

Jag toge ur åkern, jag ginge förbi,
en näve soldrucken mull
och kramade länge och girigt i
min hand, som vore det gull.

När solen sjönke mot blå-åsens rygg
och klockan ringde till bön,
jag glömde mig kvar hos svärmande mygg
och alla spirande frön.

Så'nt vore gott för en skrivkarl i sta'n,
som sällan är utom vägg.
Sist toge jag med, som minne av da'n
ett helt fång blommande hägg.

På hemväg (*Sjubäradshyddens Jul* 1925)

Nu sjunker sol i skog...
I glädningssljuset skimrar heden,
där ljungen blommar, violett och röd.
Fast höst är inne, ligger leden,
jag vandrar, svept i vårfrisk blomsterglöd.

Så skänker sommarns sista skimmer
allredan vemodsblandad fröjd åt mig.
Jag är på hemväg. Jag förnimmer
uti min själ en stillhet, innerlig.

Som fåglar dagens stunder foro,
att dem begråta båtar intet till.
Mot kvällen skingras dagens oro.
Bakom mig ligger dagen – hem jag vill.

Min gamla väg (ur *Sjubäradsbygdens jul* 1939)

Min gamla väg i afton sover
emellan sina gråstensmurar...
Nu är det länge sen jag gick här sist.
Det var en sommarkväll, som denna,
med slätterängens doft i luften
och dagglans över kantens blomsterlist.

Så vit, så vackert krokig vägen
låg tecknad över ängens karta.
En grind i kvällron knarrade och small.
En man, som sökte hus till natten...
En kornknarr sjöng sin gamla visa
nånstans uti en sömnig klövervall.

Det växte fordom träd vid vägen,
och under deras vida kronor
höll vägfolk rast, när solen lyste grant.
Nu äro trädens rader borta.
Och var är grinden, där en morgon
som pilt jag tjänade min första slant?

Dock ljusa baldersbrån i rågen
mig vänligt hälsa i min hembygd,
där nu jag vandrar som en okänd gäst.
Från hallonrösen, blomsterbackar
emot mig ljusa minnen komma
och göra stunden till en ljuvlig fest.

Källan (odaterat)

Åter sitter jag vid källan
under häggen. Häggen vit
utav tusen vita blommor.
Länge har jag längtat hit.

Milaväg jag haver vandrat
för den lyckan, att en ljus
vårkväll än en gång få lyssna
till min källas stilla sus.

Ljuvt är höra källan sjunga;
silverspröd är hennes sång.
Ljuvt är att under häggens blomvalv
rast få hålla än en gång.

Samma sång, som svarta källan
i min hemgårds djupa hag
sjöng för mig i gosseåren,
sjunger hon för mig i dag.

Som en helg mig synes dagen,
där jag sitter ödmjukt böjd
mot min källa, och mitt hjärta
skälver utav stilla fröjd.

I juli (odaterat)

Nu är min hembygd full av sol,
av skimmer och musik.
I gläntan blänker Öresjö,
ett silversmycke lik.

En svala flyger högt i skyn,
som glänser middagsblå.
Att värmen varar länge än
är det ett tecken på.

En nyponbuske står i blom
vid vägens dammgrå kant
och lyser uti solens glöd
så obeskrivligt grant.

Av klövervallens söta doft
är sunnanvinden mängd.
En klövervall, en prästkragsäng.
Men där är grinden stängd.

Härnäst, härnäst, i morgon, när
jag här vid grinden står,
då doftar kanske vinden hö.
All ljuvlighet förgår...

Några kommentarer till dikterna

Dikten *Offermynt* bär drag av Nils Ferlin.

Värdrömmar tyckte Lena Ferling var en av Karl Nilssons finaste dikter.

Vårvers bär socialistiska tankar.

Även *Förvårstider* antyder en annalkande vår/socialism.

Ibland blir Karl Nilsson nedstämd i sista versen, som i *Flyttfågeln*.

Nedstämd i sista verserna även i *Rimfrost*.

I *Mitt hem* upplåter han sin vackra diktartuga till den fattige.

Framtidsplaner innehåller också tankar om att dela sitt bo med den som har det svårt. Ibland gör Karl Nilsson en hastig vändning i sista versen, så även här.

I likhet med Heinrich Heine hånade Karl Nilsson »lata magar» och avskydde egoism, lögn och orättfärdighet samt framhöll gärna både flitiga arbetare och socialism å ena sidan och dikt och konst å andra sidan, men till skillnad från Heine förenade han de båda, som till exempel i *Jag skyldrar*.

Karl Nilsson skrev också om kvinnlig mystik i *Ditt väsen är en boning*.

Blomsterflickan, om flickan som fastnat i underdånighet i sista raden.

Om troll och jättar, om arbetare och kapitalister, kanske urfolk och erövrare, skriver Karl Nilsson i *Jag går i den stora skogen* (hädd betyder ansedd och skarn betyder skräp, smuts).

Första lärkan hyllar den som förebådar ljus även om det är mörkt.

Ungdomsvandring handlar om ungdomliga, idealistiska framtidsdrömmar.

I *Julottan* kan man ana en dubbel betydelse av himmelståget.

Ett eget hem, en trivsamt, avlägsen liten grå stuga är viktigare än guld och ära.

Midsommarafton, i flera dikter gör Karl Nilsson en oväntad vändning i sista versen, som här.

Karl Nilsson är inspirerad av Heinrich Heine i *Jord och ljus* (alla människor har rätt att äta, kosmopolitism).

Karl Nilsson hånade män med »bulnade magar» i *Barbarskogen*.

Dikten *O, lycklig den!* är en vemodig hyllning till den fattige skalden.

Vid den här tiden härjade skogspatronerna, beskrivet av Karl Nilsson i *Skogens vintervisa*.

Vinterkväll, även här en melankoli, särskilt i sista verserna.

I dikten *En vårvisa* hyllar han nya idéer och arbetaren, drömmaren, konstnären och odlaren.

Värld, en föräning om röd ankomst.

Blommande syrener... är en hembygdsdikt.

I *Bland blommor* märks en inspiration från Heinrich Heines romantiska värld.

Slagorna gå..., jämför Heines vävare.

Hembyn är en enkel hembygdsdikt men samtidigt sympatisk, målerisk och innerlig.

Vid hembygdens sjö, även en vändning på slutet.

Moders minne hedras i *Mor i sin trädgård*.

Glöm – göm är en vacker dikt om vad som är värt att minnas (skärt=ljust), nämligen det goda.

En längtan efter ljus och klarhet i stället för lögn och hycklad tillgivenhet framträder i *Strofer*.

I dikten *Olycklig moders vaggvisa* blir den oäkte Karl Nilsson privat.

Den näst sista dikten i *Blommande syrener* heter *Vid August Strindbergs död* och är en hyllning till den två år tidigare bortgångne författaren, som hade varit engagerad i frågorna för den framväxande arbetarrörelsen. Karl Nilsson beundrade honom djupt. Intressant är att Strindberg i sin tur beundrade Heinrich Heine och ofta refererade till honom.

Avslutningsvis i diktsamlingen finns *Två prologer* som troligen lästes upp vid ett socialistiskt eller nykteristiskt ungdomsmöte i Borås 1912.

»Kungakören« sjunger tonsatta dikter av Karl Nilsson i samband med kungens besök på Olofstorp den 30 maj 2007. På fotot syns stubben efter Alvidas apel på Örlid. Om någon hade sagt till den 22-årige Karl Nilsson 1907, att om hundra år kommer Sveriges konung att sitta här på Örlid och lyssna till dina dikter, hade han knappast tagit det på allvar!

Fänneslunda kyrkoruin. Kyrkan uppfördes på 1100-talet, kanske samtida med Olofstorp? I förgrunden syns fragmentet av godsfrun Emelies gravmonument från 1830-talet. Inne i ruinen finns en gravhäll, tillhörande landshövdingen Henrik von Vicken med familj. Det var den tyskfödde von Vicken som grundade Fänneslunda cirka 1682 genom sammanläggning av en kyrkby. Han har gått till eftervärlden som en hårdför person, både som gårdsherre och länsherre. Där- emot har hans maka Anna Posse beskrivits som en godhjärtad godsfru.

I Ramnakyrkan i Borås finns von Vickens begravningsvapen, som hade hängts upp på norra långhusväggen i Fänneslunda kyrka i samband med Vickens bisättning 1690, samt en praktfull altartavla i barockstil, som var en gåva till församlingen av Vicken och hans maka på 1680-talet. Paret skänkte också kalk, paten, oblatask och två altarestakar av malm (som alla nu finns i den nya kyrkan) och eventuellt en vinkanna av silver och sannolikt även en storklocka. Hans givmildhet mot kyrkan står i märklig kontrast mot såväl hans dåliga ekonomi som hans personlighet.

I Ramnakyrkan finns även en predikstol och ett medeltida triumfkrucifix från Fänneslunda. I Borås museums samlingar finns också ett litet träkrucifix, som hade varit placerat på altaret, samt en träfigur ur en herdegrupp, som suttit i ett medeltida altarskåp. I den nya kyrkan står också den medeltida dopfunten.

Olofstorp – en tillbakablick

GÅRDEN OLOFSTORPS URSPRUNG skall härledas till en nybyggare vid namn Olof under tidig medeltid, kanske samtida med socknens kyrka, som byggdes på 1100-talet. Förekomsten av förhistoriska gravar och ödeåkrar med röjningsrösen visar emellertid att Olof inte var först på platsen.

Gravrösen och röjningsrösen

Alldeles intill Olofstorps tomtplats finns några större stenrösen, varav åtminstone ett är en säker grav från förhistorisk tid. Troligen är även de intilliggande rösena gravar men i så fall påbyggda av odlingssten under seklernas gång. De skulle kunna vara från romersk tid och samtida med många av röjningsrösena, indikerande en bosättning för omkring tvåtusen år sedan.

I en liknande grav i Tärby två kilometer bort påträffades vid en utgrävning spåren efter en man och en kvinna från 200-talet e.Kr. Intill dem låg två guldringar, ett guldbelagt bronsspänne samt föremål från romarriket i form av en vapenutrustning (sköld, lans, svärd och spjut), bronskäril och glasbägare. Mannen hade antagligen tagit värvning som officer för romarna och återvänt hem från kriget till sin hembygd.

Vi vet att skandinaviska män liksom andra germaner deltog som legosoldater i de romerska arméerna. De flesta av dem kom hem igen efter fullgjord tjänstgöring och kunde då ha med sig de romerska föremål som vi idag kan hitta i deras gravar. Sammansättningen av vapen kan avspegla en befälsstruktur i de militära

Stenröset i Olofstorps gårde, sannolikt en järnåldersgrav, som kan berätta att Olof inte var först på platsen. Det bodde människor här redan under Kristi och romersk tid.

förbanden. De som enbart begravdes med en lans och en sköld antas ha varit vanliga soldater. De som också fick med sig ett svärd kan ha varit förbandens ledare, medan de som begravdes med romerska bronskärl och ibland med guld- och silverprydnader bör ha fungerat som befälhavare på högre nivå. Gravar från romersk tid med sådana fynd påträffas på platser alltifrån Rhens östra strand till Ryssland och från centrala Skandinavien till Donau. Graven vid Olofstorp är inte utgrävd men skulle kunna vara från denna tid, även om den förmodligen inte innehåller en romersk officer. Men kanske kände dessa människor varandra?

I Olofstorps ängar, hagar och utmarker finns tusentals flacka odlingsrösen eller röjningsrösen, så kallade »hackerör«, vilka representerar en lång och komplex odlingshistoria, sannolikt från stenålderns hällkisttid för 4000 år sedan ända fram till 1700- och 1800-talens svedjebruk och tillfälligt uppbrutna åkrar (äkror) i ängar och hagar, med nyckelord som »uppbrott« och »återkomst«. De finns i hundratusental, förmodligen ännu fler, på moränmarker i södra och mellersta Sverige. Mellan rösena är marken oftast jämn och ger ett odlat och stenröjt intryck. Många av dessa rösen vid Olofstorp är säkert samtida med graven. Folktraditionen i det äldre bondesamhället säger att dessa odlingsrösen är från »drottning Hackas tid« och minnen efter missväxt och hungersnöd för länge sedan.

Ett av tusentals så kallade hackerör vid och omkring Olofstorp, delvis förhistoriska röjningsrösen som representerar en lång och komplex odlingshistoria. Många av dessa är säkert samtida med gravröset i gärdet.

Legenden om drottning Hacka

»Det är säkert många som under sina vandringar i skog och mark lagt märke till ett slags små stenrösen, som ofta intar ansevliga jordvidder och som inte sällan träffas djupt in i skogar och ödebygder, där man skulle tro, att mänsklig flit aldrig vårdat sig om att vända en torva.«

Så inledde folklivsskildraren Herman Hofberg sin beskrivning från 1868 av den typ av flacka, ofta övermossade odlingsrösen – eller röjningsrösen som arkeologerna föredrar att kalla dem – som är belägna i skogar och hagar utan någon uppenbar koppling till sentida åkerbruk.

Människorna i det äldre bondesamhället kallade rösena för »hackerör« och sade att de var från »drottning Hackas tid». Den djupa folktraditionen innehåller minnen av en svår missväxt och hungersnöd, som skulle ha hemsökt landet någon gång för länge sedan. Detaljerna i sägenmotiven varierar, men ungefär så här kunde det låta:

»För länge sedan var det hungersnöd i landet. Då bestämde kungen att hälften av folket eller åtminstone var tredje människa skulle dödas, men en ung kvinna i landet rådde honom att inte döda sitt folk, utan istället ge varje invånare en hacka och en kappe korn, så att de kunde hacka upp ny åkerjord att odla.

Konungen tyckte att det var ett bra råd och följde det. Kvinnan fann nåd för kungens ögon och blev landets drottning. Hon kallades sedan drottning Hacka – det var hon som skänkte hackor till det svältande folket. Från hennes tid är

alla de små stenrösen, hackerör, som man idag finner i ängar, hagar och skogar. Sedan kom digerdöden och åkrarna blev lagda öde.«

Denna berättelse har likheter med Saxo Grammaticus beskrivning från 1200-talet om en väldig utvandring ur landet, där drottning Hacka-gestalten kallas Gambara:

»Vid den tiden (under kung Snös regering) blev det sådan torka, att åkrarna lades öde och landet hemsöktes av hungersnöd. Då fick Agge och Ebbe folket att besluta på ett ting, att åldringar och barn skulle dödas och alla andra som icke var vapenföra skulle avhysas ur riket, så bara de kraftiga, de som kunde svinga ett svärd och köra plog, fick råda i landet. Men då deras moder Gambara fick höra detta sade hon att det skulle inte hjälpa dem ur faran. Man skulle inte döda föräldrar och barn, utan istället dra lott om vilka som skulle lämna landet.

Folket röstade på hennes förslag och de som fick lotten dömdes att utvandra. Först stannade de i Blekinge, så seglade de förbi Möre och landade på Gotland, där de fick langobardernas namn. Sedan landade de på Rügen och tog vägen över land för att slutligen bosätta sig i Italien.

Under tiden var det så får kvar i Danmark (Sydskandinavien) att bruka jorden, att odlingsmarkerna kom att växa igen. Gravhögar som de gamla uppförde på öppen mark för att gömma sina döda, ser man nu ligga mitt inne i skogen. Högar av stenar, som bönderna har samlat ihop för att de inte skulle ligga i vägen för plogen, ligger inne bland skogens träd.«

Berättelser under äppelträdet

Örlid låg vid skog och äng på en torr backe. I ängen mellan kartbjörkarna växte liljekonvalj, nattviol och allehanda andra ängsblommor. Där låg sjunkna i jorden många rösen, gömda under en tjock mossfäll. De hade legat där sedan drottning Hackas tid för många hundra år tillbaka.

Även i hagen låg odlingsrösen. De var sjunkna i ljun och blåbärsris, och det var säkert många mansåldrar sedan en skära sist blänkte här. Nu stod väldiga granar och tallar tätt utmed stigen.

Gravrösen och hackerören vid Olofstorp visar att området var bebott och brukat långt innan Olof kom dit. Säkert bodde det människor här redan under Kristi och romersk tid och förmodligen ännu längre tillbaka. Man kan kanske tänka sig människor, boskap och hus här samtidigt som Jesus hängde på korset! Troligen övergavs denna bosättning under folkvandringstid på 400- och 500-talen e.Kr. Platsen kom sedan att användas som obebodd betes- och svedjemark fram till att Olof återvände och uppförde sitt nybygge under tidig medeltid. Detta motsvarar en generell bild i landet från den här tiden, något som landskapsforskaren Mårten Sjöbeck beskrev redan i mitten av 1900-talet och som senare forskning har kunnat belägga. Den äldre odlingen hade utnyttjat de höglänta torra markerna i en slags kring-

flyttande odling som byggde på svedje- och röjningsbruk, skrev Sjöbeck, men på grund av överexploatering och markförsämring genom urlakning och erosion tvingades man flytta och övergick istället omkring 300–500-talen e.Kr till att stängsla och kultivera de mer låglänta, fuktigare markerna. Han misstänkte också att det tidigare, kanske redan under bondestenålder, kan ha förekommit flera perioder av sådan odlingsnedgång i höglänt terräng till följd av jordförstöring, i den långa raden av ständiga uppbrott och återkomster.

Sjöbeck antydde ytterligare anledningar till folkvandringstidens omflyttningar av bebyggelse och odling utöver markförstörelsen. Nya och bättre järnredskap kan ha bidragit till det nyväckta intresset för låglanden. Det blev enklare att klyva gärdesgårdsstörar och att slå gräs och örter. Möjligen fanns även influenser från det kristna Europa, skrev Sjöbeck, och citerade den helige Bernhard av Clairvaux på 1100-talet:

»I dalarna är fruktbarhet, där frodas örterna, där skördar man hundrafalt.«

Kanske inspirerades man även av den romerska rättens inställning till privatägandet. När man hägnade in ett stycke av de urgamla gemensamma markerna, hävdades samtidigt en enskild rätt till platsen. Det skapades en *äga*, en *inäga*, där man uttryckte en slags dispositionsrätt. Gärdesgården blev inte bara ett effektivt skydd för slätterängen utan också en juridisk gräns. Markerna utanför, *utmarkerna*, förblev samfällt utnyttjade. Sjöbeck talar om *bysamhällets uppkomst* vid den här tiden – ett samhälle som började hägna in naturen och skapa uppdelningen av inägor och utmark. I så fall inträffade en revolution i synen på äganderätt. Upplysningsfilosofen Rousseau skrev 1755:

»Den förste, som efter att ha inhägnat ett jordområde hittade på att säga: Detta tillhör mig!, och som därtill fann människorna nog enfaldiga att tro honom, var den verkliga grundläggaren av det borgerliga samhället. Hur många brott, krig och mord, hur mycket elände och fasor skulle icke ha besparats människoslaktet, om någon ryckt upp stängslet eller fyllt igen diket samt ropat till sina likar: Akten er för att lyssna till denne bedragare! Ni äro förlorade om ni glömma, att jordens frukter tillhöra alla och att jorden själv tillhör ingen.«

Karl Nilssons värld

Med sådana tankar går vi in i Karl Nilssons kosmopolitiska värld, inspirerad av Heinrich Heine: *Om religionens lära är sann, att vi är barn av samma fadershus, varför stämplas det då som kätterskt att begära åt alla samma rätt till jord och ljus?*

Religionen Bahai har uttryckt det så här: »Jorden är blott ett land och mänskligheten dess medborgare.« Vi är en del av en mänsklig familj och världen är vårt gemensamma hem, en uppmaning till solidaritet, samarbete, rättvisa, jämlikhet, kärlek, vänlighet och en vilja att dela för att åstadkomma mänsklighetens och religionens enighet i ett himmelrike på jorden.

Astronauten Frank Borman, som var med på resan till månen med Apollo 8 1968, dock utan att landa, formulerade det så här: »När du äntligen är uppe på månen och tittar tillbaka mot jorden, kommer alla skillnader och nationalistiska drag att smälta samman och du kommer få en känsla av att detta kanske verkligen är en värld och varför kan vi inte lära oss att leva tillsammans som anständiga människor?« Detta förevigades i det berömda fotografiet *Earthrise* under denna färd.

Den svenske nobelpristagaren, genetikern Svante Pääbo, har förklarat att vår hudfärg visserligen varierar lokalt, att vi har skillnader i immunförsvar och förmåga att bryta ner födoämnen, men när det gäller till exempel hjärnceller finns ingen skillnad mellan olika grupper. Han fastställer därmed att det biologiskt sett inte finns några mänskliga raser. Tvärtom är vi för lika varandra och därmed sårbara för farsoter och klimatförändringar.

Den italienske politikern Leoluca Orlando har uttryckt detta på ett ganska drastiskt sätt: »Jag är rasist, jag erkänner bara en ras, den mänskliga.« Han har förordat fri rörlighet mellan nationer i en mosaik av olikfärgade stenar i olika storlekar som respekterar mänskliga rättigheter. »Så fantastisk vår framtid skulle bli om vi inte var en borg, men ett torg.«

I södra Afrika finns begreppet »ubuntu«, som kan översättas till: »Jag är, eftersom vi är«, en filosofi om gemenskap, medmänsklighet, vänlighet och ömsesidigt beroende. En individs välmående och identitet är djupt sammanlänkad med andras. Vi existerar och utvecklas tillsammans.

Journalisten och författaren Lasse Berg har beskrivit människans sanna inre natur som ett resultat av vår arts långa utveckling som nomadiserande jägare och samlare i Afrika. Vi skall leva tillsammans. Vi skall samarbeta och dela lika på alla tillgångar. Vi står på två ben och har två fria händer som kan bära fram mat till gruppen och dela en måltid efter en lyckad jakt eller insamling. Skickliga jägare eller samlare fick inte mer. Man delade på allt och ägde inget.

Vi vill hålla sams och göra andra väl. Vi blir glada av att göra andra glada. Empati och vänlighet är vår arvedel. Vi ler och vi skrattar, vi vill ständigt prata för att förstå varandra och jämka

samman gruppen. Vi vill godkännas av gruppen och inte vara förmer än de andra. Vi är rädda för ensamhet. Vi vill känna den lilla gruppens trygghet. Musik, rytmer, dans och konst är nödvändiga delar av vår inre natur och stärker gruppens sammanhållning. Utan dessa kulturyttringar är vi inte människor.

Men när vi började med jordbruk och blev bofasta och så småningom byggde byar, städer och civilisationer förändrades allt. Skördarna lagrades och måste vaktas och kanske beskattas. Tamdjur kunde ägas. Hierarki och ojämlikhet uppstod. Hårdhet och aggressioner vändes mot varandra, där sådant en gång hade uppkommit som ett försvar mot uppsökta och konkurrerande rovdjur. »Detta tillhör mig!«

Men Lasse Berg har beskrivits som världens mest optimistiska journalist. Människan är mästare på att hitta nya lösningar på problem. En sentida exempel är covidpandemin, där vi slöt oss samman och skapade gemensamma strategier, något som bådär gott inför andra framtida svårigheter, såsom klimatförändringar.

Säkert skulle Karl Nilsson ha känt sig hemma i denna värld med tankar från Bahai, Frank Borman, Svante Pääbo, Leoluca Orlando, ubuntu och Lasse Berg! I Karl Nilssons värld frodades vänlighet, snällhet, gemenskap, samarbete, hjälpsamhet, medmänsklighet, kosmopolitism, rättvisa, jämlikhet, gästfrihet, hemtrevnad, enkelhet, konst och dikter, vacker natur och blommor.

Kanske hade Karl Nilssons rättvisepatos också inspirerats av berättelserna i bygden om det så kallade Hofman-upproret 1766 mot ämbetsmannaförtryck, korruption, myndighetsmissbruk och orättvisa skattebördor. Han skrev själv ett antal artiklar om detta uppror som visserligen misslyckades, men Hofman och hans medhjälpare från Fristad och Borgstena blev hjältar i folktraditionen med budskap om ett fritt folks fri- och rättigheter.

Mårten Sjöbeck och de röskastade skogarna

Mårten Sjöbeck skrev 1973, att »hela landet, åtminstone söder om Dalälven, är uppfyllt av åkerrösen, särskilt i högt belägen terräng. Rösena har alltid väckt stor uppmärksamhet bland allmogen, om än icke bland arkeologer. Rösena kan nämligen icke dateras.«

Sjöbeck skrev om skogar som till synes var orörda, men »om vi studerar marken närmare, upptäcker vi i skogen täta grupper av mossbelupna rösen av småsten, vilka upplagts av människohänder. Rösena antyder att vi rör oss över en mark som begagnats till åker och varit besådd. När detta skedde vet vi icke. Urskogskaraktären bildar således ett modernt drag. Sådana upptäckter ger tankarna åtskilligt att syssla med. Människans spår finns i marken, men naturen döljer dem aktsamt och förför oss i stället med sin mångsidiga skönhet.«

Mårten Sjöbeck förstod att de röskastade skogarna, som han kallade dem, till stor del representerade förhistorisk odling, även om det inte gick att datera enskilda rösen. I en artikel 1960 krävde han att denna fornlämningsstyp måste skyddas på samma sätt som andra fornminnen. De får inte bebyggas, planteras eller förstöras utan riksantikvariens samtycke, skrev han. De bäst bevarade borde konserveras som minnesmarker och forskningsreservat »i det skick bysamfundet överlämnade dem till nutiden«.

Men varken i den då pågående fornminnesinventeringen eller i den nya inventering, som startade 1974, registrerades några hackerör. Det skulle dröja ända till slutet av 1980-talet, innan även arkeologins företrädare började acceptera Sjöbecks tankar. Från och med den tiden har ett stort antal arkeologiska, kulturgeografiska och geologiska undersökningar genomförts, som till stor del har kunnat bekräfta Sjöbecks teorier.

Att bönderna flyttade från de gemensamt brukade höjderna ned till de inhägnade dällderna är drag, som utmärker större delen av Europa under folkvandringstid, menade Sjöbeck. En liknande förändring hade exempelvis ägt rum under 400-talet efter Kristi födelse i England, då de inkräktande anglerna och sachserna började odla de lågt belägna sluttningarna, medan den äldre odlingen där var bunden till mer höglänta områden. Sjöbeck skrev:

»På utmarkerna möter vi i tusen och åter tusental de mossbelupna stenrösen, ordnade av människor, berättande om de kringflyttande åkrarna, ständigt hoppfyllda insatser och de jordförämrande krafternas lika obevekliga framfart. Forntidens människor rör sig som skuggor över utmarkerna.«

Kanske är många av Olofstorps hackerör en spegling av en ekologisk kris århundradena efter Kristi tid och romartid, som ett resultat av överexploatering av naturen i kombination med nya idéer och befolkningsförflyttningar från kontinenten. Drottning Hacka-gestalten framträder som en fruktbarhetsgudinna, likt en Freja som bortfördes till höglanden för att hjälpa folket. Mer kunde människan inte göra för att betvinga en naturutveckling som inte var önskvärd, skrev Mårten Sjöbeck.

Kristi tid och romarnas tid framträder tydligt som en period med mycket omfattande, kanske exploaterande och jordförstörande odling på moränmark. »Varken förr eller senare har den höglänta terrängen varit så intensivt nyttjad för bosättning och odling«, skrev paleoekologen Per Lagerås. I närtid kanske man kan jämföra med torpexpansionen under 1800-talet. Och vi får inte glömma att svedjebruk bedrevs i stor skala på höjderna hela tiden, från medeltiden och fram till och med 1800-talet och att stenröjning skedde i samband med det, vilket kan förklara den stora spännvidden i dateringarna av hackerören.

Svedjerök, romartid och stenhögar

Astronomen och författaren och mot slutet av sitt liv även hembygdsforskaren Peter Nilson skrev om järnåldersbönder och småländska hackerör i sin sista bok *Den gamla byn* 1997:

»Svedjeeldar har brunnit, rök har drivit över markerna. Bönder har krattat ner säd i askan, herdar har strövat omkring med sina djur. I fantasin kan jag se dem svettas i mina marker, medan romarnas legioner marscherar annorstädes i Europa. Men fantasin bedrar mig, jag vet ju ingenting om dem. Jag vet ingenting om deras kläder, deras verktyg, deras boplatser. Jag anar spåren av dem, men verkligheten där de levde har sjunkit undan bland skuggorna. Stenhögarna ligger som sorgliga monument över människor möda och svett för längesedan. De påminner också om hur lätt vi ödelägger vårt eget livsrum genom tanklöst missbruk av marken.«

Svedjerök, herdar, romartid, stenhögar och ett ödeläggande av vårt eget livsrum – kanske är valen av ord och sammanhang mer träffsäkra än han själv kunde ana. Senare tiders forskning har gett Sjöbeck och Nilson rätt. När Jesus hängde på korset levde det sannolikt ett »hackarefolk« här på den plats som senare skulle döpas till Olofstorp, ett folk som snart skulle flytta.

Troll och jättar

Men inte heller hackarefolket var först på plats i Fänneslunda. Det äldsta spåret efter ett jordbrukande folk är kanske en hållkista några kilometer från Olofstorp. Den undersöktes 1884 av den kände arkeologen Oscar Montelius, som då bland annat påträffade inte mindre än 26 flintdolkar, två skafthålsyxor, sex skifferhängen och ett lerkärl, vilket gör den till den fyndrikaste hållkistan i Västergötland.

På Solbergas ägor i Fänneslunda hittade Montelius vid samma besök 1884 en spjutspets av flinta – ett spår efter ännu äldre invånare, ett jägarfolk, som fanns här redan innan jordbrukarna kom hit.

Hällkistor sattes förr i tiden i samband med ordet jättar. Såväl allmogen som lärda män använde under 1700- och 1800-talen uttryck som jättegravar och jättekistor när de benämnde och beskrev hällkistor, som uppfattades som gravar för ett storväxt folk. Folklivsforskaren Gunnar Olof Hyltén-Cavallius återgav i mitten av 1800-talet folktrons berättelser om att det var dessa jättar som hade infört jordbruket i landet och då undanträngt urfolket, ett småväxt kringflyttande jägar- och samlarfolk, som kunde trolla och som levde kvar i folkminnet som troll. Detta urfolk kunde skifta hamn, skipa vind och anta skepnad av vad som helst – ihåliga träd, stubbar, djur eller nystan och klot. En del troll togs till fånga av jättarna och blev trälar.

Jättarna blev därefter utdrivna av ett nytt jordbrukande folk och utvandrade, fortsatte Hyltén-Cavallius. Han jämförde orden jättar och goter. »Sägenmaterialet har en svävande ombytlighet«, skrev han, »men oftast med ett fast underlag i en förfluten verklighet.«

Märkligt nog stämmer dessa urgamla sagor överens med nutida arkeologisk kunskap. Hällkistorna på sydsvenska höglandet står som monument över jordbrukets införande. Människorna som uppförde megalitgravar var sannolikt de första som blev bofasta och odlade säd och höll boskap.

Hällkistan representerar den viktigaste förändringen i Fänneslundas historia, och som samtidigt är den stora gåtan och frågan i människans historia: Varför övergav vi en behaglig tillvaro

Kullander, troll och jättar

Anders Kullander (1826–1890) var en präst i Segerstads socken, född i Hudene. Han gjorde hela sitt liv anteckningar om sin hembygd, berättelser som framför allt var förmedlade av hans mormor, som bodde i hans familj när han växte upp.

En sägen var gängse hos de äldre, hade hans mormor berättat, att då deras förfäder tog landet i besittning, fann de före sig en tät befolkning av »trollfolket«, som de jagade undan. Många stannade kvar för att såsom trälarna sköta de invandrades boskap. Småfolket fick där tillåtelse att göra sig små hyddor och jordkullor i närheten av ladugårdarna (därav »lagårdstroll«), ja ofta invid själva gårdstomterna, på baksidan av husen (därav »tomtegubbar«). Men många av småfolket dolde sig undan och förde ett tynande liv i bergsklippor och otillgängliga grottor, stora ihåliga ekar och bokar och var de kunde finna en säker tillflykt.

Vid gamla, ensligt belägna gårdar visades ännu i slutet av förra århundradet (1700-talet) lämningar efter flera jordkullor, som kallades »trollkällare«. Tomtarna sägs ha varit alldeles outhärliga för de ensligt boende, såsom varande arbetsamma, trogna och litet behövande för sitt underhåll, det de själva förskaffade sig genom jakt och fiske. Dock måste man lämna deras gudsdyrkan oantastad, ty i annat fall flyttade de och då blev gården hemsökt av olyckor för småfolket – skogstrollen och bergstrollen – kunde öva hemliga konster, som sedan kallades att trolla. Urfolkens andar levde sedan kvar. De måste gå omkring här på jorden och ge sig tillkänna, där de levat, emedan de hade varit ett trollfolk.

som vandrande jägare, fiskare och samlare för ett betydligt mer arbetsamt liv som bofasta jordbrukare?

Eller som det är beskrivet i bibeln: Och Herren Gud förvisade Adam ur Edens lustgård för att han skulle bruka jorden, varav han var tagen. De första människorna kunde livnära sig på att plocka frön och frukter i lustgården, men drevs iväg efter syndafallet. Adam blev tvungen att arbeta i sitt anletes svett. Människosläktet förlorade sin makt över naturen och blev jordbrukare.

Mårten Sjöbeck menade att den invandrande megalitkulturen införde svedjebruk i landet för omkring 5000 år sedan (modern forskning säger att jordbruket infördes av ett megalitbyggande bondefolk från nuvarande Syrien och Turkiet för omkring 6000 år sedan, som sedan under lång tid levde sida vid sida med det existerande jägarfolket).

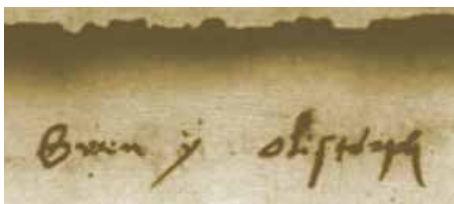
För ungefär 4500 år sedan skulle ett annat invandrande folk, stridsyxefolket, ha medfört stora hjordar av betesdjur och fortsatt med svedjebruket, menade Sjöbeck, inte bara för spannmålsodlingen utan också och kanske framför allt för att skapa betesmarker (modern forskning säger att detta skedde för cirka 5000 år sedan av ett herdefolk från stäpperna norr om Svarta havet, vilka samexisterade med jägarna men konkurrerade med megalitbönderna). Även om dateringarna har justerats, så träffade ju Sjöbeck rätt i grunddragen.

Lars Beckman, professor i genetik, beskrev den tidiga stenåldersrelationen mellan inflyttade bönder och ursprungliga jägare i TV-programmet *Stenristarna* 2005. Skogslevande jägare och samlare levde vid sidan av den nya jordbrukskulturen, utan så mycket kontakt. De levde kvar i berättelserna om troll, små mörka människor som höll till i skogarna och som man skulle akta sig för.

Olofstorps tidiga historia

Olofstorp uppfördes således som ett nybygge eller rättare sagt som en återkolonisation under tidig medeltid, kanske under 1100-talet, av en man som hette Olof. Första skriftliga uppgiften om Olofstorp finns i kronans jordebok 1542, då gården beboddes av en man som hette Sven, det äldsta kända namnet på en invånare i Olofstorp efter Olof själv.

Första skriftliga dokumentet om Olofstorp, en jordebok från 1542. Då var gården bebodd av »Sven i Olistorph«, som bland annat skulle betala två pund smör i skatt.

Därefter avslöjar källmaterialet namnen på de flesta invånarna. I skattelängden för Älvsborgs lösen 1571 efter det nordiska sjuårskriget antecknades två hushåll på Olofstorp – återigen en Olof samt en icke namngiven änka.

På 1600-talet bodde oftast två eller tre bondfamiljer samtidigt på Olofstorp. Dessutom fanns vanligen en eller ett par änkor på gården. Under första hälften av seklet var det för det mesta tre gårdar, senare under 1600-talet vanligen två, vilket det även var under 1700-talet och första hälften av 1800-talet fram till 1852, då de båda enheterna slogs ihop till en.

I en boskapslängd från 1620 återfinns tre bönder på Olofstorp – Anders Skräddare, Anders Nilsson Smed och Jon, vilka tillsammans ägde 20 kor, 9 oxar, 5 hästar, 17 getter, 14 får och 4 grisar. Gården var då ett skattehemman, vilket betydde att bönderna

ägde sin gård och skulle betala skatt till kronan. Skatten bestod till största delen av smör, vilket kanske kan förklara det höga antalet nötkreatur på gården. Boskapsskötseln var viktig och man hade vidsträckta betestillgångar på utmarken väster om gården.

I 1637 års jordebok var Olofstorps skatt förlänad till innehavaren av Hökerums säteri, riksrådet Lars Sparre. Detta innebar att de jordägande bönderna skulle betala sin skatt till Hökerums gods i stället för till kronan. Efter Sparres död 1644 var förläningstiden slut och skatten skulle återigen erläggas till kronan.

Måns Arvidsson i Olofstorp

Mellan cirka 1665 och 1680 beboddes Olofstorp av *Måns Arvidsson*. År 1658, när han var dräng på Solberga, blev han inblandad i en rättegång om barnamord. Han hade haft lägersmål med pigan Bengta och dömdes för mökränkning till 40 marker i böter samt uppenbar skrift, det vill säga stå på en pliktpall i kyrkan under en gudstjänst, erkänna sin skuld, betyga sin ånger, be om Guds och församlingens förlåtelse och lova bättring.

Det uppstod dock ett rykte om att Bengta några år tidigare hade fått ännu ett barn med Måns och att hon hade dödat det och gömt det i en höhässa. Under gråtande tårar erkände hon barnafödseln men hävdade att barnet hade varit dödfött. Ändå dömdes hon till döden för att hon i flera år hade levt i synd och lättfärdighet med Måns, dolt sig vara havande, fött barnet i hemlighet och gömt undan det (»burit det i fjelster«). Hovrätten benådade henne dock från dödsstraffet, eftersom det inte kunde bevisas att barnet hade levt vid födseln, men hon skulle »kåkstrykas« (slita ris vid kåken, skampålen) och sedan förvisas från landsorten (förmodligen häradet).

Den första karten över Olofstorp ritades 1646 av lantmätaren Kettill Classon. Vid den tiden fanns två hushåll på gården – Anders Nilsson och änkan Elin. Den tredje bonden hade förmodligen avlidit några år tidigare.

Måns friades för mordet, men fick ytterligare 40 marker i böter sedan det hade framkommit, att han även hade haft umgänge med Kerstin Olofsdotter i Olofstorp. Måns påstod att han hade friat till henne, att han hade givit henne gåvor och legat i samma säng som henne, men han nekade till lägersmålet. Han dömdes emellertid till böter med den märkliga motiveringen, att han var lättfärdig och hade legat i samma säng som Kerstin. Kerstin friades däremot!

Källmaterialet är otydligt, men sannolikt gifte sig Måns med Kerstin några år senare och flyttade till henne i Olofstorp.

En häxprocess

En påskafton omkring år 1670 fick Måns Arvidssons piga Ingierd besök på Olofstorp av grannkvinnan Börta Andersdotter i Kastryd, som ville låna en vävspole eller skyttel av henne. Det blev upptakten till en regelrätt häxprocess, mitt i »det stora oväsendets« tid 1668–1676, då tusentals kvinnor anklagades och hundratal avrättades för blåkullafärder och barnaförande under påskhelger.

Börta åtalades vid häradsrätten åren 1670–1671 för påskresor till Blåkulla och för att ha tillverkat trollharar, som hon sände ut till korna i betesmarkerna, och för att ha dödat grannarnas boskap genom trolldom. Magisk skadegörelse på människor, djur och landskap innebar dödsstraff i Sverige ända fram till 1779, då det inte längre ansågs möjligt att tillfoga någon skada genom trolldom.

Det berättades att när grannelaget efter seden samlades varje påskafton för att fira högtiden tillsammans, uteblev alltid Börta. Istället sågs små eldblixtar sväva i vädret från Kastryd och bloss

som for sin kos genom ekskogen. Man förstod då att Börta var »på andra vägar«, det vill säga på väg till Blåkulla.

Denna påskafton gick Börta stigen genom hagen från Kastryd till Olofstorp för att låna en vävspole av gårdens piga Ingierd, men pigan ville inte gå henne till mötes, eftersom hon trodde att Börta skulle använda den för att tillverka trollharar, ett slags trollväsen som häxor hade som tjänsteandar. Dessa kunde framför allt mjölka andras kreatur men även på andra sätt dra till sig näring och kraft från grannarnas egendom och boskap.

Folktron har haft flera olika förklaringar på hur ondsinta kvinnor fick tag på sina trollharar. Ett sätt var att tillverka dem av vävtrådar och vävredskap under påskhelger. Och det var det som Ingierd misstänkte att Börta skulle ha vävspolen till. Under påskhelgen förrättades ju inget vävarbete. Enligt traditionen fick inget högljutt arbete förekomma på gårdarna från och med dymmelonsdagen, såsom vedhuggning, hamrande snickerier eller dunkande vävning. Sådana ljud troddes öka Jesu lidande på korset.

Ibland tappade trollhararna litet av den tagna mjölken. Detta kunde man se som gula klumpar i skogen och kallades trollsmör, som ju än idag är namnet på den slemsvamp som det i själva verket var. Ett annat namn – bäradynga – vittnar om att man även har trott att de gula klumparna var trollharens spillning.

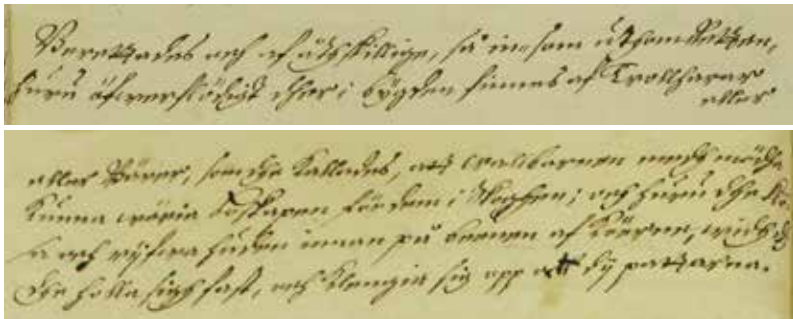
Allmogen berättade vid tinget »hur överflödigt där i bygden finns av trollharar eller bäror, som de kallades, att vallbarnen med möda kan värja boskapen för dem i skogen och hur de klöser och river huden innan på benen av korna, vid det de håller sig fast och klänger sig åt dipattarna«. Och det var så klart Börtas trollharar!

Börta Andersdotter (Marie Arturén) på väg till Olofstorp påskaftonen 1670.

Börta hade också uttalat hotfulla förbannelser mot sina grannar. Flera råkade illa ut av hennes trollkonster. En granne miste tre kor. Det underliga var, att när man skar upp och flådde de döda djuren fanns det inte något blod i dem. På något sätt hade Börta ordnat med detta.

Börta nekade helt och hållet till alla anklagelser om trolldom och skadlig magi. Det enda hon medgav var att hon av oförstånd hade hotat en och annan med spådomar. Hon lovade bättring och erbjöd sig att visa sin oskuld genom »varjehanda prov på vatten« (en slags gudsdom som innebar att den anklagade nedsänktes i ett vattendrag – om hon sjönk ansågs hon oskyldig, i annat fall skyldig). Nämndemännen vägrade emellertid antingen värja eller fälla henne »uti denna mörka tvivelaktiga sak«. Frågan om hennes skuld avgjordes istället av hovrätten, som slutligen frikände henne.

Ås häradis dombok 1670: »Berettades och af åthskillige, så in- som uthom retten, huru öfverflödig dher i bygden finnes af trollharar eller bärer, som dhe kallades, att wallbarnen medh mödha kunna wäria boskapen för dem i skoghen; och huru dhe klöser och ryfwer huden innan på beenen af köerne, widh dhe holla sikh fast, och klengia sig upp åt dy pattarna.«

Föreställningen om trollharar är mycket gammal. En 1400-talsmålning i Ösmo kyrka, Södermanland, framställer till vänster en trollhare som hjälper djävulen att mjölka grannens ko och till höger en häxa som kärnar smör i förbund med satan. Bredvid henne spyr två trollharar ut mjölk i en bytta. I England fanns redan på 1100-talet uppfattningen att häxor kunde förvandla sig till harar för att suga ut mjölk ur kor.

Trollhararna levde kvar länge i det gamla bondesamhällets magiska natur. På 1850-talet dömdes en bonde i Borgstena till döden sedan han hade slagit ihjäl en gammal gumma, som han trodde hade en mjölkhare. Och så sent som på 1930-talet berättade man i Toarps socken om gamla Anna i Kanåsen, »Lumpa« kallad för att hon ofta var ute och stal lump. Man tyckte det var konstigt att hon alltid hade gott om smör och mjölk, trots att hon bara hade en ko och dåligt med foder, men om man tittade in genom hennes fönster när hon inte var hemma, så kunde man se två harar hoppa runt där inne. »Ibland släppte hon ut dem och där det var en kreatursskock, så kom hararna dit och mjölkade.«

Ibland tappade trollhararna litet av den tagna mjölken. Detta kunde man se som gula klumpar i skogen – trollsmör.

Häxor, trollharar, predikosjuka och mjöldrygor

Flera forskare i senare tid har framfört idén att flera märkliga företeelser i vår historia av epidemisk art, exempelvis de stora häxprocesserna på 1670-talet, kan ha haft samband med den starkt giftiga och hallucinogena parasitsvampen mjöldryga, som förr var vanlig i rågåkrarna, inte minst på svedjorna. Drabbade barn, i miljöer med redan existerande häxföreställningar, kan verkligt ha upplevt att de flög till Blåkulla med häxor och att de såg trollharar.

När folket ofrivilligt fick i sig av svampen i rågbröd och rågröt, kunde de drabbas av så kallad *dragsjuka* med symtom som sveda, illamående, huvudvärk, yrsel, spasmer och kramper, förvirring och rädsla, dvaltillstånd och synrubbingar, ibland också med ett tvingande behov av att röra sig. Allvarliga förgiftningsfall kunde leda till döden.

Mjöldryga i rågax.

Mjöldrygan kunde uppträda i stor mängd, då det hade varit regnigt och fuktigt under rågens blomningstid. Åren 1840 och 1841 var svåra mjöldrygeår i södra Sverige. Borås Tidning noterade den 10 september 1840: »Från flera trakter hörs klagan däröver, att bröd och gröt av den nya rågen orsakat yrsel och illamående.«

Även 1850 och 1851 var det svåra angrepp på rågen. Borås Tidning skrev den 12 september 1850, att på en del ställen hade »mjöldrygor till mer än vanlig myckenhet uppkommit«. Efter rågskörden 1851 hördes åter klagomål över dragsjuka i bygden. En läkare i Ulricehamn beskrev sjukdomen i sin årsberättelse. Människor som hade ätit av »yrerågen« den hösten kräcktes och kände svindel, yrsel, huvudvärk, matthet och dragningar i musklerna:

»Hos flera unga kvinnor observerade jag symtom av konvulsiviskt skratt och detta under fullkomligt medvetande hos de sjuka, vilka sade sig icke kunna hindra eller återhålla det hemska skrattet, som återkom flera gånger om dagen, efter några minuters tillvaro. Dessa symtom inträffade en kort stund efter förtärandet av färskt bröd, bakat av mjöl efter den nya rågen och varade en, högst två dagar.«

Giftigheten orsakas av alkaloider, uppbyggda kring lysergsyra, som kan renodlas och framställas ur mjöldrygor. Lysergsyra är även utgångspunkt för drogen LSD, som av en slump upptäcktes av den schweiziske vetenskapsmannen Albert Hofmann 1938, när han experimenterade med mjöldrygan i medicinskt syfte. Sambandet är intressant och förklarar förstås mjöldrygesvampens hallucinogena effekt. Det sägs att Hofmann upptäckte ämnets psykedeliska effekter, när han av misstag fick i sig litet grand och plötsligt kände sig förföljd av husets möbler.

Mjöldrygan kunde vara dödligt giftig, särskilt för barn. I januari 1842 avled till exempel Erik Anderssons tre söner på gården Nettleorp i Sexdrega av dragsjuka, sedan de hade ätit och druckit välling av svedjeråg, innehållande mjöldrygor. Prästen skrev i dödboken:

Döda 1842

1/1: Barnet Peter Magnus Eriksson i Nettleorp, 11 år, av dragsjuka.

2/1: Barnet Josef Eriksson i Nettleorp, 8 år, av dragsjuka.

8/1: Barnet Anders Eriksson i Nettleorp, 5 år, av dragsjuka.

I Borås Tidning den 27 januari 1842 kunde man läsa om händelsen: »Detta är ytterligare ett exempel av vådan och de svåra följderna av att använda råg, som för mycket med mjöldrygor är blandad.«

Även den märkliga och annars så svårförklarliga så kallade »predikosjukan«, som spred sig över södra Sverige åren 1841 och 1842, har sammankopplats med mjöldrygor. Fattiga barn och ungdomar, mest flickor, drabbades av denna »åkomma«, som yttrade sig i tre former – kroppsliga plågor (illamående, yrsel, sveda och skakningar), dvaltillstånd (med uppenbarelsen) och ett begär att predika (dels adventistiska profetior om Kristi snara återkomst, jordelivets slut och yttersta domen och dels pietistiska uppmaningar om bättring och omvändelse genom att avstå från flärdfull klädsel, smycken, nöjen, alkohol och andra njutningar).

Till Fänneslunda kom predikosjukan sommaren 1842. En söndag i augusti det året samlades en mängd människor till ett möte med »smittade« flickor på gården Sänningared. Tre unga män som trodde att de predikande flickorna bara spelade teater var torparen Lorens Andersson på Kärret under Fänneslunda säteri samt två pappersmakargesäller från Strömshov. De begav sig till Sänningared i syfte att störa mötet. När de kom fram till gården började de att kasta sten mot huset och riva ner delar av gärdesgården.

– De kommer åtföljda av en mängd små djävlar! ropade de predikosjuka.

Bondens son rusade ut för att köra iväg fridstörarna. Ett mindre slagsmål uppstod på vägen, vilket ledde till att bondsonen senare skulle dömas till två veckors fängelse vid vatten och bröd för vägfridsbrott och sabbatsbrott. Gesällerna kom undan med

några riksdaler i böter för sabbatsbrott. Lorens friades helt. Härradsrättens nämnd ansåg att det var bonden i Sänningared som hade orsakat bråket, eftersom han hade låtit »oförståndiga minderåriga barn och andra personer, under förevändning att de fått Gud den helige Andes ingivelse att tala, hålla dylika tal dels i sina hus och dels å dess gård, varigenom en mängd människor fått vana att samlas där, en del för att avhöra dylika usla och i intet avseende uppbyggliga tal och åter en del, särdeles ynglingar, för att leka och förlöjliga sammanträdena«.

Mot slutet av 1842 upphörde predikosjukan i södra Västergötland, men samtidigt kom rapporter om att den utgrenade sig mer och mer i Skaraborg och året därpå även i Värmland.

Den hösten 1842 kom ju Wilhelm Bartholdi till Fänneslunda. Han tvingade med våld godsets fattigaste och svagaste människor att lämna sina hem. De var inte önskvärda på hans ägor. Bland de drabbade var Lorens och hans familj i Kärret. Enligt husförhörlängden flyttade de till »obestämd ort« 1843.

Några år senare bodde Lorens i Varnum och skulle där bli en av sjuhäradsbygdens mest kända blodstämmare och åderlåtare och han kunde även bota sjuka djur och läsa bort tandvärk. Att stämma blod innebar att han kunde stoppa blodflöden genom att läsa en trollformel, även om den sårade befann sig långt därifrån. Det finns en stor mängd uppteckningar och minnen om Lorens och hans konster. Så gott som alla har varit överens om, att han ägde en förmåga som de flesta människor saknar.

Sommaren och hösten 1842, när Bartholdi dök upp i Fänneslunda, var folket sannolikt mjöldrygeförgiftade i olika grad. Såväl 1840 som 1841 års skördar hade blivit »yrsäd«. Det är kanske inte underligt att man såg djävulen i den långa, svartklädde ondskefulle gestalten och hans svarta hundar som hans anhang...

Olofstorp i slutet av 1600-talet

Vid tiden för de stora häxprocesserna och de påföljande decennierna var det svår tid i landet efter alla krig och flera missväxtår. Klasskillnaderna var större än någonsin i Sverige. Fattigdomen var enorm hos en stor del av befolkningen, samtidigt som stormaktstidens högadel frossade i lyx och överflöd.

I Fänneslunda hade bönderna det svårt. Flera gårdar fick tillfälliga skattelindringar och halva ägorna på Olofstorp lades öde. År 1681 förmedlades Olofstorp från ett mantal till 3/4, vilket betyder att gården fick en permanent skattelindring.

År 1683 blev Olofstorp frälsehemman, då landshövdingen von Vicken bytte till sig gården från kronan i samband med att han grundade Fänneslunda säteri, men bytet upphävdes 1691 efter von Vickens död och Olofstorp blev skattehemman igen.

År 1690 blev de fattiga änkorna Kerstin och Börta i Olofstorp tilltalade av von Vickens rättare Anders i Vilanda för husröta (eftersatt underhåll) på gården. De erkände och dömdes att reparera inom ett år. Kanske var Kerstin änka efter Måns Arvidsson?

Gården skulle emellertid snart byta jordnatur en gång till. Under 1690-talet blev Olofstorp ett kronohemman, förmodligen då gården hade blivit så kallat skattevrak – bönderna orkade inte betala någon skatt på tre år och hela ägandet av gården övergick då till kronan.

Anders Bengtsson i Olofstorp

År 1700 flyttade *Anders Bengtsson* till Olofstorp med sin familj. Han var en dödsdömd tjuv och svedjebonde, som tidigare hade bott på Strömshovs säteri i Fänneslunda. Hans familj var mycket fattig och hade svårt att klara sin försörjning. År 1695 började

hans hustru *Ingrid Olofsdotter* övertala honom att stjäla och, som det stod i domböckerna, »genom tjuvahand förvärva sig födan«. Tillsammans med sin dräng och en torpare som bodde i närheten förövade han kommande åren åtskilliga stölder i bygden.

Hur mycket det lilla tjuvbandet verkligen stal går inte att få reda på, men i den slutliga domen över dem 1698 hade de överbevisats om stölder av nötkreatur, grisar, getabockar, råg, korn, vete, havre, mjöl, ost, bröd, kläder, skinn, tyger, ullgarn, järn- och smedjeredskap, kopparföremål, pengar och silver i Ås, Vedens och Gäsene härader till ett sammanlagt värde av 233 daler silvermynt. Några bönder i Od hade förlorat flera grisar som gick på ollonbete i bokskogen på allmanningen Ods skog, men det gick aldrig att reda ut vem eller vilka som hade tagit dem. Både torparen och Anders Bengtsson var smeder och hade tillverkat åtskilliga dyrkar. Vid ett tillfälle hade de försökt öppna Fänneslundas kyrkdörr. Hustru Ingrid var inte så nöjd med att hennes man och hans kumpaner ibland kom hem med annat än mat. Om smedjeredskapen sade hon: »När I skolen stjäla, så måtten I stjäla det som duger att äta, men sådant är inte gott att koka soppa på.« De tre männen greps våren 1698.

Anders Bengtsson rymde från sin fångvaktare den 7 juni 1698 och gömde sig först i skogen under sommaren för att därefter bege sig upp till Bergslagen, där han vistades »i räddhåga och ångest« i ett och ett halvt år. Under tiden dömdes torparen till döden och drängen till gatlopp. Hovrätten skärpte straffen den 18 november 1698. Alla fem inblandade – Anders Bengtsson och hans hustru Ingrid, torparen och hans hustru samt drängen – dömdes nu till döden med motiveringen att alla varit lika delaktiga i stölderna.

Ärendet gick vidare ända till konungen, den unge Karl XII. Den 1 december 1698 undertecknade han sitt svar i Stockholm. Torparens dödsdom omvandlades till sju gatlopp och sex års straffarbete i Marstrand. Drängen fick fem gatlopp. De båda kvinnorna skulle hudstrykas, vilket betydde att de skulle piskas med ett godtyckligt antal ris mot naken rygg vid en skampåle (kallad kåk, ursprunget till uttrycket »kok stryk«), ett straff som avskaffades i mitten av 1800-talet) och sedan arbeta offentligt i halsjärn i hemorten i sex år. Anders Bengtsson var fortfarande försvunnen och fick vänta på sin benådan.

I början av år 1700 återvände Anders Bengtsson ångerfull till Fänelunda. Enligt intyg från Bergslagen hade han arbetat och uppfört sig väl där uppe. Eftersom han dessutom hade kommit tillbaka frivilligt, begärt att få bikta sitt brott och lovat bättring och eftersom allmogen hade fällt förbön för honom, ville hovrätten nu mildra den dödsdom som hängde över honom, särskilt med tanke på hans fem små barn, »vilka i hans frånvaro lidit stor nöd«. Ett sådant beslut kunde dock endast fattas av konungen.

Kungens nådebrev undertecknades i Stockholm den 26 mars 1700. I stället för galgen fick Anders sona sina brott med fem gatlopp. Tre veckor senare lämnade kungen huvudstaden. Det stora nordiska kriget hade börjat. Bland det sista Karl XII gjorde hemma i Sverige var således att rädda livet på Anders Bengtsson, som utstod sina fem gatlopp senare detta år 1700. Efter straffet bosatte sig Anders som en fri man på Olofstorp. Hustrun Ingrid skulle bära sitt halsjärn ytterligare fyra år. Hon avled på Olofstorp i december 1708.

Karl XII:s underskrift, »Carolus«, på Stockholms slott den 26 mars 1700, i brevet som omvandlade Anders Bengtssons straff från döden till fem gatlopp. Det var dock också ett mycket hårt straff, som ibland kunde leda till döden. Ett antal män från byn, i regel 50, försågs med ett par sammanbundna spön vardera och sedan ställdes upp i två rader vända mot varandra med 25 man i varje. Den dömda skulle sedan med blottad rygg springa mellan raderna, medan slagen från hundra spön haglade över honom. Fem gatlopp innebar fem sådana varv.

Sättet för verkställande av gatlopp var inte reglerat i någon författning och kunde därför variera. Straffet avskaffades 1734 i civila mål, men fanns kvar som militär bestraffning fram till 1812. Anledningen till att gatloppet togs bort var dock inte dess brutala karaktär. Tvärtom ansågs dess avskräckande förmåga vara ett skäl till att behålla straffet. Orsaken var i stället att det ansågs förnedrande för de bybor som tvingades utdela straffet. Det tycktes exempelvis inte passande att en bonde som ena året var riksdagsman, andra året skulle piska sin granne i ett gatlopp.

Anders Bengtsson bodde kvar i ett antal år på Olofstorp efter hustruns död. En son till honom skulle 1711 tvingas ut i Karl XII:s krig som tremännings soldat. Tremänningsregementen uppsattes under Karl XII:s krig som reservtrupper.

År 1723 instämde Anders Bengtsson i Olofstorp till Vedens häradssting. Det var två bönder från Borgstena som krävde honom på ersättning för en stöld han hade begått hos dem mer än tjugo år tidigare. Anders, »som nu skall vara gammal och sjuklig«, kunde vid tinget visa upp ett skriftligt intyg på att han hade straffats för stölderna redan år 1700, vilket innebar att stämningen ogillades.

I 1724 års mantalslängd står det att han hade övergivit bruket av Olofstorp och överlämnat det till mågen Sven Jostsson, som försörjde honom. Det var det sista livstecknet från Anders Bengtsson.

Anders Bengtsson och svedjebruket

Anders Bengtsson fick 1702 tillstånd att anlägga en halv skepplands svedja på allmanningen vid Olofstorps gärdesgård, på täplatsen i slutet av fägatan.

Svedjebruket gick ut på att först hugga och bränna ett stycke skogsmark. Därefter såddes frön av vanligtvis *råg* och *rovor* i askan. En tillfällig gärdesgård, uppförd av stammar och grenar som inte hade brunnit upp, hindrade betesdjuren från att trampa ner och äta upp grödan. Efter några år, i äldre tider oftast tre, lades odlingen ned och hägnaden revs. Den övergivna svedjan användes sedan som *betesmark*. Med tiden växte bärriset in. Särskilt rikedomerna på *ballon*, *smultron* och *lingon* omtalades av gamla svedjebönder och denna naturmiljö drog även till sig jaktbart vilt såsom *orrar*, *duvor* och *harar*.

Svedjebruk var synnerligen vanligt, »så vanligt i vårt land sedan urminnes tider och är fortfarande så vanligt«, skrev adelsmannen Schering Rosenhane på 1660-talet, »att fråga är om icke Svea rike har sitt namn därutav«. Man kan förstås bortse från denna vidlyftiga tolkning av namnet på vårt land, men faktum kvarstår – Sverige har varit ett svedjerike, sannolikt ända sedan förhistorisk tid fram till mitten av 1800-talet. I bondens arbetsår ingick nästan alltid att antingen hugga, bränna, så eller skörda sina svedjor i olika stadier. De sista svedjorna för livsmedelsproduktion tändes under andra världskriget, då ofta med potatis som gröda.

Även riksantikvariens Hans Hildebrand betonade svedjebrukets omfattning och långa historia i sin första del av *Sveriges medeltid*, som utkom 1879. »Detta odlingssätt härstammar från urgammal tid och användes överallt där skogarna var vidsträckta.« Enligt honom kallades medeltida svedjor för *rydjor* eller *rydningar*, vilket överensstämmer med medeltidslagarnas ordbruk. När den fastställda tiden (vanligen tre år) var slut, upphörde den enskildes dispositionsrätt och odlingen skulle övergå till samfällid betesmark igen.

Man skulle kunna säga att svedjebruket var ett »ekologiskt« åkerbruk, som byggde på »automatisk« NPK-gödsling utan vare sig kreaturs- eller konstgödsel. Kväve (N) frigjordes i marken när träden fälldes (en så kallad röjningsgödslingseffekt). Fosfor (P) och kalium (K) fanns i askan efter de brända träden. Denna effekt varade i några år och kunde bli mycket kraftig. Samtidigt som inägornas kreatursgödselade, permanenta åkrar kanske gav dubbelt eller tre gånger tillbaka, kunde bönder och torpare skörda tio- eller tjugofalt eller ännu mer (det talas om 70–80 gånger och upp till hundra i vissa fall) av den tuviga svedjerågen på utmarkernas och i hagarnas svedjor.

Förutom att trädens näringskapital frigjordes för odlingen i och med huggningen och bränningen fanns ytterligare fördelar med svedjebruket. Ogräsens frön och rötter klarade oftast inte den höga temperaturen (med vissa undantag, till exempel örnbräken, som har mycket djupt rotsystem), så ogräsbekämpningen blev effektiv. Dessutom kunde den nakna, svarta jorden absorbera solvärmen. Och sist men inte minst kunde finfördelat, poröst träkol fungera som jordförbättrare i och med dess vattenhållande förmåga.

De rika svedjeskördarna kunde dock ogynnsamma år bytas mot missväxt, men då lyckades ofta de permanenta åkergrödorna bättre. Svedjerågen och åkergrödorna tycks på det viset ha kompletterat varandra. Den ena skörden lyckades ofta, när den andra misslyckades. Svedjebruket utgjorde således ett nödvändigt tillägg till det fasta åkerbruket, särskilt som kreatursgödsel alltid var en bristvara i det gamla bondesamhället, där boskapen huvudsakligen betade på de vidsträckta utmarkerna. Samtidigt kunde överexploatering och alltför hårt svedjande leda till askflykt, erosion och utarmning av jorden, vilket sannolikt har medverkat till uppkomsten av många skoglösa områden och ljunghedar i landet.

I många bygder har svedjebruket beskrivits som ett långsiktigt planerat odlingssätt, egentligen ett permanent åkerbruk, där svedjorna låg i lång träda. Utmarkerna kunde vara indelade i ett antal områden, som svedjades i ett roterande system. Efter kanske tjugo eller trettio år var man tillbaka i det första området igen. Svedjelandskapet blev därmed mosaikartat och innehöll

svedjeland i olika åldrar – nyfälld skog, brända hyggen, nysådda svedjor, ettåriga svedjor, tvååriga svedjor, treåriga svedjor, igenväxande och betade svedjor, buskbeväxta svedjor, trädbeväxta svedjor och så vidare. Detta mosaiklandskap utgjorde (tillsammans med de ofta närliggande timmerskogarna av gran och tall samt i södra Sverige »bärande« skogar med ek och bok) fördelaktiga miljöer för många växt- och djurarter.

Artsammansättningen och successionen i de övergivna svedjorna varierade förstås beroende på naturtyp, klimat- och markförhållanden, men bland typiska växter i svedjelandskapet kan generellt nämnas lungmossa, brännmossa, spåmossa, svinmålla, bergsyra, kruståtel, rödven, ängsgröe, röd- och fårsvingel, vårfryle, röd- och vitklöver, ängs- och skogskovall, slättergubbe, rölleka, mjölkört, blodrot, skogsstjärna, ekorrbär, korsört, käringtand, gökärt, stor blåklocka, ärenpris, ögontröst, prästkrage, gulmåra, johannesört, styvmorsviol, backtimjan, bockrot, tjärblomster, mandelblom, plattlummer, örnbräken, smultron, hallon och lingon. Bland djuren så gynnades exempelvis samtliga hackspettarter av brandfältens rika förekomst av vedinsekter, men även steklar och reptiler som sandödlor och hasselsnok.

Vissa arter är direkt beroende av brända miljöer och har minskat starkt i takt med att naturliga skogsbränder har begränsats och att svedjebruket har upphört. Två välkända exempel är svedjenäva och brandnäva, men även många mossor, lavar, svampar och insekter har fått ta ett kliv tillbaka av samma orsak. Några har till och med försvunnit från vårt land, till exempel skalbaggsarten svedjelöpare.

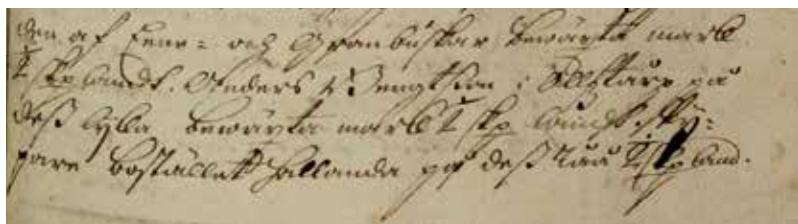

Ängskovall. Om det växte upp kovaller (skeplingar) på svedjan, så hade man lyckats bra. Då visste man att det kom sådant gräs, som djuren gärna åt. På de betesmarker där kovaller växte ymnigt sades mjölken bli riklig och smöret gott och gult.

Enligt äldre lagtexter – från Magnus Erikssons landslag i mitten av 1300-talet till 1734 års lag – tilläts bonden hägna in och odla en svedja (eller »rydja« som det hette i landslagen) i tre år. Om svedjan skulle anläggas på oskiftad utmark behövdes medgivande av antingen myndigheterna eller grannarna, beroende på om utmarken var allmänning eller byaskog. Efter de tre åren skulle gärdesgården rivas och svedjan fick övergå till betesmark.

Rättegångsprotokoll från 1600- och 1700-talen kan berätta om svedjeodlare som överskred de tre åren. I 1644 års dombok från Ås härad tvistade bönder i Vings socken om svedjandet på allmänningen Brun. Några hade använt sina svedjeland för länge, vilket ledde till att häradsrätten befallde att, »när han det hävdad i tre år skall det läggas till mulbete igen, som lag säger i byggningabalken, kapitel 32, paragraf 1«.

Åren 2008 och 2009 genomfördes ett experiment med svedjebruk på Olofstorp på ungefär samma plats där Anders Bengtsson anlade en svedja år 1702 – huggning, bränning, sådd av svedjeråg, färdig rågåker, skörd och efterföljande bete. Resultatet blev överväldigande. Rågen blev över två meter hög och växte sig tät bland stubbar, sten och aska.

Häradsrättens tillstånd för Anders Bengtsson att anlägga en halv skepplands svedja vid Olofstorps tå 1702.

I mars 2008 avverkade Göran Johansson en 25-årig granplantering inom ett område av cirka 70x30 meter, av tidsskäl dock inte med det kulturhistoriskt korrekta redskapet yxa, utan med den betydligt mer moderna motorsågen.

Grova stammar togs undan. Ris och grenar breddes ut över ytan och lämnades att torka.

Den 5 juli 2008 var det dags att bränna svedjan. Ungefär 25 000 liter vatten, slangar och bensindrivna pumpar transporterades upp till skogen. Johnny Brokvist och Bo Persson från hembygdsföreningen hjälpte till med förberedelserna. Dagen dessförinnan hade räddningschef Bo Molin förbjudit bränningen på grund av ett nyutfärdat eldningsförbud, men vid 15-tiden den 5 juli lämnades klartecken, eftersom det hade blivit helt vindstilla.

Mats Niklasson (i orangeblå jacka) från Skogssällskapet hade engagerats som bränningsledare. Här instruerar han en del av medhjälparna.

Mats Niklasson hade tidigare arbetat med naturvårdsbränningar, men nu var det första gången han skulle tända en rågsvedja. Tändningen försenades emellertid på grund av problem med pumparna.

Naturvårdsspecialisten Markus Abrahamsson från Skogssällskapet var med och bevattnade den uppgrävda brandgatan kring svedjan.

Pumparna lagades och Mats Niklasson tände svedjan klockan 18.

En annan av Skogssällskapets naturvårdsspecialister, Martin Lagerlöf, var också med vid bränningen.

Ett åskregn släckte elden efter en halvtimme, men en stor del av ytan brändes med gott resultat. Den svarta jorden efter bränningen blev redo att ta emot frön av svedjeråg efter en natt med kontinuerlig bevakning.

Den erfarne jordbrukaren Robert Haglund sådde ut frön av svedjeråg på eftermiddagen den 6 juli, dagen efter bränningen. Fröna krattades sedan runt, men efter anvisning av vår mentor, bonden Gunnar Gustafsson i Fristad, myllades de inte ner i jorden. Enligt Gunnar skjuter nedmyllade frön sina skott uppåt, medan frön på ytan skjuter rotskott nedåt först, vilket är positivt.

När det gällde krattningen av fröna, så visade det sig att träpinnar fungerade bättre än trädgårdskrattor bland svedjans stubbar och rötter. Den enkla svedjekrattan av trä var nog inte primitiv, som man skulle kunna tro, men väl ändamålsenlig i svedjemarken.

Redan den 13 juli, en vecka efter sådden, spirade rågen ur askan.

Bland det första som kom upp vid sidan om rågen var örnbräken, en typisk art på svedjemark. Redan Carl von Linné konstaterade att örnbräkens rötter kryper djupt nere i jorden och växer därför på bränd mark och svedjor, där andra växter förstörs. Växtekologen Urban Ekstam skrev: »De kloner av örnbräken som vi idag ser i skogarna är så gott som alltid minnen av svedjebruk eller skogsbränder.«

Rågen var av typen midsommarråg – tuvig och tvåårig. I augusti 2008 hade den hunnit växa till sig och blivit en gräsmatta, som påföljande vinter gärna utnyttjades som föda av rådjur och harar, vilket ökade tuvigheten när rågen började växa igen påföljande vår.

Sommaren 2009 gick rågen i ax med två meter höga strån, svårtröskade, men svedjehalmen var bättre än den vanliga rågens halm till taktäckning.

I rågaxen bildades en stor mängd mjöldrygor!

Göran Johansson, som hade sågat ned skogen i mars 2008, kunde komma tillbaka i början av september 2009 och skörda råg på platsen, men nu med ett mer kulturhistoriskt korrekt redskap, nämligen skära. Detta redskap användes alltid på rågsvedjorna, även efter det att lien hade börjat användas på de vanliga åkrarna. Svedjerågens korn satt så löst, att lien var omöjlig att använda. »Skäran var ett lömskt verktyg«, skrev Klas Olofsson. »Hon rinner som en orm emellan stråna.«

Experimentet fortsatte. Under ett par år efter skörden fick får beta på svedjan. När gräs och örter invaderade den övergivna svedjan uppstod ett mycket gott bete för nötkreatur, hästar, får och getter. »Det var så bra fårbete på svedjorna, så man visste alltid var man skulle leta efter dom, när dom gick på skogen.«

Sommaren 2025 hade lövträden börjat växa upp bland gräs och örnbräken på svedjan. Efter ytterligare tio år kommer platsen vara mogen att svedjas på nytt.

Med tiden växte bärriset in på de övergivna svedjorna. Särskilt rikedomerna på smultron, lingon och hallon omtalades av gamla svedjebönder. Den gamla svedjan förvandlades till bärplockningsmark. »Sedan växte där hallon och så ohejdat med lingon, så det var alldeles rött. Herre Gud, vad lingon det blev.« Bärlandskapet lockade också till sig jaktbart vilt som orrar, harar och duvor. »Skulle man skjuta en hare, var det säkrast att gå bort till svedjan.« Det fanns ett intimt samband mellan odling, bete, bärplockning och jakt i svedjekulturen.

Så småningom började olika trädslag ta överhanden, vilket var önskvärt, men om man svedjade upprepade gånger på samma plats kunde återväxten av träd försvåras. Var dessutom betetrycket hårt riskerade man att det enbart kom ljungris och enbuskar. På så sätt kunde det uppstå trädlösa och oönskade ljunghedar. Och skäran fick ersättas av ljunghen.

Mårten Sjöbeck skrev på 1950-talet: »Människans arbete med jorden har i 4000 år betjänat sig av elden. Därmed lyckades hon lätt sätta naturkrafterna i rörelse samtidigt med att hon icke förmådde hejda deras utbredda skadeverkningsar.«

Men om det gick som det skulle, så kunde man återkomma till samma plats och svedja på nytt efter kanske 20–30 år.

Svedjor, rydjor och ortnamnen

Olofstorp uppfördes i samband med den stora bebyggelseexpansionen under tidig medeltid, vilket ändelsen -torp kan skvallra om, här i betydelsen nybygge. Ett samtida ortnamnselement, men ännu tydligare kopplat till svedjebruk, är »ryd« (red, rud, röd, rya, ryda). I Magnus Erikssons landslag och andra medeltida texter talas om möjligheten att *rydja* i *rydskogar* samt om *rågrydjor* och *rovrydjor*, som skulle utläggas till bete efter tre års skördar. I 1734 års lag har man bytt ut ordet rydja mot svedja: »Lägge och ut till mulbete, det han därtill svedjat, sedan han det tre år nyttjat.« Säkra belägg finner man också i domböcker från 1600-talet, då man ännu dömde efter den medeltida landslagens paragraf om rydskog, när bönder hade inhägnat sina svedjor längre än tre år.

Mårten Sjöbeck var övertygad om sambandet mellan ortnamnselementet ryd och böndernas rydjor: »Vi kan utgå från att rydnamnen betecknar, icke det äldsta, men ett äldre skikt av svedjeröjningar«, skrev han och konstaterade att bönderna i äldre tider var chanslösa om de inte fick rydja. Ortnamn med ryd betyder i så fall »ibruktagande av tidigare röjd mark«, fortsatte han. »Att röja betydde inte att man röjde för bosättningen utan att denna begagnade sig av en redan långt tidigare verkställd röjning.«

Sjöbeck pekade också på kopplingen till de stora mängder små röjningsrösen, hackerör, som man påfallande ofta finner i ängar, hagar och utmark på eller intill gårdar med namn på red och ryd, men också omkring gårdar med ändelsen -torp, som i Olofstorp. Sådana rösen visar alltid att de medeltida bönderna på dessa platser inte var de första odlarna där. På rydgårdarna får vi namnen på de äldre svedjor som nybyggarna använde sig av. På torpgårdarna får vi ofta namnen på nybyggarna, som vår Olof!

Olofstorp 1724

Samma år som Anders Bengtsson för sista gången nämns i källorna, 1724, ritades en karta över Olofstorp. Bakgrunden var att innehavaren av Fänneslunda säteri, lagman Jöran von Knorring, hade bytt till sig Olofstorp från kronan året dessförinnan, varigenom Olofstorp blev frälsehemman. Knorring önskade att få gården beskriven för att kunna erhålla skattelindring, vilket genomfördes 1726, då Olofstorp förmedlades från $3/4$ mantal till $3/8$. När gården blev frälsehemman 1723 blev von Knorring ägare av både jorden och större delen av räntan (skatten). Gårdens brukare, hans underlydande, kallades landbor.

Ätten von Knorring ägde Fänneslunda säteri mellan 1718 och 1794. Den förmögne lagmannen Jöran von Knorring (ägare från 1720-talet till 1766) byggde upp godset, så att det på hans tid omfattade samtliga hemman i socknen utom Solberga säteri! Han tycks ha varit en god husbonde i gammal högadlig, patriarkalisk anda. Han skänkte spannmål varje år till de fattiga och hjälpte inte sällan sina bönder i rättsliga processer. Under ätten von Knorrings tid döptes säteriet tillfälligt om till Knorringsdal.

Kartan visar inägorna. Det gamla bysamhällets landskap var indelat i *inägor* och *utmarker*, två markslag som åtskildes av trädgårdsgårdar (på vissa ställen även andra gårdsgårdstyper). Denna konsekvent genomförda landskapsorganisation hade sitt ursprung i slutet av järnålder, då folket lämnade höjderna och flyttade ned till mer låglänta områden och började hägna in naturen.

Inägorna låg innanför hägnaden och bestod av *tomtplats*, *åker*, *äng* och *bage*. Åkrarna var ofta små och låg insprängda i ängen. Åker och äng med gemensam hägnad kallades gärde.

Utmarkerna låg utanför gärdesgårdarna och användes till stor del, liksom inägorna, för livsmedelsproduktion, här i form av svedjebruk, madslåtter och kreatursbete. Här kunde man också jaga och fiska och man samlade in rötter, bär, frukter, nötter, löv, örter, honung och mycket annat. Man avverkade förstås även träd på utmarkerna, men vid denna tid i första hand bara till husbehov för att användas på gårdarna som byggnads- och hantverksmaterial, hägnader, ved och annat.

Kartan över Olofstorp 1724 visar inägorna. På den tiden hade gården ett enda gärde som bestod av en inhägnad yta med *tomt*, *åker* och *äng*. Av kartans beskrivning framgår att gärdesgårdarna var byggda av trä, men att de var »något bristfälliga«. Åkrarna användes för odling av spannmål, rovor, lin, hampa och andra grödor. Ängarna användes till höslåtter för insamling av vinterfoder till djuren.

Hagen användes till bete för vissa kreatur, som man behövde ha nära gården. Annars betade djuren främst i skogen på utmarken. Ett stycke väster om gården fanns en bokskog, där man kunde släppa ut svinen på bete, när det blev goda ollonår. Olofstorps stora hage, som var beväxt med ek, björk och al samt ljung och enbuskar, fungerade som *änghage*, det vill säga den användes som beteshage först när höet var inbärgat.

Vid tiden för kartans tillblivelse fanns åtminstone två boningshus på Olofstorp, bebodda av Knorrings frälsebönder Nils Olofsson och Sven Jostsson och deras familjer. Grannen på samma gård och tomt kallades *gårdbo*. På tomtplatsen fanns även fåhus, loge, en kålgård med olika slags kål (blåkål nämns i en beskrivning från slutet av 1700-talet) och andra grönsaker, kanske en separat kryddgård samt en humlegård, som dock »icke vill växa till någon särdeles nytta förmedelst obekvämlig jordmån«.

Fortfarande växer humle på ödegården Olofstorp. På kartan skrev lantmätaren: »Humlegård anlagd men vill icke växa till någon särdeles nytta, förmedelst obekvämlig jordmån.« Ändå är det nästan bara humle som har lyckats överleva på platsen. Den har klamrat sig fast i en gran på tomten.

Humle har varit vår enda lagstadgade gröda. Bondebefolkningen hade en skyldighet att odla denna växt för öltillverkningens skull, där den användes som konserveringsmedel och smaktillsats. De första bestämmelserna i denna riktning uppkom redan under medeltiden men tycks då ha gällt aristokratiens fordran på sina underlydande bönder att leverera humle till dem. Senare gällde det att undvika import. Stora mängder humle köptes in från Bayern och Böhmen, men på 1730-talet började svenska regeringen propagera för inhemsk humleodling, vilket ledde fram till ett särskilt kapitel i 1734 års lag om skyldighet för bondebefolkningen att odla humle. Varje hemman skulle ha minst 200 stänger humle. Om man lät humlegården förfalla skulle man böta en daler för varje 40 stänger. Om man lade den helt öde skulle man böta tio daler och uppföra en ny humlegård. År 1778 stämde »en myckenhet av häradets invånare« av länsmannen för att de inte odlade humle, men de skylldes på att marken inte var lämplig för humleodling och de frikändes.

Gårdborna levde tätt ihop. Man bodde helt nära varandra, umgicks dagligen och skulle också förvalta gårdens tillgångar gemensamt, samsas om resurserna och lösa sina problem tillsammans, till exempel när det gällde underhåll av hägnader, skötsel av åker och äng, betesgång, transporter och arbetsbyten. I äldre tiden hade till och med vissa skatter betalats kollektivt.

Olofstorps åkrar

Olofstorps åkrar var »mycket svårbrukade av många jordfasta stenar och rösen«, bereddes med krok (årder) och besåddes med råg, korn och havre, som vid medelgod årsväxt gav dubbelt tillbaka. Spannmålen skördades med skära, i sjuhäradsbygden långt in på 1800-talet.

De många meterhöga rösena som beskrevs i kartan ligger fortfarande kvar på Olofstorp. Gården övergavs innan jordbruksrevolutionen hade gjort sitt intåg och den enda nyodlingen gjordes av Carl Pettersson under andra hälften av 1800-talet i den stora hagen.

Man kan fråga sig varför man inte utökade åkerarealen mer än vad man gjorde före jordbruksrevolutionen. Det borde väl ha lönat sig att antingen göra åkrarna större eller att utöka antalet åkrar för att få mer spannmål, men stora åkrar kunde urlakas och att anlägga fler åkrar lönade sig knappast, om man saknade kreatursgödsel.

Innan det moderna jordbruket infördes var det önskvärt med många och små, smala åkrar, inbäddade i jordvallar och åkerrenar med gräs, örter och tuktade (hamlade) lövträd, »så att inte jor-

dens fetma skulle rinna bort«, sade man. Dessa åkerrenar kunde också användas för höslåtter. Genom att regelbundet beskära lövträden åstadkoms dessutom en röjningsgödslingseffekt i åkern. Man ville således bädda in åkern i lövträdsbevuxna gräsmattor.

I den mån det fanns sten i åkern påverkade de jordens temperatur och vattenbalans i positiv riktning. Så länge man använde redskap som årder och skära utgjorde de heller inget större hinder. Man ville inte plocka bort för mycket sten och lade dem hellre i rösen på åkern än bar bort dem helt och hållet.

En springande punkt var den ständiga bristen på kreatursgödsel, delvis orsakad av att djuren gick på skogen. Detta samband insågs av bland annat Carl von Linné, som 1749 skrev om Stenbrohult i Småland: »Här nere har lantmannen begynt att ansenligen föröka sin åker, men jag räknar detta myckna åkerbruket mindre, så länge gödsel fattas till åkerns föda.« Även äldre kartmaterial kan omtala detta försörjningsproblem. På en karta från 1703 från Sandhults by hade lantmätaren ritat »gamla ödeåkrar« som användes till äng. Bönderna förklarade för lantmätaren att de inte kunde uppodla dessa gamla åkrar igen, eftersom de inte hade tillräckligt med gödsel.

Här har vi orsaken till att det ambulerande svedjebruket på utmarken och i hagarna var så viktigt i äldre tider. På svedjorna kunde man få ett värdefullt tillskott av råg och rovor utan att slösa på kreatursgödsel. En kortvarig men kraftfull gödslingseffekt uppnåddes istället genom huggningen och bränningen.

Småländsk åker på 1940-talet. Foto av Mårten Sjöbeck, som kommenterade: »Gammal åker av beständig art, sinnrikt upplagd och praktisk för gångna tiders behov, beundransvärd i sin långa och djupa omtanke. Stenen skulle icke borttagas. Den höll jordens fuktighet mera konstant, och den solvärme, som blocken magasinerade under dagen avgavs långsamt under natten. Vi har här en forntida drivbänk, som garanterade för missväxt, ett begrepp, som fyllde forntiden med skräck. Avkastningen var ringa men pålitlig.«

Under 1800-talet började man i jordbruksrevolutionens namn ta bort stenblock och rösen från åkrarna, men det var inte självklart att det ledde till det bättre. Ibland blev nog stenröjningen en generationsfråga, där de gamla misstrodde de ungas iver. Detta problem har beskrivits av Karl Nilssons nära vän Klas Olofsson: När sonen började ta bort åkerrösen, ruskade fadern på huvudet och undrade: »Vad ska du nu ha till vårfoder, när du ger dig på rören?« De gamla hade under vårbuket låtit sina oxar gå och beta kring rösen, där det första vårgräset spirade.

Olofstorps många odlingsrösen ligger ännu kvar i den övergivna åkerjorden. De var önskvärda i sammanhanget, vilket kanske överraskar nutidsmänniskan.

Prästen Anders Kullander i Segerstad skrev under andra hälften av 1800-talet: »På åkrarna låg tätt med stora stenar och höga stenrör, upptornade till 8–10 alnars höjd med breda renar omkring, så att ofta knappt en harv kunde passera mellan dem. Men att bryta upp en sten eller ta bort ett rör, som förfädren lagt ihop, ansågs nästan som ett ohelgande av deras minne. Dock fanns en och annan företagsam bonde, som tog mod till sig och började bryta bort både rör och stenar. Men hur förvånades de icke, då den från dessa hinder frigjorda åkern icke gav större, utan ofta mindre skörd än förut! Detta härrörde därav, att stenarna under sommaren värmden upp den kallsura åkern och de djupt sjunkna stenrören drog till sig mycket av syran samt genom sin höjd skyddade för kalla vindar, ävensom därav att ju större areal åkern fick, ju mer gödsel fordrades. Men stenbrytning och nyodling blev nu ett mode och sålunda mångdubblades åkerjorden på ängars och maders bekostnad. Därigenom minskades hötillgången.«

Berättelser under äppelträdet

Lotta berättade för Karl om en promenad från Örlid till Tärby längs den gamla farvägen förbi Olofstorp. »De gingo gengstigen genom gärdet, där oräkneliga stenrösen stucko upp som gråa huvuden i sädesåkrarna och berättade om många släktleds slit för ett bröd, som långt ifrån alltid räckt till hungrens stillande.«

Olofstorps ängar

Olofstorps ängar beskrevs på 1724 års karta som hårdvallsäng beväxt med björk, ek, al, hassel och en. Där fanns också en del ljung, vilket antyder en viss överexploatering och försämring av ängen. Fortfarande finns en del skelett av döda enbuskar kvar i området, som visar att ängen mot slutet endast var glest bevuxen. De flesta av de gamla typiska, gammaldags ängsväxterna är nu borta, men på ett par ställen växer fortfarande svinrot som ett botaniskt fornminne, en typisk representant för äldre slättermark, men nu minskande på grund av minskande hävd.

Ängen var den plats där man samlade vinterfoder till kreaturen. Den besåddes inte. Naturligt växande gräs och örter slogs med lie, räfsades ihop och torkades till hö.

Det fanns många olika sorters ängar. En viktig skiljelinje bestämdes av grundvattnet. Fuktiga ängar som regelbundet översvämmades eller påverkades av rörligt vatten kallades *sidvalls-ängar* (*mader*, *madängar*). Torra ängar kallades *hårdvallsängar*.

Utöver dessa benämningar fanns en rad mellanvarianter och lokala uttryck. På 1646 års karta över Olofstorp förekommer termen »skönvall«, som utgjordes av den bästa hårdvallsängen.

Den grundvattenbetingade sidvallsängen var det enda markslag som gav en någorlunda jämn avkastning. Naturen, grundvattnet, sörjde nämligen för mineraltillförseln. Växtligheten gynnades av rörligt vatten i alla former, eftersom det förde med sig finjord, humus och lösta växtnäringssämnen. Dessutom var sådant vatten syrerikare än stillastående vatten. Därför ville man inte dika för att torrlägga. På Olofstorp fanns inga sidvallsängar på inägorna (även om hårdvallsängen här och där var »sidländig« och »sankaktig«), däremot på utmarken, där man kunde bedriva madslåtter. Detta beskrev Karl Nilsson:

»Han höll till i starrängen. Mitt uti ängen låg ladan, grå som ett getingbo. Hon var byggd av oskrädda slakor, lagda i kors vid knutarna. Byggnaden var ganska bristfällig, men den dög gott till förvaringsrum åt de fattiga stackar starrgräs ängen gav, till dess skaren bar frampå senvintern. Då drog han själv hem höet. För honom var starrmaden en liten guldgruva, ty den hjälpte honom att vinterföda två kor.«

Hårdvallsängarnas ekologi såg helt annorlunda ut. Där fanns ofta beskurna lövträd. De var önskvärda och till och med nödvändiga, eftersom de först och främst hjälpte till att förbättra ängens näringsstatus genom djuprotningen. När man dessutom topphögg och hamlade dem frigjordes ytterligare näring genom röjningsgödslingseffekten. Tack vare beskärningarna blev lövträden heller aldrig så stora, att de riskerade att skugga för mycket. Däremot var viss skugga till fördel för gräsväxten. Ek och hassel i kombination kompletterade dessutom varandra – eken med sin djuprotande förmåga och hasseln för sin mullbildande.

Carl von Linné var en av få vetenskapsmän i äldre tider som erkände böndernas kunskap och känsla för sådana här sammanhang. På allmogenpråk talade han om »hasselskuggan« och ängar där träden växte »lagom runt«, när han försökte förklara betydelsen av balansen mellan träd och öppna gräsytor i ängen. Han skrev: »Man ser ju allestädes gräsväxten på öppna fält vara låg och mager. Däremot finner man att de ängsplatser, som är kringstängda med buskar och träd, har den frodigaste gräsväxten.« Nutida kulturmarker med högstammiga ekar och björkar och skuggälskande örtflora (till exempel täta vitsippsmattor) tillfredsställer säkert våra skönhetsbegrepp, noterade Mårten Sjöbeck, men sådana landskap var knappast önskvärda i det gamla bysamhället, eftersom de varken var avkastningsdugliga eller betydelsefulla som fodermark. Det sköna tillståndet är identiskt med de äldre jordbruksformernas upplösning. Självutvecklingen har gripit in och slätterväxter och grässvål har försvunnit.

Ängen var i första hand slättermark men dess grässvålar utgjorde även substrat för tillfälliga åkrar. Man kunde regelbundet bryta upp små åkerlappar, som då inte kreatursgödslades utan fick sin näring genom röjningsingreppen. Sådana tillfälliga, röjningsgödslade åkrar på inägorna kunde få olika benämningar, exempelvis lindor, svalor eller åkror, och odlades bara något eller ett par år, innan de lades ut till äng igen. Ibland syftade dessa begrepp på nedlagda fasta åkrar.

I Olofstorps ängar finns en mängd odlingsrösen, som påvisar äldre odling. En del av dessa kan vara förhistoriska och minnen efter spannmålsodling före Olofs tid på gården. Andra kan vara uppkastade i samband med tillfälliga åkror i ängen. Vissa kan vara både och.

Äkra (tillfälligt uppbruten röjningsgödsad åker i ängen). Foto Mårten Sjöbeck 1943, som beskrev bruket: Äkror kreatursgödslades aldrig. Sådden föregicks av röjning av den gräsbundna marken genom vändning eller uppbrytning av grässvålen med hjälp av hacka, grävkäpp eller årder. Ny röjning kunde sedan inte ske förrän grässvålen hade återutvecklat sig till en fast matta. Detta krävde olika lång tid beroende på graden av utsugning, jordmån och erosionens styrka. I kartmaterial från 1700-talet anges äkrorna ofta vara »mossstupna« eller bevuxna med ljung, ett resultat av uttvättningen av matjorden.

Bruket med äkror upphörde med bysamhällets upplösning. Anledningen till att dessa i princip förhistoriska åkrar kunde fortleva så länge var brist på kreatursspillning. Bonden var länge i starkt behov av att utnyttja naturens egen gödslande förmåga.

Det allmängiltiga i bondens landskap

»Landskapets tidlöshet är en chimär«, skrev landskapsforskaren Mårten Sjöbeck träffsäkert. Bondens landskap var inte fastlagt en gång för alla eller utformat efter allmängiltiga regler. Former som tycks vara uråldriga bär oftast inte på en sådan allmängiltighet. Även uppdelningen av landskapet i inägor och utmark var en gång en nymodighet. Landskapet förändras hela tiden och gjorde det också i det gamla bysamhället, även om, som Sjöbeck uttryckte det, »traditionen, bysamhällets i folkminnet upplagrade kunskap, höll naturen i styr och verkade med regelbundenheten och kraften av en naturlag«. Dessutom var den lokala variationen mycket stor. Kunskap och erfarenhet om hur just den egna byns tillgångar skulle utnyttjas var olika från bygd till bygd. Det som var sanning i en by behöver inte ha varit det i nästa.

Men det finns två begrepp som kan sägas ha utgjort två fasta och allmängiltiga punkter i bilden, enligt Sjöbeck, nämligen *röjning* och *grässvålar*.

Med *röjning* avses i vid bemärkelse huggning på träd och buskar (hamling, topphuggning och skottskogsröjning) och vändning av gräs- och ljungsvålar. Beskärningen av lövträd hade flera syften. Man fick lövfoder till kreaturen. Grenarna användes till ved och som råmaterial till hantverk. Dessutom, vilket var av största vikt, fick man en förbättring av markens näringsstatus. När man dödar växtlighet eller hugger stammar och grenar åstadkoms en gödslingseffekt i marken, så kallad röjningsgödsling, som bygger på tre principer:

För det första dör en stor del av trädens proteinrika rottrådar, eftersom rotsystemets storlek anpassas till den minskande bladmassan, vilket ger ett tillskott av kväve i marken.

För det andra ger bland annat den ökade ljusinstrålningen en ökad nedbrytningsaktivitet i marken, vilket innebär att en del av det näringskapital som finns magasinerat i markens humusskikt kan komma i omlopp.

För det tredje innebär röjning en minskad konkurrens om växtplatsens resurser, alltså näring, ljus och vatten.

Sammantaget blir marken en kort tid bättre lämpad för odling, slåtter eller bete. De gamla bönderna använde talesättet »yxan gödslar« för att beskriva röjningsgödslingens hemligheter. I lövmiljöer tillkom en positiv faktor, nämligen djuprotningen. Trädens rötter sög näring ur jordens djup och strödde den på ytan med lövfallet om hösten. En del av denna näring bands i marken och i växternas rötter. När man sedan hamlade dessa träd frigjordes näringen. Kvar blev träd, formade som rundade, grönskande kupoler. Dessa präglade bondesamhällets inägolandskap.

Röjningsgödslingens hemlighet kan vem som helst avslöja. Efter nedklippning av häckar eller bärbuskar hemma i trädgården sprider sig ofta kvävegynnade växter som nässlor och hundkex, en indikation på att kvävenivån i jordlagret har höjts.

Grässvålen framskapades av betesdjuren och lien och utnyttjades som foderkälla till kreaturen och som substrat för odling. Med grässvål menas alla typer av gräsbunden mark, äldre och yngre, betesbetingad och slåtterbestämd, djuprotad och trädlös, lövgödslad och gödslad av rinnande vatten eller mineralförsörd av både lövgödsling och rörligt, högt grundvatten. Ordet gräs i dess äldre betydelser omfattade hela örtfloran. Väl hävdade ängs- och betesmarker utbildas en grässvål, som går att identifiera genom »grässvålsprovet«. Man skall då kunna skära ut en meterlång remsa (cirka 15 centimeter bred) i marken och lyfta den i ena änden utan att rotfilten brister.

Hamlad ask. I äldre tider hamlades de flesta sorters lövträd. I senare tid var asken det dominerande hamlingsträdet. Det ursprungliga syftet med att röja hade upphört i takt med införandet av moderna jordbruksmetoder, men askens löv var ett förträffligt foder för fåren och användes som sådant långt in i vår tid.

Med hamling menas att grenar huggs av en bit från stammen. Vid topphuggning däremot huggs lövträdsstammar av ett stycke upp. Skottskogsröjning innebär att stammar av skottskjutande lövträd huggs av vid basen, varvid nya skott växer upp från stubben.

Nutida hagmarker med högstammiga björkar och skuggälskande örtflora med vitsippor tillfredsställer våra skönhetsbegrepp, men sådana landskap var knappast önskvärda i det gamla bysamhället, eftersom de varken var avkastningsdugliga eller betydelsefulla som fodermark, förklarade Mårten Sjöbeck.

Ängens träd såg ut som små lövbollar. Här är en hamlad lind. Bonden hade stor nytta av ett landskap som innehöll högbuskar eller tuktade lövträd kring små, öppna gräsbevuxna ytor, kanske inte så vackert men användbart. Trädens löv och grenar, liksom markens gräs och örter, tillvaratogs.

»Ängen formades inte bara av lien utan också av lövkniven«, skrev Mårten Sjöbeck.

Mårten Sjöbeck och naturvärden

Landskapshistorikern Mårten Sjöbeck redde ut sammanhangen mellan landskap, natur och människa redan på 1920-talet. Vid den tiden fanns en uppfattning bland svenska botaniker och naturskyddare, att de vackra ängs- och hagmarkerna var ett naturligt tillstånd, ett arv från en förhistorisk värmetid som måste skyddas i reservat. Böndernas näringsfång med slätter och betesdrift hotade naturvärdena, menade till exempel professor Rutger Sernander i Uppsala. Så tidigt som 1927 publicerade Sjöbeck en uppsats, i vilken han gjorde upp med denna åsikt. Han hade förstått att den gamla bondenaturen hade skapats genom människans och dess betesdjurs aktiviteter. I stort sett varje kvadratmeter, från de blötaste gräsmarkerna till de torraste hedarna, hade en markanvändningshistoria, menade han:

»Den mark, som vi alla trampar på, uppvisar ett händelseförlopp fyllt till brädden av spänning. Varje kvadratmeter av Syd- och Mellansveriges självsådda växtlighet har alltid något viktigt att berätta om människan.«

Långt in i vår tid har människans påverkan ibland uppfattats som negativa störningar. Markhistorien har glömts bort när vi fåfängt har försökt behålla det pastorala landskapet och skogar med en rik mångfald. En förklaring till att naturvårdsarbetet ibland misslyckas kan vara att man utgår från skönhetsvärden, öppna landskap, artrikedom och blomsterprakt. Bönderna som skapade detta utgick inte från dessa värden. Deras avsikt var hela tiden att producera livsmedel och andra råvaror.

Olofstorps hage

En hage var en inhägnad betesmark. Den användes vanligen till ett begränsat sommarbete för till exempel kor, kalvar, hästar eller lamm. Det viktigaste betet fanns på de vidsträckta utmarkerna utanför gårdesgårdarna.

Olofstorps stora hage söder om gårdet kallades Storhagen och användes i äldre tider som anghage tillsammans med gårdarna Solberga och Kastryd. Den användes alltså även som äng, vilket innebar att man först slog gräset till hö, innan man släppte in kreaturen. Efter spannmålsskörden i åkrarna släpptes djuren även in i gårdet för efterbete.

Ofta utnyttjades hagarna inte mer än någon månad om året till bete. Det mödosamma arbetet med att hägna in stora områden av utmarken kunde ändå löna sig, eftersom det faktum att en hage räknades som en inäga rättsligt innebar att man kunde hävda en enskild dispositionsrätt, där inte minst möjligheten att svedja utan inskränkning säkert spelade en viktig roll. På de kollektivt brukade utmarkerna tvingades man in i en byråkratisk karusell.

Hagarnas utseende och storlek varierade starkt. De kunde vara trädlösa och beväxta med ljung, ris och enbuskar eller påminna om antingen ängar med lövträd eller utmarker med timmer- och svedjeskogar. men oavsett utseendet var en hage alltid inhägnad och räknades formellt som inäga.

På kartan från 1724 noterades att större delen av hagen bestod av odugliga ängbackar, övervuxna med ljung samt ek, björk, al och en. I kanterna fanns flera områden med fuktigare och bördigare mark. Men Storhagen blev med tiden ganska trädbevuxen. I samband med ett vittnesmål vid häradstinget 1784 berättades

att Olofstorp, Kastryd och Solberga tidigare använt Storhagen som äng, slagit gräs och bärgat hö på vissa ställen, men att den nu hade blivit beväxt med skog som försvårade ängsbruket.

Liksom i ängen finns det här talrika odlingsrösen men även terrassformer som spår efter tidigare spannmålsodling, antingen som äkror, förhistoriska eller kanske rentav medeltida. Det finns ju en möjlighet att digerdödens härjningar ägde rum även på Olofstorp och lade åkermark öde.

Vid en kartering av Olofstorps odlings- och röjningsrösen i gårdet räknades över 500 rösen (200 i åkern och drygt 300 i ängen). I hagen har ingen sådan kartering gjorts, men gissningsvis finns där ungefär lika många rösen. Vi kan i så fall tala om tusen rösen på Olofstorps inägor – en tusenårig gård med tusen rösen!

I Olofstorps hage finns även spåren efter den gamla landsvägen mellan Fänneslunda och Tärby, en kolbotten med anknytning till Strömshovs bruk och ett gränsmärke, femstenaröret »Olstorpa rör«, upprättat på 1690-talet i samband med bildandet av kronoallmäningen Ods skog.

Gränsmärket
Olstorpa rör.

Olofstorps utmarker

Utmarkernas viktigaste funktion för bönderna var, precis som på inägorna, att producera livsmedel. Man odlade råg och rovor på svedjorna. Man samlade hö i gräs-, starr- och fräkenbevuxna våt- och myrmarker. Nötkreatur, hästar, får, getter och grisar betade över vidsträckta oinhägnade områden, åtföljda och vaktade av vallhjon. Man jagade, fiskade och samlade in olika slags växter. I bäckar och åar byggde man mjölkvarnar. Man hämtade förstås även timmer, virke, gärdslä och ved och man tillverkade träkol, tjära och pottaska och uppförde små sågverk, men i äldre tider var sådant skogsbruk för det mesta bara till husbehov.

Vi kan urskilja några typiska beståndsdelar av naturen i en mosaik. Det fanns äldre timmerskogar med tall och gran, svedjade krakaskogar med kläna granar, björkar, aspar och enbuskar och svinbetade ollonskogar med ek och bok, trädlösa eller trädbevuxna sump- och myrmarker och dessutom utbredde sig under vissa perioder trädlösa ljung- och rismarker över större eller mindre områden.

På utmarken närmast inägorna hade Olofstorp, enligt kartan från 1724, ett magert mulbete på mossar och ljungbackar tillsammans med ett tiotal granngårdar. Sammanlagt var det flera hundra kreatur som betade där samtidigt vid den tiden. Varje morgon under betessäsongen skulle vallbarnen leda djuren genom fågatan förbi tåplatsen (slutet av fågatan) till utmarken och föra dem till de bästa betena, ofta gamla övergivna svedjor, samt vakta dem från faror, innan det var dags att leda dem tillbaka till gården igen på kvällen.

I 1734 års lag infördes ett förbud vid tio dalers bot mot att anställa pojkar som vallhjon. Detta berodde på risken för tidelag,

Skällan som skällkon skulle bära i skogen hade inte bara till uppgift att genom dess ljud markera var djuren fanns. Den hade också en magisk kraft för boskapen i betesmarkerna, liksom kyrkklockan hade för sockenfolket. Den skulle skydda mot rovdjur och onda väsen.

I röken från svedjorna och bland alla ljud i betesskogen – djuens råmande och gnäggande, koskällans klang, varningsrop, vallvisor och yxhugg – kunde man också ibland urskilja signalen som vallhjonet skickade från sitt horn.

alltså sexuellt umgänge med djuren, ett brott som hade blivit allt vanligare vid den tiden, vilket man kan se i domböckerna. Trots förbudet förblev säkert vallpojkar en vanlig syn på utmarkerna, även om den nya regeln här och där nog fick effekt.

Vallflicka i skogen i skådespel på Olofstorp (Linda Skogholm).

Litet längre bort på utmarken vid Olofstorp kunde bönderna, enligt kartan från 1724, hämta hustimmer, gärdsle och bränsle efter utsyning. Ytterligare ett stycke bort fanns en bokskog, där de kunde släppa ut svinen på bete, när det blev goda ollonår. I en bäck på utmarken fanns en lien vattenkvarn till gårdens husbehov.

Vid tiden för kartans tillblivelse 1724 tillhörde utmarken vid Olofstorp en kronoallmänning som hette Ods skog. Dess gränser hade fastställts 1692 och den upplöstes 1746 efter en process mot kronan, iscensatt av Fänneslundas dåvarande ägare, lagmannen Jöran von Knorring. Åren 1758–1761 skiftades sedan skogen mellan hemmanen.

En allmänningsskog var under 1600- och 1700-talen ett större eller mindre område där utmarkerna fick användas till husbehov av mantalsatta bönder. Utnyttjandet var gratis men myndigheterna var hela tiden närvarande. Kontrollen utövades av landshövdingeämbetet med hjälp av lokala ämbetsmän (länsmän och skogvaktare) och häradsrätterna. Det krävdes tillstånd i flera instanser, innan man kunde gå ut och hugga de träd man behövde eller innan man kunde svedja eller inhägna något område för till exempel slåtter eller bete.

Om bönderna på Olofstorp i början av 1700-talet ville hugga träd på allmanningen för att få virke till underhåll av husen, skulle det först hållas en syn på gården, där böndernas behov noterades. Syneprotokollet skulle sändas till häradsrätten i Väby som skulle utlåta sig, varefter landshövdingeämbetet i Vänersborg slutligen skulle avgöra om bönderna skulle få hugga något och i så fall hur mycket. Landshövdingens beslut skulle kungöras från predikstolen vid en gudstjänst i Fänneslunda kyrka och därefter skulle

utsyning, stämpling, trädfällning och hemtransport ske i skogvaktarens närvaro. Bönderna var också skyldiga att städa undan kvarblivna toppar och kvistar och de fick inte sälja något av virket. Byråkratin i skogen har gamla anor!

Biologisk mångfald i naturbetesmarker

Man kan räkna med att äldre naturbetesmarker har haft ett mycket rikt biologiskt innehåll. Betestryck och boskapstramp i kombination med det allestädes närvarande svedjebruket och andra utmarksaktiviteter åstadkom ett varierat och mosaikartat landskap, där det också fanns gott om plats för kantzoner och glesa, solexponerade ytor.

Djurens närvaro hade olika effekter på landskapet. Genom trampet skapades luckor i växttäckets och öppna jord där nyetablering av arter kunde ske. Klövarnas och hovarnas tryck minskade jordens porvolym, vilket i sin tur ökade markens vattenhållande egenskaper. De olika djurslagen har dessutom påverkat miljön på skilda sätt genom sina betespreferenser och vanor. Deras spillning skapade livsrum för vissa svampar och insekter. Effekterna blev dessutom mycket djupgående eftersom betet pågick så länge, flera tusen år, och omfattat så stora arealer. Alla sorters marker kunde ju vara betesmarker – i första hand *utmarken*, sedan *hagen* och därefter *änghagen* efter slåtter och sist åkrar och ängar i *gården* efter skörden.

En mängd arter – fåglar, insekter, örter, mykorrhizasvampar, och dödväxtorganismer – har haft ekologiska kopplingar till boskapsskötseln och miljöer där betesdjuren gick fram. Även om många av dessa sammanhang numera är borta går det än idag att spåra gammalt skogsbete. En skog som betades för femtio år

sedan kan innehålla biologiska spår från tiden som betesmark. Växtarter som blåsuga, ärenpris, gökärt, blodrot och daggekåpa är där vanligare än i skogar utan sådan historia. Antalet arter och individer av skalbaggar är högre. Myrstackarna är större och fler. Vissa svampar förekommer i högre frekvens, exempelvis citrongul slemskivling och stensopp.

Inte bara landskapet blev rikt vid skogsbete. Det ansågs också vara bra för korna och gjorde mjölken fet och god och osten fick sin speciella smak. »Nu sitter folk på laboratorierna och försöker få fram smakerna. Det fick vi naturligt förr och alldeles gratis. Smaken kommer av marken och jorden och blir olika för vad korna äter.«

Bysamhällets upplösning

Det svenska kulturlandskapet förändrades i grunden i samband med bysamhällets upplösning och skiftes- och jordbruksreformerna under 1800- och 1900-talen. Nya åsikter och idéer om hur bonden skulle sköta och utnyttja naturen spreds från städer och läroanstalter. Uråldriga, kollektiva livsmönster och markbruk slogs i spillror, när upplysnings- och frihetstidens tankar om individen slutligen stod som segrare.

Det hade börjat blygsamt med storskiftet under andra hälften av 1700-talet. Ett syfte med denna reform var att föra samman varje bondes åker, äng och skog till ett sammanhängande stycke, vilket dock inte lyckades fullt ut, även om ägosplittringen avsevärt förminskades. Andra betydelsefulla och gamla bebyggelse- och landskapsstrukturer bibehölls. Boningshusen och ladugårdarna fick ligga kvar på sina gamla tomtplatser och uppdelningen av landskapet i inägor och utmark bestod.

Ett annat syfte med storskiftet var att dela upp de tidigare gemensamt nyttjade utmarkerna, vilket tillsammans med nya regelsystem kom att få stor betydelse för till exempel torpbyggandet, som startade i stor skala i slutet av 1700-talet och som förvandlade svedjeskogar och hagmark till torplandskap. Men medan jordbruket förändrades radikalt på bondgårdarna fortlevde många gånger det mer gammaldags sättet att odla på torpen, som därmed blev den sista länken bakåt till det gamla bondesamhället.

Betydligt mer genomgripande förändringar åstadkoms med laga skiftet under 1800-talet. I ambitionen att ytterligare minska ägosplittringen tvingades många hushåll flytta ut från sina gamla gårds- och bytomter för att kunna bygga upp ett eget litet kungarike med sina åkrar, betesmarker och skogar i så få sammanhängande stycken som möjligt.

De gamla formerna upplöstes undan för undan. Stenar och odlingsrösen avlägsnades från åkrarna och användes som vägfyllnad och byggnadsmaterial men också till stenmurar som uppfördes i nya åkerkanter och längs nya, raka skiftesgränser, utstakade av lantmätare efter linjal. De nya gränserna ersatte gamla, som hade följt grundvattnet och andra naturförutsättningar.

Omfattande nyodlingar genomfördes, ofta på dikade och torrlagda våtmarker och slåttermader. Den gamla åkern befriades från varje sorts ojämnhet och hinder – stenrösen, stenblock, terrasskanter och jordvallar avlägsnades, liksom de omslutande och skyddande lövträdsbevuxna åkerrenarna. De nya åkerytorerna bröts tvärs över äldre strukturer och blev stora, jämna, stenfria, djupplöjda och med tiden konstgödslade. Den konservative 1800-talsbonden, som ville ha små åkrar, inbäddade i skyddande, lövskogsbevuxna åkerrenar, befarade att näringen skulle rinna bort på de stora, moderna åkrarna. På Olofstorp kan vi se både

och – dels en stor nyodling i hagen och dels de gamla åkrarna, orörda och uppfyllda med odlingsrösen.

Jordbruksreformatörerna ville också ta bort träden ur ängsmarken. I det äldre inägolandskapet hade tuktade och hamlade lövträd haft till uppgift att försörja jorden med näring genom djuprotning, lövfällning och hamling eller topphuggning (röjningsgödsling) samt att skapa lagom skugga för gräset. I den mån lövträden avlägsnades ur ängen utmagrades den långsamt.

En annan förändring, som hade börjat redan under 1600- och 1700-talen, var att man allt oftare lät kreaturen beta ängarna under hösten. Gräset hindrades därigenom från att växa till något före vintern, utveckla sitt rotsystem och dra ner näring till rötterna. Allt detta var olyckligt, särskilt för hårdvallsängen, som inte tålde dessa förändringar, utan långsamt försämrades, eftersom näringsuttaget genom slåttern och det utökade betet inte längre kompensades. Sidvallen däremot kunde fortsätta att upprätthålla sin näringsstatus genom rörligt vatten – tills de utdikades och blev åkrar.

Trägardegsårdarna som hade hägnat in åker- och ängsgården och som hade haft till uppgift att hålla kreaturen borta från odlingsarna, plockades bort och därmed försvann det gamla bylandskapets huvudkännetecken, nämligen den markorganisation som byggde på indelningen i inägor och utmark. De sista resterna av de kollektivt brukade utmarkerna skiftades och blev privat egendom. Det samfällda, fria utmarksbetet upphörde, liksom svedjebruket i takt med skogsindustrins expansion. Betesmarkerna började allt mer inhägnas, även om de låg i skogsmark. Tidigare hade djuren stängts ute, nu stängdes de in. De gemensamt anställda vallhjonerna blev överflödiga, när varje bonde tog hand om sin egen boskap och allt bete överfördes till hagar.

Även bysamhällets kollektiva kulturliv och identitet förändrades, när *bonden fick sitt eget lilla kungarike, när han byggde murar mot sina grannar*. Byborna förlorade den dagliga kontakten med varandra, utbytet av skvaller vid bybrunnen, skördefesterna och arbetsbytena. Tidigare hade bönderna samsats om bygdens tillgångar. De var medlemmar i ett byalag, som hade till uppgift att förvalta byn, den gemensamma grunden för deras existens. Nu blev de rivaler och gården blev en sluten, isolerad arbetsenhet, som inte förväntade sig hjälp utifrån. Fester och högtider blev en angelägenhet för de enskilda gårdshushållen och familjerna.

För Olofstorps del betydde detta att gårdens två brukningsenheter (i äldre tider tre) slogs ihop till en enda år 1852, när Carl Pettersson blev ensam bonde på gården. Och han byggde bokstavligen en mur mot sina grannar i samband med en stor nyodling i hagens nordöstra del!

Man får emellertid inte glömma bort att när det kollektiva livsmönstret i dess uråldriga form upphörde att existera efter jordbruksrevolutionen och laga skiftet, växte en annan sorts gemenskap fram på landsbygden i slutet av 1800-talet, nämligen föreningsverksamheten, som en slags kompensation för bysamhällets försvinnande.

I det gamla bondesamhället fyllde stenrösen och åkerrenar en funktion i åkerbruket, liksom träden och vattnet i ängsbruket. De problem som uppstod när stenbrytning och nyodling blev ett mode och åkerjorden mångdubblades på bekostnad av ängen, löstes med andra nymodigheter. Åkerarealen ökade och åkerytorna blev jämna och stora, men ekologin räddades genom konstgödning istället för röjningsgödsling och djupplöjning med plog istället för årder. Ängens areal och kvalitet minskade, men höskörden räddades genom att man började odla foderväxter.

På utmarken försvann både betet och svedjandet, men dessa aktiviteter var inte längre nödvändiga för bonden, eftersom utvecklingen inom jordbruket hade skapat nya förutsättningar för bonden att producera mat. Biologiskt sett kan det, tillsammans med det moderna skogsbruket, emellertid ha varit den mest radikala förändring som har skett på skogen sedan människan bosatt sig i landet. Betad och svedjad utmark är det markslag som minskade mest under 1900-talet.

Torpen växer fram och försvinner

Ordet torp har existerat åtminstone sedan medeltiden. I dess äldre betydelse innebar det *nybyggen på oskiftade marker, som efterhand skulle skattläggas för att bli ett hemman (en gård)*. Ändamålet med torpanläggningen var alltså att staten skulle skaffa sig skatteinkomster. Ett gammalt skikt av sådana torp härstammar från tidig medeltid och gav med tiden upphov till en mängd gårdar och byar med efterleden -torp och -arp. Gården Olofstorp skall sättas in i detta medeltida sammanhang.

Under 1500-talet och början av 1600-talet gynnade statsmakterna återigen anläggande av torp i skogen. Förutom en önskan om att skapa helt nya bosättningar, som kunde inbringa skatt, var avsikten att återuppodla de gårdar som hade lagts öde efter digerdöden på 1300-talet.

En motreaktion kom med 1600-talets expanderade bergsbruk. Dess omätliga behov av ved och träkol gjorde inställningen till torpanläggningar negativ, inte bara i bergslagsområdet utan i hela södra Sverige. Utmarkerna borde användas för skogsproduktion istället för nybyggesverksamhet och svedjebruk. Principerna ut-

trycktes i vårt lands två första skogsordningar 1647 och 1664, där det fastslogs att torp på allmänningar antingen skulle skattläggas eller rivas. Inga nya torp fick anläggas utan noggrann undersökning av först häradsrätten och sedan landshövdingeämbetet. Samtliga backstugor skulle raseras.

Samtidigt hade en ny kategori av torp börjat uppstå på adelns säterier, nämligen *nybyggen på enskild mark utan avsikt att skattläggas*. Adeln hade redan på 1560-talet fått fullständig skattefrihet för sina sätesgårdar och därmed även för de dagsverkstorp som de byggde på gårdens ägor. När sedan adelns torpare under 1600-talet även slapp utskrivning till krigstjänst, ökade antalet säteritorp hastigt. Fänneslundas första skattefria säteritorp byggdes cirka 1670, då den adliga jordägaren Katarina Bielke gav smeden Erik Andersson tillstånd att bygga ett torp på en lycka vid Strömshov.

Däremot fanns det ingen skattefrihet för torp på bondens jord under 1600-talet. Det var visserligen tillåtet för en bonde att anlägga ett dagsverkstorp på sina ägor, men det resulterade antingen i högre skatt för gården eller skattläggning av själva torpet, vilket knappast stimulerade till torpbyggande. Dessutom var de flesta utmarker ännu oskiftade och på oskiftad byaskog fanns vetorätt. Inga torp fick byggas där utan samtliga delägares samtycke.

Men nya tider var på väg. Under 1720- och 1730-talen begärde flera riksdagsmän att bönder precis som adeln skulle få anlägga torp utan skattläggning eller höjning av gårdens skatt. Det stora genombrottet kom vid riksdagen 1742–1743 efter en motion från sjuhäradsriksdagsmannen Josef Hansson från Mossebo, som tyckte att bönderna borde uppmuntras, inte beskattas, när de önskade att förbättra sina hemman genom uppodling av torp.

Den 10 september 1743 kom svaret i en kunglig resolution. Från och med nu fick allmogen skattefrihet för alla torpanläggningar på sina skattehemmans enskilda ägor. Bakom beslutet låg samhällets nya, upplysta tankegångar om frihet för det enskilda initiativet och nyttan av befolkningsökning, nyodling och ökad produktion. Torpen blev nu bondens privata resurs, som han kunde utnyttja antingen genom att låta torparen göra dagsverken hos honom (dagsverkstorp) eller att betala pengar för torpet (arrendetorp) eller en kombination.

Men ännu fanns hinder för fri torpanläggning. Varken kronobönder eller frälsebönder omfattades av de nya bestämmelserna och fortfarande var de flesta utmarker oskiftade och där fanns vetorätten. Det skulle emellertid snart komma nya regler. I ett kungligt brev utfärdat den 18 februari 1757 uppmanades landshövdingarna att uppmuntra allmogen till torpanläggningar. Samtidigt utsträcktes skattefriheten för torpanläggningar att gälla även kronohemman och allmänt frälse. Kronobönder och frälsebönder kunde därmed skaffa sig dagsverkstorp.

Vetorätten mot torp i oskiftade byaskogar upphävdes 1770. Det innebar dock inte att alla fick ta hur mycket som helst av utmarkerna till torpbyggen. Häradsrätterna skulle kontrollera att de nya reglerna inte missbrukades.

Vid den tiden började även storskiftena och uppdelningen av utmarkerna att verkställas. Därmed undanröjdes det sista hindret för bonden att fritt anlägga skattefria torp och på det viset utöka gårdens resurser och från och med slutet av 1700-talet inleddes den stora torpexpansionen i södra och mellersta Sverige. En ny samhällsklass – torparna – skulle under ett sekel uppföra tusentals och åter tusentals torp.

Torpepoken blomstrade under 1800-talet, men under första hälften av 1900-talet minskade både antalet människor på landsbygden och torp på utmarken. Förändringarna berodde till stor del på jordbrukets rationalisering och lockelsen till industrierna i städerna, men nya livsrum skapades även genom exempelvis arbetstillfällen vid järnvägsbyggen och utvandringen till Amerika.

När svenska riksdagen antog en ny arrendelag den 22 december 1943 försvann dagsverkstorpen. Det blev inte längre tillåtet för en bonde att låta en torpare ersätta sitt torparrende med dagsverken eller andra oreglerade arbeten. Hädanefter skulle torparen betala med pengar för rätten att bebo och bruka stället. Om torparen ändå gjorde arbeten på gården skulle han få kontant betalning efter gängse pris i orten.

Fänneslundabon Johan Pettersson (född 1899), med uråldriga rötter i socknen, var inte ett dugg sentimental när nedläggningen av torpen kom på tal. »Det var väl ett himmelrike att dom kom ifrån det, eländet borta i bergen och stenarna och slitet.«

Två viktiga årtal i torpens historia är således 1743 och 1943. Enligt ett riksdagsbeslut 1743 blev det tillåtet även för bönder, inte bara adeln, att uppföra skattefria torp på sina ägor. Exakt tvåhundra år senare blev det förbjudet för bönderna att låta torparna betala med dagsverken för sina torpställen. Därmed försvann dagsverkstorpen i sin klassiska form.

En helt annan typ av torp var de militära torpen, som började byggas efter det yngre indelningsverkets genomförande i slutet av 1600-talet. De uppfördes sällan på utmarken utan oftare vid inägggränserna. Först i samband med laga skiftet från och med 1830-talet flyttades många av dem längre ut i skogen. Att få bebo och bruka dessa torp var en del av lönen till de indelta soldaterna.

För *infanteriet* indelades de mantalsatta bondgårdarna i *rotar* med en gård som stamrote. De bönder som hörde till samma rote skulle gemensamt hålla en soldat och ett *soldattorp*. För *kavalleriet* indelades vissa hemman som *rusthåll*, vilka skulle uppsätta och underhålla häst och ryttare och ett *ryttartorp* mot viss skattebefrielse.

Indelningsverket avskaffades formellt 1901. Sammanlagt fanns det omkring 20 000 militära torp i södra och mellersta Sverige samt längs kusten i norr.

Även omkring Olofstorp uppstod torp under 1700- och 1800-talen. Först ut var Brestorps soldattorp på Lyckefallet omkring år 1700. Namnet antyder att torpet byggdes vid eller på en äldre svedja i en inhägnad vid gården (lycka=inhägnad, fall=svedja). På 1760-talet uppfördes Olofstorps soldattorp intill Brestorps på Lyckefallet. Brestorps soldat Mårten Bredahl, som hade tjänat kronan i över 40 år och stridit i pommerska kriget 1757–1762, fick avsked mitt under finska kriget 1789 och byggde sig en stuga intill soldattorpen, ofta benämnd Lilla Lyckefallet, som ibland var torp, ibland backstuga.

Därefter började också utmarkstorpen anläggas i närheten av Olofstorp. År 1816 uppodlades Vilandsås av förre soldaten Magnus Wilander. År 1823 byggde soldat Backe sitt torp Backesås. År 1829 uppförde hans tidigare granne och stridskamrat Johan Lind torpet Långholmen ett stycke västerut. År 1832 byggde pappersmakargesällen Lindholm torpet Johannesfred. I den nordvästra delen av Olofstorps hage byggdes backstugan Nollhagen till den fattige änkmannen Bengt Larsson år 1819.

Olofstorps sista år

Den sista familjen på Olofstorp lämnade gården 1896 – Johan Andersson och Emelie Pettersdotter och deras två barn Gerda Elisabet och Axel. Efter deras flytt användes Olofstorps marker på olika sätt. Den stora hagen planterades med gran på 1920-talet. En stor del av gamla åkrarna och ängarna i gårdet användes i många år som betesmark, men igenplanterades med gran 1959 och 1960 med en hjälpplantering 1965.

En del av åkrarna närmast Olofstorp brukades av granntorpet Vilandsås. Harry Johansson, född 1932 på Vilandsås, berättade att hans far odlade potatis och havre där vid den tiden. Potatisen förvarades i en källare på Olofstorp. Denna källare, som finns kvar som en ruin, byggdes av Harrys far cirka 1930 och han tog då material från grunden efter Olofstorps boningshus, som hade legat på ungefär samma plats. Källaren hade en överbyggnad som höränne. Höet kom från slåtter på tegarna bakom Olofstorp och förvarades på rännet för att isolera potatiskällaren. Brunnen på Olofstorp hade fyllts igen av Harrys far, sedan Harry hade ramlat ner i den och nästan drunknat när han var i fyra-femårsåldern.

Harrys familj lämnade Vilandsås 1950 som ställets sista invånare. Skogen användes då fortfarande till bärplockning och som betesmark, som den sista länken bakåt till den gamla traditionen. Djuren, tre kor, strövade fritt i markerna, ibland flera kilometer bort. Korna återvände oftast själva på kvällarna när de skulle mjölkas, men om de inte gjorde det fick Harry och hans syskon hämta hem dem. De följde då ljudet från bjällrorna.

När Johan och Emelie lämnade Olofstorp 1896 innehades Fänneslunda säteri av Severin Bengtsson (ägare 1893–1917). Det var under hans tid som den stora avfolkningen i Fänneslunda ägde rum. Många av säteriets underlydande torp och gårdar lades ned och istället uppfördes en villakoloni av statarbyggnader, de så kallade »Villera«, på 1910-talet mellan säteriet och Gårdabo. Byggnadsmaterial togs från de rivna torpen och gårdarna. På Bengtssons tid fanns omkring 200 nötkreatur och 75 hästar på Fänneslunda.

År 1852 slogs Olofstorps två brukningsenheter ihop till en enda, när gårdsrättaren på säteriet Carl Pettersson flyttade dit med sin familj. Det var början på de oundvikliga förändringarna och effektiviseringarna. Carl skulle nu göra sex dagsverken i veckan på herrgården. För att klara det lejde han drängar, som utförde arbetena åt honom. Den ene av de tidigare brukarna Johannes Danielsson hade flyttat året dessförinnan. Den andre, Per Nilsson, flyttade med sin familj till torpet Anderstorp 1852.

Pers hustru Sara Svensdotter tillhörde en landbosläkt, som hade bebott och brukat Olofstorp kontinuerligt ända sedan 1705, ett ovanligt förhållande, som väl skall ses i ljuset av ett gott samarbete mellan bönder och herrefolk under denna tid (de långvariga ägarna, familjerna von Knorring och Sundler mellan 1718 och 1835). De första 18 åren var släkten kronolandbor och från 1723 ända till 1852 var de frälselandbor under Fänneslunda.

Sara Svensdotters far hette Sven Svensson (1787–1846, gift med Katarina Andersdotter). Han bodde på gården under Bartholdis tid och fick säkert erfara de nya bistra tiderna under hans styre. Sven Svenssons far också hette Sven Svensson (1748–1804, gift med Anna Svensdotter). Sven den äldres mor Ebba Nilsdotter (1716–1796, gift med Sven Andersson) var dotter till Nils

Olofsson, som hade kommit till Olofstorp från Brestorp Lillegården 1705. Nils dog 1742, »ungefärligen 60 år«.

Carl Pettersson och hans hustru Maria Cajsa Carlsdotter emigrerade med tre 15-20-åriga barn till Amerika åren 1880–1881, enligt husförhörslängden.

Gårdens sista invånare Johan Andersson (född 1853) och Emelie Pettersdotter (född 1855) kom till Olofstorp som nygifta 1880, Johan från den närliggande gården Kastryd i Fänneslunda och Emelie från Bosgården i Varnum. Dottern Gerda Elisabet var född i Varnum samma år.

På Olofstorp föddes tre barn. Två av dem (en dotter och en son) dog tidigt. Sonen Axel föddes 1891. Han står i senare kyrkoböcker som »mindre vetande«, »föga bildbar« och »idiot«.

Familjen – Johan, Emelie, 16-åriga Gerda Elisabet och fem-åriga Axel – flyttade till Fjälla i Molla 1896. Där föddes dottern Greta 1899. Gerda Elisabet tog livet av sig 26 december 1916, »halsen avskuren« som det står i dödboken, och begravdes utan obduktion en vecka senare.

Dottern Greta gifte sig 1925 med Sven Johansson från Tärby och bodde kvar med honom i Fjälla. Deras son Lennart föddes 1926 (dog i Töresås, Härna, 2010).

Sven och Greta flyttade 1928 till Björkered i Kinnarumma. Johan dog av en hjärnblödning 1930, fortfarande boendes i Fjälla. Förmodligen bodde Emelie sedan hos dottern och mågen i Kinnarumma och säkert även Axel, även om han står skriven i Molla. Axel hade omyndigförklarats 1930 efter faderns död.

Emelie dog i Kinnarumma 1935. Gretas familj flyttade sedan från Kinnarumma till Tärby Olofsgården (Ljungslund) 1936 som arrendator. År 1942 flyttade de tillbaka till Molla (Björkered eller Pedersgårde). Även Axel var skriven hos dem.

Källargrunden på Olofstorp, byggd av Harry Johanssons far Gunnar i Vilandsås som en potatiskällare cirka 1930 av stenar från det rivna boningshuset.

Den sista familjen på Olofstorp flyttade 1896, från vänster modern Emelie, dottern Greta, sonen Axel och fadern Johan. Foto från cirka 1920-talet. När Olofstorp lades öde var Karl Nilsson en elvaårig oäkta backstugupojke på grannstället Örlid och gick i Fänneslunda skola.

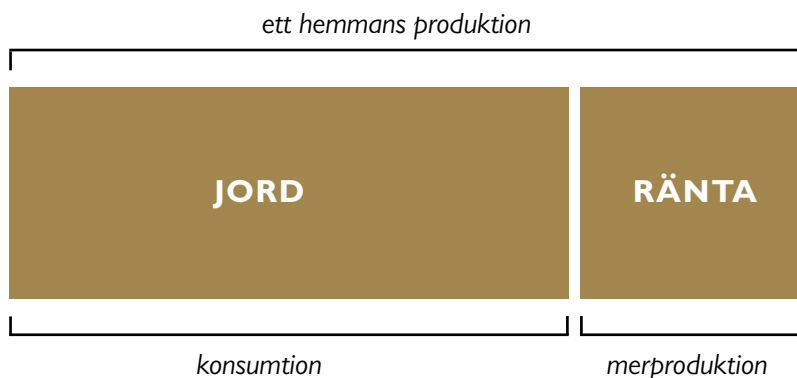
APPENDIX I

Jordnaturerna i det gamla bondesamhället

När man studerar ägandestruktur i det äldre bondesamhället är det viktigt att känna till jordnaturerna och den grundläggande principen om skillnaden mellan *jordägande* och *ränteägande*. Äganderätten var tudelad. En gård bestod av både jord och ränta.

Jordägaren ägde själva jorden i en gård eller om man så vill, det som konsumerades på gården, det som gården fick behålla.

Ränteägaren ägde räntan eller skatten av samma gård, alltså merproduktionen eller det som gården skulle lämna ifrån sig.

Räntan hade karaktär av grundskatt, det vill säga en skatt som utgick från något oföränderligt, något som alltid finns till, i detta fall brukbar jord. Grundskatterna avvecklades omkring sekelskiftet 1900 och därmed jordnaturerna.

Beroende på vilka som innehade jord- respektive ränteägandet i en gård, skiljer man mellan tre jordnaturer – *skatte*, *krono* och *frälse*.

I ett *skattehemman* ägdes jorden av bonden och räntan av kronan. Skattegårdarna beboddes således av självägande bönder,

som betalade sin ränta till kronan. Räntan av skattehemman kallades *skatt*. Ordet skatt kan följaktligen definieras på två sätt – i vid mening som pålaga eller bidrag till ett samhälle och i snäv mening som ränta från ett skattehemman.

I ett *kronohemman* var kronan både jord- och ränteägare. Kronogårdarna beboddes normalt av *landbor* (brukare av annans jord), som betalade städja (en slags arrendeavgift) och ränta till kronan. En åbo var den person som hade rätten att bebo ett hemman utan koppling till jordnaturen och kunde vara såväl självägande som landbo. Räntan från kronohemman kallades *avrad*.

Den tredje jordnaturen, *frälset*, uppstod under medeltiden och uppdelades fram till Gustav Vasas reformation och kyrkoreduktion under 1500-talet i *andligt* och *världsligt frälse*.

Det andliga frälset omtalas första gången år 1200. Den kyrkliga jorden befriades då från skatter och skildes ut från bonde- och kronojorden. Det fanns flera typer av andligt frälse. I ett *kyrkohemman* innehades jord- och ränteägandet av kyrkan. Gården beboddes och brukades av en landbo, som betalade ränta till kyrkornas underhåll.

Ett *stomhemman*, gårdar med namnet Stommen, beboddes av »prästens landbo», som skulle betala ränta direkt till kyrkoherden. Denna ränta uppfattades som bidrag till kyrkoherdens avlöning vid sidan av tionde och pastoralier (betalningar för kyrkliga tjänster såsom dop, vigsel, begravning och själamässor). I normalfallet fanns ett *kyrkoherdeboställe* i pastoratets modersocken samt en stomgård i vardera av annexsocknarnas kyrkbyar. För Fänneslundas del fanns gården Stommen i kyrkbyn, innan Henrik von Vicken byggde Fänneslunda säteri där cirka 1682. Det fanns också stomgårdar i pastoratets övriga annexsocknar – Grovare, Härna och Töve. Kyrkoherdebostället låg i Vings socken.

Andra exempel på andligt frälse var *klosterhemman*, där något kloster ägde jord och ränta, eller *biskopshemman*, där biskopen var jord- och ränteägare. Båda dessa typer av hemman beboddes av landbor. Det andliga frälset försvann nästan helt med reformationen under 1500-talet. Kvar blev i stort sett bara kyrkoherdarnas boställen.

I det *världsliga frälset* ägdes både jord och ränta av frälsemän (uppluckrades successivt genom beslut 1723, 1789 och 1810). Om gården beboddes av den ägande frälsemannen kallades gården *sätesgård*, men frälsegårdar kunde också vara *landbohemman*, som beboddes och brukades av landbor. Dessa betalade städja och ränta direkt till frälsemannen, gårdens ägare. Frälseräntorna kallades *avrad*.

Sätesgården utgjorde tillsammans med underlydande landbohemman, torp och eventuella bruk och kvarnar ett *gods*. Sätesgården bestod av *herresätet*, alltså själva huvudbyggnaderna med omgivande trädgård, och en så kallad *avelsgård* intill herresätet. Med avelsgård menar man själva jordbruket, som var avsett för herresätets försörjning. Den skulle alltså direkt producera för hushållet vid herresätet och brukades med tjänstefolk samt dagsverken från närliggande landbohemman.

Under Wilhelm Bartholdis tid bestod Fänneslunda gods av Fänneslunda säteri, nio landbohemman (Strömshovs säteri, Hovs säteri, Olofstorp, Brestorp Lillegården, Brestorp Storegården, Krökesås, Vilanda, Kullabo och Karstorp), fyra arrendetorp och 25 dagsverkstorp, såg- och mjölkvarn samt Strömshovs bruk med pappersbruk, garveri och hammare.

Begreppet *säteri* infördes 1562 av Erik XIV. Frälsemännens skattefrihet var sedan Alsnö stadga 1280 kopplad till en skyldighet, *rusttjänsten*. Hur mycket rusttjänst som skulle utgöras be-

rodde på inkomsterna från godset, men den nya bestämmelsen innebar att adelsmannen skulle få undanta sin sätesgård från inkomsttaxeringen (en friherre skulle få undanta två och en greve tre). Detta privilegium kallades *säterifrihet*. Johan III genomförde sedan nya fördelaktiga adelsprivilegier 1569. Nu kunde hur många sätesgårdar som helst undantas från taxeringen. Kravet var bara att gården var ståndsmässigt bebyggd med herresäte och uppodlad med avelsgård. Om säteriet förföll kunde friheten upphöra, liksom om det beboddes och brukades av bönder.

Termerna sätesgård och säteri flöt samman. Begreppet sätesgård identifierades hädanefter som det säteri (eller de säterier) som verkligen beboddes av adelsmannen. Övriga säterier uppfattades närmast som avelsgårdar, även om de var bebyggda med ståndsmässiga manbyggnader (herresäte). Man skulle kanske kunna säga att under Erik XIV var säteriet en slags sätesgård, men under Johan III blev sätesgården ett slags säteri.

En och samma adelsperson kunde således efter 1569 inneha flera säterier, även om han eller hon inte var friherre/friherrinna eller greve/grevinna. Kravet var endast att gården var ståndsmässigt bebyggd och uppodlad. Detta kunde få till följd att adeln på olika sätt försökte få så många av sina frälsegårdar som möjligt frikallade som säterier och därigenom åtnjuta skattefrihet. På grund av bristande kontroll från myndigheternas sida var detta också praktiskt möjligt. Ofta bebodde de kanske bara ett eller några få säterier, även om de innehade ett tiotal eller fler och det var inte alltid de övriga var så väl underhållna. Även dåtidens aristokrater sysslade med skatteplanering!

De regementen som bildades genom rusttjänst kallades från Gustav Vasas tid på 1500-talet för *adelsfanor*. Antalet beridna män, »sventjänare«, som de rusttjänstskyldiga skulle uppsätta

bestämdes i särskilda rusttjänstordningar. Detta adelskavalleri avvecklades sedan successivt efter Karl XI:s indelningsverk. I mitten av 1700-talet infördes istället för rusttjänst en avgift, kallad rusttjänstbevillning. Genom ett kungligt brev 1816 blev rusttjänsten definitivt en penningsskatt.

År 1686 förbjöds inrättande av nya säterier, men man kunde även senare få säterifrihet på en gård genom byte mot annat säteri, som då förlorade sina privilegier. I gengäld fick adeln samma år tillåtelse att låta bönder bruka och bebo säterierna, något vi ser snart skedde i Fänneslunda. På 1690-talet bodde svedjebonden och tjuven Anders Bengtsson på Strömshovs säteri, innan han flyttade till Olofstorp år 1700. Det hade inte varit möjligt före 1686. Och när landshövdingen Henrik von Vicken grundade Fänneslunda säteri cirka 1682 skedde detta i sista stund. Några år senare hade det inte gått.

Fram till 1810 var rätten att äga säterier ett adelsprivilegium. En ofrälse person kunde dock inneha ett säteri genom kungligt tillstånd, adligt äktenskap, förpantning eller arrende. Säterier var således frälsegårdar, som ägdes och var avsedda att bebos av adelspersoner samt var befriade från skatt och rusttjänst.

Den ofrälse Tore Sundler innehade Fänneslunda säteri från och med 1779, men utan att äga gården. Han hade lånat ut pengar till lagman von Knorrings arvingar med Fänneslunda som pant. År 1794 kunde han köpa egendomen »på riktigt« sedan han hade fått ett kungligt brev, undertecknat av hertig Karl på Stockholms slott den 20 juni 1794. Brevet gällde även Sjögårdens säteri i Grovare.

Kronofogden och landskamreraren Tore Sundler, som var sträng men rättvis som ämbetsman, har det sagts, och snål och omedgörlig som privatman och godsherre. Han skänkte godset

1812 till sin son Johan Sundler. Under dennes tid rådde en god vilja på Fänneslunda gård. Han var mycket omtyckt av de underlydande. Johan Sundler efterträddes av sin son Fredrik Sundler, som sålde godset 1835 till Martin Carl Kjerrulff von Wolffen, Fänneslundas siste adlige ägare.

Under 1400-talet hade frälsets landbor pålagts extra skatter till kronan, som sätesgårdarna fortfarande var befriade ifrån. Olika slags frälse började därmed framträda. Denna tendens blev allt tydligare under 1500- och 1600-talen i samband med uppkomsten av den så kallade *frihetsmil*en och *rå- och rörshemman* med idéer om att landbohemman som låg nära sätesgården skulle åtnjuta särskilda privilegier. Man började skilja mellan ypperligt frälse och allmänt frälse.

Ypperligt frälse var helt befriat från grundskatt till kronan och bestod av säterier och rå- och rörshemman. Begreppet rå- och rörshemman hade uppstått 1617, då landbohemman inom sätesgårdens enskilda ägor (inom rå och rör) fick samma skattefrihet som säterierna. År 1638 utsträcktes detta begrepp och denna frihet till landbohemman inom samma by som säteriet.

Allmänt frälse bestod av övriga landbohemman, som skulle erlægga en liten del av räntorna till kronan. Om ett sådant låg inom en mil från sätesgården kallades det sedan 1569 för *frihetsmilshemman* och hade då särskilda skattelättnader och friheter till kronan. Begreppet förlorade sin betydelse i mitten av 1600-talet, då det jämfördes med övrigt allmänt frälse. Landbohemman utanför frihetsmilen benämndes *ströhemman* eller strögods.

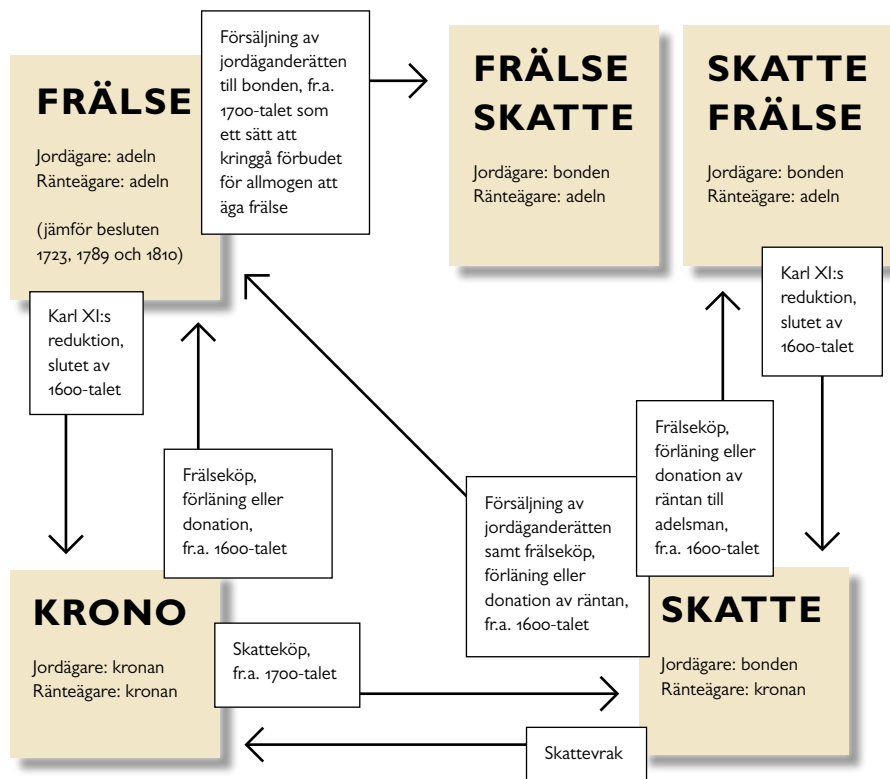
Gårdarnas jordnaturer var inte fastlagda för alltid. Om en skattebonde inte betalade sin ränta på tre år kunde gården bli *skattevrak*, vilket innebar att bonden förlorade jordäganderätten till kronan och skattehemmanet övergick till krono natur.

Före mitten av 1600-talet fick adeln en mängd kronogårdar och räntor av skattegårdar i *donationer* (ärftlig gåva) och *förläningar* (personlig gåva utan arvsrätt) av kungamakten, framför allt av Gustav II Adolf och drottning Kristina. Köp av sådana gårdar och räntor kallades *frälseköp*. Om både jord och ränta från en krono- eller skattegård genom sådana affärer hamnade i en adelspersons händer förvandlades gårdens jordnatur till frälse, men om enbart räntan av en skattegård övergick till adelsmannen, benämndes hemmanets jordnatur *skatte frälse* – den självägande bonden skulle betala sin skatt till en adelsman istället för till kronan. Lägg märke till att kronan inte kunde skänka bort jordägandet i skattehemman, som ju tillhörde bonden.

Under Karl XI:s reduktion i slutet av 1600-talet återgick en stor del av donationerna och förläningarna till kronan och många frälsehemman blev därmed kronohemman. Vid den tiden lät Karl XI även inrätta skogskommissioner, som skulle undersöka äganderätten till skogarna.

Under 1700-talet blev *skatteköpen* vanliga. Jordäganderätten av kronohemman inhandlades av bönder från kronan, varvid gårdarna blev skattehemman.

Om en ägare av ett frälsehemman sålde jordägandeätten till en bonde – vilket var möjligt så länge räntan behölls i frälsemannens ägo – benämndes gården *frälse skatte*, som ju funktionellt var identiskt med skatte frälse natur – en självägande bonde betalade ränta till en adelsman. Detta blev vanligt under 1700-talet.

Från mitten av 1700-talet fram till 1789 förpantades inte sällan frälseräntan till den jordägende bonden, som ett sätt att kringgå förbudet för allmogen att äga frälse.

År 1723 fick förutom adeln även präster, borgare och adelns jämlikar rätt att inneha allmänt frälse, men bönderna var fortfarande uteslagna från möjligheten att genom frälseinnehav själva uppbära sina räntor. Samma år stadgades uttryckligen att säterier fick övergå i ofrälse hand genom giftermål.

En större privilegieutjämning åstadkoms genom två förordningar av Gustav III, bägge utgivna den 21 februari 1789. Den ena, kallad *förenings- och säkerhetsakten*, innebar bland annat att alla samhällsgrupper, även bönderna, fick rätt att inneha allmänt frälse: »Ett lika fritt folk bör äga lika rätt, och därför äger alla stånden att besitta och förvärva jord i deras gemensamma fädernesland.» Nu kunde en bonde frälsa sig från skatt, precis som en adelsman!

Frälsehemman kan därefter definieras som egendom där både jordägandet och ränteägandet var i enskild ägo. Adelns ensamrätt till säterier och rå- och rörshemman kvarstod dock.

Den andra förordningen gällde skattehemman och innebar att skattebönderna tillerkändes samma ägande- och dispositionsrätt över sina skattehemman, både på inägor och utmark, som frälsemännen hade över frälsehemman, med undantag för de ek-, bok- och mastträd som var tjänliga för kronan.

Genom riksdagens beslut den 2 maj 1810 fick alla människogrupper rätt att inneha ypperligt frälse, det vill säga säterier och rå- och rörshemman. Säteribegreppet var i funktion till omkring sekelskiftet 1900, då grundskattesystemet avskaffades.

Grundskatten bestod huvudsakligen av *jordeboksränta* och *mantalsränta*. *Jordeboksräntan* hade sitt ursprung i den gamla medeltida skatten och varierade mellan gårdarna. I jordeboken möter vi i denna kategori skatter som till exempel årliga penningar, smör, råg, malt lärft, oxe, dagsverken, årliga hästar och konungshästar. Sådana gamla naturapålagor ersattes med tiden med pengar, men först 1869 beslutade riksdagen att all skatt skulle utgå i pengar.

Under slutet av 1500-talet och stormaktstiden på 1600-talet tillkom nya tillfälliga skatter. Gårdarna indelades då i hela och halva som enkla mått på hur mycket av de nya pålagorna som skulle erläggas. En del av dessa skatter kom senare att permanentas och sammanföras i jordeboken under begreppet *mantalsränta*.

Mantal, ett ord som ursprungligen hade andra betydelse, blev nu ett begrepp, som visade ett hemmans möjlighet att utgöra mantalsränta. Observera att om två gårdar båda bestod av ett helt mantal så betydde det inte att de skulle betala lika mycket skatt – det betydde bara att de skulle betala lika mycket mantalsränta. Jordeboksräntan kunde ju variera mellan gårdarna.

Allt eftersom deltagandet i skatterna utsträcktes till torp och nybyggen uppstod även 1/4- och 1/8-hemman. Genom *förmedlingar* (permanenta nedsättningar av skatt) kunde även andra mantal uppkomma. Mantalen kunde också klyvas mellan olika ägare i en gård. Begreppet upphörde med grundskatternas avskaffande.

APPENDIX II

BONDESAMHÄLLETS ÖRTABOK

APPENDIX III

DEN MAGISKA NATUREN